

# **LÉNGYEL EMLÉKHELYEK**

Szerkesztette:

**Buskó András**

**Budapest, 2003.**

## Előszó

A rákosligeti LENGYEL-MAGYAR BARÁTI KÖR keretében – a 2000 évben elkészült, az „EZREDÉVES KAPCSOLATOK: MAGYARORSZÁG - LENGYELORSZÁG KAPCSOLATAI EGY EZREDÉVEN KERESZTÜL” címet viselő, tanulmányt követően - 2003. november 11-re, a Lengyel Függetlenség Napja alkalmából készült tanulmány a „LENGYEL EMLÉKHELYEK” címet viseli.

A tanulmány a Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület Kiskönyvtár sorozat azon, közel 700 darab kisfüzetének kivonatolását, kiegészítését, illetve magyarázatát foglalja magában, melyekben a magyar lengyel kapcsolatokra, Magyarország és Lengyelország történelmi, politikai, gazdasági és eszmetörténeti kapcsolataira valamilyen utalás található.

A tanulmány két részletben, először a budapesti, majd ezt követően a vidéki emlékhelyeket veszi sorba mind a látnivalók tekintetében, mind pedig a hozzá fűződő ismeretanyag és a polonia történet tekintetében.

A tanulmány, hasonlóan a korábbi kötethez, a magyarországi lengyelség történetének egy-egy villanását foglalja magában, és azt ismeretterjesztő módon tárja a t. Olvasók számára. Céлом továbbra is az volt, hogy megőrizsem a magyarországi polonia múltját és a múltból levont tanulságok hasznosuljanak a jelen és a jövő számára.

**Budapest, 2003. november 11.**

**Ifj. Buskó András**

# Emlékhelyek

## BUDAPESTI LENGYEL EMLÉKHELYEK

1. BUDAI VÁR ÉS VÁRNEGYED
2. MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR: NAGY LAJOS MAGYAR-LENGYEL KIRÁLY
3. MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA: ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR;
4. BUDAVÁRI NAGYBOLDOGASSZONY-TEMPLOM
5. PASARÉTI PÁDUAI SZENT ANTAL PLÉBÁNIA-TEMPLOM
6. RÁKÓCZIÁNUM ÉS A KRISZTUS KIRÁLY TEMPLOM
7. ÓBUDA, VOLT KLARISSZA KOLOSTOR
8. KISCELLI MÚZEUM
9. PILVAX KÁVÉHÁZ
10. BUDAPESTI SZENT ISTVÁN-BAZILIKA: SZENT ISTVÁN-KIRÁLY SZOBRA A SZENT KORONÁT TARTÓ ANGYAL BRONZSZOBRÁVAL
  - 1) Budapesti Szent István-bazilika: Szent László király szobra
  - 2) Budapesti Szent István-bazilika: II. János Pál pápa látogatásának emléktáblája
  - 3) Budapesti Szent István-bazilika: Szent Adalbert-oltár
  - 4) Budapesti Szent István-bazilika: Szent Hedvig-ábrázolása
- 5) Budapesti Szent István-bazilika: Szent Jobb-kápolna
11. BOLDOGSÁGOS SZŰZ TISZTELETÉRE SZENTELT BELVÁROSI PLÉBÁNIA-TEMPLOM
12. KISBOLDOGASSZONY (EGYETEMI-)TEMPLOM: CZĘSTOCHOWAI MADONNA MÁSOLATA
13. MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETE
14. TERÉZVÁROSI PLÉBÁNIA-TEMPLOM
15. FRYDERYK CHOPIN (1810-1849) DOMBORMŰ;
16. ÁLLAMI OPERAHÁZ (STANISŁAW MONIUSZKO (1819-1872) SZOBRA)
17. EGYKORI PESTI INDÓHÁZ (1846) ÉPÜLET; BUDAPEST NYUGATI PÁLYAUDVAR
18. DOHÁNY U. ZSINAGÓGA KERTJE (WALLENBERG PARK)
19. ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET PLÉBÁNIA-TEMPLOM, SZENT LÁSZLÓ SZOBRA
20. FASORI REFORMÁTUS TEMPLOM
21. MAGYAR ELEKTROTECHNIKAI MÚZEUM
22. BUDAPEST-KELETI PÁLYAUDVAR
23. MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
  - 1) MAGYAR NEMZETI MÚZEUM: STRÓBL ALAJOS – SCHICKEDANZ ALBERT – ARANY JÁNOS (1817-1882) EMLÉKMŰ
  - 2) JÓZEF WYSOCKI (1809-1874) MELLSZOBRA
24. FERENCVÁROSI FŐPLÉBÁNIA-TEMPLOM – SZENT ADALBERT-ALTEMPLOM

25. FERENCVÁROSI FŐPLÉBÁNIAITEMPLOM – SZENT LÁSZLÓ VIZET FAKASZT OLTÁRKÉP
26. SZENT ISTVÁN KÖZGAZDASÁGI SZAKKÖZÉPISKOLA
27. SZENT LÁSZLÓ-PLÉBÁNIAITEMPLOM
28. LENGYEL TEMPLOM ÉS LENGYEL HÁZ
29. LENGYEL LEGIONISTÁK EMLÉKMŰVE
30. MAGYAROK NAGYASSZONYA-SZIKLATEMPLOM ÉS PÁLOS KOLOSTOR
31. ZIELINSKI SZILÁRD (1860-1924) EMLÉKTÁBLÁJA
32. MARGIT-SZIGET
33. SZENT LÁSZLÓ-OLTÁR
34. HŐSÖK TERE, MILLENIUMI-EMLÉKMŰ
35. MŰCSARNOK
36. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM
37. VASHÍD
38. BUDAFOK (PROMONTOR)
39. BUDAFOK (PROMONTOR)

## VIDÉKI LENGYEL EMLÉKHELYEK

40. BÜKKSZENTKERESZT (ÚJHUTA)
41. CSERKÚT (RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM)
42. CSESZNEK
43. DEBRECEN - CSOKONAI SZÍNHÁZ
44. DIÓSGYŐR - VÁR
45. EGER (PÜSPÖKI VÁR)
46. EGER (SZÉKESEGYHÁZ)
47. EGER (CISZTERCITA SZENT BERNÁT-TEMPLOM)
48. EGERVÁR (VÁRKASTÉLY)
49. ESZTERGOM (KIRÁLYI VÁR)
50. ÉRD (II. LAJOS EMLÉKMŰ)
51. ÉRD (MAGYAR FÖLDRAJZI MÚZEUM)
52. FELSŐREGMEC (REFORMÁTUS TEMPLOM)
53. FORRÓ (ABAÚJI MÚZEUM)
54. GÖDÖLLŐ (VÁROSI MÚZEUM)
55. GYÖNGYÖSPATA (KISBOLDOGASSZONY (SZŰZ MÁRIA) -  
PLÉBÁNIATEMPLOM)
56. GYŐR (SZÉKESEGYHÁZ)
57. GYŐR (BENCÉS TEMPLOM)
58. GYŐR (KARMELITA TEMPLOM)
59. GYŐR (GYŐR GYÁRVÁROSI PLÉBÁNIATEMPLOM)
60. HATVAN (SZENT ADALBERT-PLÉBÁNIATEMPLOM)
61. HOLLÓKŐ (VÁR)
62. IVÁNC (PLÉBÁNIATEMPLOM)
63. JÁNOSHIDA (RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM)
64. JÁSZBERÉNY (JÁSZ MÚZEUM)
65. KALOCSA (SZÉKESEGYHÁZ)
66. KAPOSVÁR (SZÉKESEGYHÁZ)
67. KARANCSBERÉNY (NÓGRÁDI PARTIZÁNCSOPORT EMLÉKMÚZEUMA)
68. KECSKEMÉT (SZÓRAKATÉNUSZ JÁTÉKMÚZEUM)
69. KECSKEMÉT (CIFRAPALOTA KÉPTÁR)
70. KÖRMEND (SZENT ERZSÉBET TEMPLOM)
71. KŐSZEG (ALSÓERDŐ)
72. KUNSZENTMÁRTON (RÓMAI KATOLIKUS NAGYTEMPLOM)
73. LILLAFÜRED (HERMAN OTTÓ EMLÉKHÁZ)
74. MAGYARPOLÁNY (SZENT LÁSZLÓ TEMPLOM)
75. MÁTRAVEREBÉLY (NAGYBOLDOGASSZONY-TEMPLOM, SZENTKÚT)
76. MISKOLC (KÉPTÁR)
77. MISKOLC (AVASI REFORMÁTUS TEMPLOM)
78. MOHÁCS (SÁTORHELY – TÖRTÉNELMI EMLÉKHELY)
79. NYÍRBÁTOR
80. NYÍREGYHÁZA (SÓSTÓI MÚZEUMFALU)

81. ÓCSA (REFORMÁTUS TEMPLOM)
82. SZENTES (BÖKÉNYI-VÍZLÉPCSŐ)
83. PANNONHALMA (BENCÉS FŐAPÁTSÁG)
84. PÁCIN (BODROGKÖZI KASTÉLYMÚZEUM)
85. PÁPA (NAGYBOLDOGASSZONY (PÁLOS-BENCÉS)-TEMPLOM)
86. PÉCS (SZÉKESEGYHÁZ)
87. PÉCS (ZSOLNAY MÚZEUM)
88. PILISSZENTKERESZT
89. SÁROSPATAK (RÁKÓCZI VÁR)
90. SALGÓTARJÁN – ERESZTVÉNY
91. SÁRVÁR (NÁDASDY KASTÉLY)
92. SÁTORALJAÚJHELY (HŐSÖK TEMETŐJE)
93. SÁTORALJAÚJHELY (RÉGI ZSIDÓ TEMETŐ)
94. SÁTORALJAÚJHELY (SZÉPHALOM)
95. SOMOGYVÁR (BENCÉS APÁTSÁG ROMJAI)
96. SOPRON (SZENT GYÖRGY-PLÉBÁNIA TEMPLOM)
97. SOPRON PATIKAMÚZEUM (PATIKAHÁZ ÉPÜLETE)
98. SOPRONBÁNFALVA („HEGYI TEMPLOM” ÉS KOLOSTOR)
99. SZABOLCS (SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY MELL SZOBRA)
100. SZEGED (FOGADALMI TEMPLOM)
101. SZEGED (HAVAS BOLDOGASSZONY FERENCES PLÉBÁNIA TEMPLOM)
102. SZEKSZÁRD (WOSINSKY MÓR – KORÁBBAN BÉRI BALOGH ÁDÁM - MÚZEUM)
103. SZERENCS (ZEMLÉNI MÚZEUM)
104. SZÉCSÉNY (VÁRKASTÉLY)
105. SZÉCSÉNY (URUNK SZÍNEVÁLTOZÁSA FERENCES PLÉBÁNIA TEMPLOM)
106. SZÉCSÉNY (FERENCES KOLOSTOR)
107. SZÉKESFEHÉRVÁR (ELPUSZTULT NAGYBOLDOGASSZONY PRÉPOSTSÁGI TEMPLOM)
108. SZÉKESFEHÉRVÁR (SZÉKESEGYHÁZ)
109. SZOMBATHELY (SZÉKESEGYHÁZ)
110. SZOMBATHELY (PÜSPÖKI PALOTA)
111. SZOMBATHELY (SZENT ERZSÉBET TEMPLOM)
112. SZOMBATHELY (SZENT MÁRTON TEMPLOM)
113. TATA (VÁR)
114. TIHANY (SZENT ÁNYOS BENCÉS APÁTSÁGI TEMPLOM)
115. TOKAJ (MÚZEUM)
116. VAJA (VAY ÁDÁM MÚZEUM)
117. VÁC (MÁRIA MENNYBEMENETELE ÉS SZENT MIHÁLY-SZÉKESEGYHÁZ)
118. VÁRGESZTES (GESZTES VÁR)
119. VELEMÉR (RÓMAI KATOLIKUS SZENTHÁROMSÁG-TEMPLOM)
120. VESZPRÉM (MÁRIA MENNYBEMENETELE ÉS SZENT MIHÁLY-SZÉKESEGYHÁZ)
121. VISEGRÁD (SIBRIK-DOMB – ISPÁNSÁGI SZÉKHELY)
122. VISEGRÁD (SZENT ANDRÁS MONOSTOR)

123. VISEGRÁD (FELLEGVÁR)
124. VISEGRÁD (KIRÁLYI PALOTA)
125. VILLÁNY (SZOBORPARK)
126. VIZSOLY (REFORMÁTUS TEMPLOM)
127. ZALA (ZICHY MIHÁLY EMLÉKMÚZEUM)
128. ZALAEGERSZEG (MÁRIA MAGDOLNA PLÉBÁNIA TEMPLOM)
129. ZIRC (APÁTSÁGI TEMPLOM)
130. ZSÁMBÉK (LÁMPAMÚZEUM)

# BUDAPESTI LENGYEL EMLÉKHELYEK

## I. KERÜLET

### 1. BUDAI VÁR ÉS VÁRNEGYED<sup>1</sup>

**IV. Béla** az 1241-42-es tatárjárás után (1255 körül), a Duna jobb partján, az egykor Pesti Újhegynek nevezett Várhegy (168 m) déli platóján – az egykori Óbuda királyi város helyett – fallal körülvett várost alapított. A városban a magyar lakosság mellett fontos szerepet játszottak a német telepesek. A vár – amely az ősi dunai átkelőhelyet ellenőrizte – a Várhegy déli felét uralta. Egyes vélemények szerint, a Várhegy északi részén felépült városban a XIII. századtól királyi udvarház, később pénzverőház létezett.

A vár déli kapuját, a Kelenföldi-kaput 1301-ben említik egy határjárásban. Ekkor az egész Buda városát falak övezték. A díszes királyi székhely az Anjou-királyok (1308-1382) idején alakult ki. **Károly Róbert** alatt a királyi udvar ritkán tartózkodott Budán.

1347-ben **I. (Nagy) Lajos** visszahelyezte az udvart Visegrádról Budára. Ekkor kezdte építtetni János mesterrel a vár déli részén a testvéréről, István hercegről (+1355) elnevezett, 1320 körül épült lakótornyot. - János kőfaragó mester műhelye építette a királyi kápolnát, dolgozott a Mária Magdolna-templom és a domonkosok templomán, ő készítette a Mátyás-templom Mária halála kapuját, sőt valószínűleg az egész átépítést ő vezette. – Az István-toronnyal egybeépült szárny volt a tárnokház, és itt volt a palota a trónteremmel, királyi lakosztályokkal. István herceg Nagy Lajos nápolyi hadjáratai idején régensként élt a városban. Az 1350-es évektől a keleti szárnyon újabb szakaszban folytatódott az építkezés. Ezt a részt az 1360-as években vették használatba, 1366-ra készen állt a Nagy Lajos-korabeli kétszintes várkápolna is. Az egész XIV. században folyt az építkezések.

**Luxemburgi Zsigmond** (1387-1437) uralkodásának kezdetén, 1386-90 között készült az északi udvar nyugati szárnya a Csonka-toronnyal nevezett védművel, valószínűleg a prágai dóm Parler-műhelyének közreműködésével (1411). A XV. század első évtizedeiben építette Zsigmond a palota déli és keleti szárnyait, benne a Gótikus nagyteremmel („lovagteremmel”), amely 1419-ben nagyjából már készen állt. 1411-től épült ki az északi, a polgárvárosra néző ún. Friss-palota.

**Hunyadi Mátyás** (1458-1490) uralkodása alatt, 1470-től az erődrendszert a délkeleti ún. Buzogánytoronnyal és a déli nagyrondeállal erősítik meg. A Zsigmond kori építkezések folytatása és átépítések útján megkezdték a polgárváros felé eső két belső udvart körülvevő reneszánsz palota kialakítását az írott forrásokban említett *Chimenti Camicia* vezetésével. A király Estei Beatrixszal kötött 1470. évi házassága után különösen jelentős az itáliai mesterek tevékenysége. 1486-tól itt dolgozott Johannes Duknovich de Tragurio (Giovanni Dalmata), számos firenzei asztalos, intarziakészítő és keramikus. *Benedetto da Maiano* szekrényeket szállított Mátyás királynak, és itt, Magyarországon kezdett el nagyméretű márványszobrokat faragni (Chimenti Camicia egy műhelyben dolgozott vele). A kivített a *Cellini* testvérek végezték. A dalmát mesterek közé tartozott *Giovanni Dalmata* és *Traui Jakab*, aki az Apollo, Diana és Herkules szobrokat készítette. Hunyadi László emlékezetére került a külső udvar közepére Mátyás-idejében *Herkules* bronzszobra, Hunyadi László arcvonásaival. A belső szárnyon a három Hunyadi bronz szobra állt. A faenzai ónmázás padlóéglákat, kályhákat helyi műhely, a szobrokat budai bronzöntő műhely készítette. A budavári palota keleti szárnyában kapott helyet Hunyadi Mátyás híres könyvtára, a Corvina, és annak Budán készült darabjait másoló és miniatűr műhelye is. A Mátyás kori palotáról *Antonio Bonfini*, *Naldo Naldi*, *Petrus Ransanus* és mások műveiből értesülünk.

<sup>1</sup> **1. I. Ulászló (1440-1444)** emléktábla (fehérmárvány tábla); Hadtörténeti Múzeum budavári épületének belső falán; (1994. november) – PROHÁSZKA L.: *Lengyel Emlékek Budapesten*, p. 11-12. – **2. Kőből faragott lengyel címer a XVI. századból**; Budavári királyi palota (Budapesti Történeti Múzeum), a II., Hűvösvölgyi út 78. sz. ingatlanon találták) – PROHÁSZKA L.: *Lengyel Emlékek Budapesten*, p. 12-13. – **3. A Gestapo áldozatainak emléktáblája (köztük Elfrida Bakalas)**; Budai Vár, Országház u. 28. volt Belügyminisztérium (1945-ig). 1992. Magyar Ellenállási Szövetség emléktáblája. – PROHÁSZKA L.: *Lengyel Emlékek Budapesten*, p. 39. – **4. O'sváth László emléktáblája (1892-1970)** – Fülöp Zoltán alkotása, 1995: Szemere Bertalan Tudományos Társaság; Budai Vár, Országház u. 28. volt Belügyminisztérium - PROHÁSZKA L.: *Lengyel Emlékek Budapesten*, p. 39. - **5. XI. Ince pápa bronz szobra** (harasztí mészkő talapzaton, hátoldali Szent Liga-emlékermén Sobieski János király látható); (1936. október 5., Damkó József műve) – PROHÁSZKA L.: *Lengyel Emlékek Budapesten*, p. 16.



A Jagelló-korszak (1490-1526) a korábbi állapotokon nem változtatott, de **II. Ulászló** 1497-ben is építtet a budai váron, majd Anna királynéval kötött házassága után, 1502-ben építette át a palota termeit.

Az 1526. évi mohácsi csatavesztés után a királyi udvar elmenekült Budáról, és a törökök felgyújtották a palotát. Ekkor még kivonultak, majd 1529-ben újból elfoglalták a várat, melyben 1534-40 között a **Habsburg Ferdinánddal** szemben királlyá választott **Zápolya (Szapolyai) János** volt az úr, aki *Domenico da Bolognával* helyreállította a déli rondellát. A cortinafalak alatt álló vízi rondella még 1541 előtt elkészült. 1541-ben a törökök csellel, kardcsapás nélkül foglalták el a budai várat és a reneszánsz királyi palotát, és 1686-ig birtokolták. A török korban épült a nyugati domboldalon az Újvilág-kapu, és Újvilág-negyed. Ekkor készült a Karakas pasa tornya és a várkáporna dzsámivá való átalakítása. A palota lassan tönkrement.

1578-ban löporrobbanás pusztította el a vár északi, Dísz tér felé eső részét, a Zsigmond-kori ún. Friss-palotát. 1686-ban a nemzetközi keresztény seregek visszafoglalták Budát. Ekkor a vár déli része is elpusztult. A vár erődítményeit *Venerio Cerasola* irányításával kezdték helyreállítani. A középkori palota romjainak lebontása és területének feltöltése után **III. Károly** megbízásából *Fortunato Prati* 1714-ben elkészítette a palota helyreállítási tervét. A falak egy részének felhasználásával új palotát tervezett, amelynek építése *Johann Hölbling* vezetésével 1723-ig akadozva folyt. **Mária Terézia** uralkodása idején a magyarországi rendek kívánságának megfelelően az építkezés nagyobb lendületet kapott. 1749-ben *Jean-Nicolas Jadot* francia származású udvari főépítész készített új terveket. Az építkezést 1750-1755 között *Oracsek Ignác* vezette, 1753-tól *Nicolaus Pacassi* udvari főépítész tervei szerint. A mai épületegyüttes Dunára néző, déli szárnyát alkotó, elnyújtott U alakú palota építését *Franz Anton Hillebrandt* és *Oracsek Ignác* tervei szerint fejezték be 1760-1770 között. A barokk palota alaprajza a középkori állapottól lényegesen eltér. Az épületet 1762-1772 között az angolkissasszonyok zárdájaként használták, belső díszítése 1772-1778 között folyt. Falképeit *Vinzenz Fischer* készítette.

1779-1784 között a Nagyszombatról Budára helyezett egyetem működött falai között. Az egyetem céljára a keleti homlokzaton 1778-79-ben csillagvizsgáló is létesült, amely 1824-ig fennállt. 1790-től az épületet a király helytartója, a nádor használta, így 1795 után József nádor székhelye lett. Az 1810. évi tűzvész után hosszú ideig tartó átépítés kezdődött. 1849-ben, amikor az 1848-49-es szabadságharc honvédei bevették a várat, megsérült a palota is. 1850-re rendbe hozták a palotát. Az 1867-es kiegyezés után a miniszterelnöki hivatal a *Sándor-palotába* költözött, és ekkor vált szükségessé egy reprezentatív királyi palota kialakítása, amelyet 1875-től melléképületek emelésével, majd a nyugati (Krisztina-városi) szárny építésének előkészítésével *Ybl Miklós* (1814-1891) tervei szerint kezdték meg. Halála után 1892-1904 között *Hauszmann Alajos* (1847-1926) tervei szerint, a barokk dunai szárny tömegének megháromszorozásával, az összekötő középrész felett kupolával épült az új királyi palota. A hatalmas barokk-neobarokk palota 1905-ben készült el.

A második világháború idején, Buda 1944-45. évi ostroma alatt a palota súlyosan megrongálódott és kiégett. 1948-1962 között kezdődtek meg a nagyszabású ásatások a palota romossá vált épületében, pincéiben, udvaraiban a palota középkori maradványainak felkutatására. A kupola is egyszerűsített formában készült el. A budai vár középkori részeinek helyreállítási terveit készítette és a munkálatokat vezette *Gerő László* építész, Szabó László, Várnai Dezső, Lux Kálmán és Kiss György építészek készítették. A helyreállításon Cseszelszki András és Kovács Imre építőmesterek dolgoztak. A régészeti feltárások azonban még ma is folynak. Az egykori királyi palotát kulturális intézmények céljára (Nemzeti Galéria, Budapesti Történeti Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár stb.) állították helyre. 1974-ben ásták ki egy gödörből a gótikus szobortöredékeket, melyek kiállításra kerültek.

1) DERGÁCS JUDIT – BUDAPEST – SÉTA A BUDAI VÁRBAN; TKM Kiskönyvtár. – 2) – DERCSENYI BALÁZS – BUDAPEST – MŰEMLÉKEK I. VÁRNEGYED; TKM Kiskönyvtár 326. – 3) – MAGYAR KÁROLY – BUDAPEST – BUDAVÁRI KÖZÉPKORI KIRÁLYI PALOTA; TKM Kiskönyvtár 246.

## 2. MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR (NAGY LAJOS MAGYAR-LENGYEL KIRÁLY KÉPE)

A Pozsonyban, 1756-ban alapított „Archívum Regni”, Birodalmi Levéltár utóda, mely 1874-ben költözött Budára. Az ország legnagyobb okirat- és levélgyűjteménye. A levéltár Pecz Samu tervei alapján, az első világháború alatt épült. **Az Országos Levéltár neoromán stílusú épülete első emeleti Lovagtermének seccói és üvegablakai az Anjou-háznak és Hunyadi Mátyás uralkodásának állítanak emléket. Az itt látható jobb oldali falkép Nagy Lajos királyt ábrázolja, amint fogadja a velencei követeket.**

SZIGETVÁRI ÉVA – BUDAPEST - MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR; TKM KISKÖNYVTÁR 698. P. 13-14.

### 3. ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR (MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA)

A magyar reneszánsz kultúra legnagyobb emléke Mátyás király könyvtára, a Bibliotheca Corvina. Mátyás könyvgyűjteményének első időszaka az 1460-as évek második felétől 1472-ig tartott. Ekkor a kódexek jórészt vásárlás útján kerültek Budára Firenzéből. 1471 után Vitéz János több könyve is Mátyáshoz került. 1476-ban feleségül vette Aragóniai Beatrix hercegnőt, aki apja nápolyi udvarában humanista környezetben nevelkedett. Mátyás ettől kezdve Firenze és Velence műhelyeiből rendelt igényes kivitelű könyveket. Taddeo Ugoletto ösztönzésére Mátyás király görög nyelvű könyveket kezdett gyűjteni. Ugoletto rendezte be a királyi olvasótermet is a Budavári palotában. Ugoletto könyvtárosságának köszönhető, hogy a corvinákat egységes címerrel látták el. Ugyanerre az időre tehető a corvinakötések létrejötte is. 1485 után reprezentációs célú, díszkötésű firenzei kódexek kerültek Mátyás könyvtárába. Mátyás király legismertebb és legszebb Corvina-portréja a Marlianus-kódex címololdalán látható, amely ma Volterrában található. Marlius milánói szenátor beszédét tartalmazza, amelyet Corvin János és Mária Bianca Sforza eljegyzése alkalmából tartott. A gyűjtemény 1490-ben 1500-2000 kötetből állt. **Mátyás király 1490-ben bekövetkezett halála után II. Ulászló elajándékozta a könyvtár értékes köteteit.** Amikor a törökök 1541-ben elfoglalták Budát, a palota kincseivel együtt a kódexeket is gályára rakták, hogy Konstantinápolyba szállítsák őket. Jelentős részük azonban elkallódott, megsemmisült. (Ma 212 hivatalos corvinát őriznek a világ nagy könyvtárai, közülük 53-at magyarországi gyűjtemények). **Hunyadi Mátyás magyar király 1490. április 6-i halálát követően II. Ulászló idején már csak két évig működő másolóműhelyéből fehér sasos címerpajzsot ábrázoló kódexek is kikerültek.**

BÉNI GYÖNGYI – BUDAPEST – ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA; TKM Kiskönyvtár 371. p. 13.

### 4. BUDAVÁRI NAGYBOLDOGASSZONY-TEMLOM

A több mint 6 m hosszú, két homlokzati tornyos, háromhajós, gótikus csarnoktemplomot **IV. Béla** alapította. 1255-1269 között épült, és 1255-1541 között a város német polgárságának plébániája volt. 1309-ben itt koronázták királlyá **I. (Róbert) Károlyt**. **A háromhajós, álkerezhajós, sokszög alakú fő- és egyenes záródású mellékhajókkal épített, bazilikás szerkezetű templomot I. (Nagy) Lajos** korában, a XIV. század második felében csarnoktemplommá alakították át. **A háromhajós csarnoktemplom főhajója a 13-szög 7 oldalával záruló szentélyben folytatódik. A nyugati homlokzatán a déli torony uralkodik, az északi (ún. Béla-torony) nem épült ki. A belső háromhajós, hatszakaszos csarnoktér. Kórusa két oldalán sokszögű mellékszentélyek épültek. Az 1370-es években létesült díszes déli kapuján Mária halálának ábrázolása látható. A kapuzat kapcsolatban áll a királyi vár kápolnájának műhelyével.** 1384-ben összeomlott a déli torony. Ezután magasztalták fel a mellékhajókat a királyi várban is dolgozó, prágai eredetű kőfaragók. A XV. század elején a templomhoz kápolnákat építettek. **Hunyadi Mátyás** uralkodása alatt a déli szentélyhez csatlakozó királyi oratóriumot emeltek. Újjáépítették a déli tornyot. E munka befejezését jelzi a tornyon Mátyás 1470-es évszámmal ellátott címere. Hunyadi Mátyás a templomban tartotta mindkét esküvőjét. 1526-ban a török a várral együtt felégette, majd 1541-ben, Buda elfoglalása után dzsámivá alakította át. Buda 1686-os visszafoglalása után a jezsuiták kapták, akik barokk felszereléssel látták el, és 1688-1714 között két oldalára kollégiumot és papneveldét építettek. A jezsuita rend 1773-as feloszlása után az eddig királyi kegyuri templom visszakerült a város kezébe. A XVIII. század vége óta a magyar királyok koronázásának színhelye lett.

*Schulek Frigyes* 1874-1896 között visszaállította a templom feltételezett eredeti alaprajzát, újrafaragatta, kicseréltette oszlopfőit, domborműveit és saját elképzelése szerint megalkotta nyugati homlokzatát, tornyának kősisakját, a Mária- (déli) kapu előcsarnokát, a királyi oratóriumot, kicserélte berendezését. Falfestményeit Székely Bertalan, a színes üvegablakok terveit Lotz Károly készítette. A Szent Imre-oltár képeit Zichy Mihály festette. A királyi oratóriumban gyűjtötték össze az 1867. évi koronázáskor használt zászlókat. Az északi Szentháromság-kápolnában – a Székesfehérvárról, az egyetlen épen megmaradt királlysírból áthozott - III. Béla és hitvese, Châtillon Anna maradványai részére készült modern síremlék látható. 1899-1905 között - Schulek Frigyes tervei alapján - a szentély mögött felépítették a neoromán stílusú, mészkőből készült Halászbástyát. Előtte állították fel 1906-ban I. István király lovas szobrát, Stróbl Alajos alkotását. Talapzatát szintén Schulek Frigyes készítette. Az 1944-45-ben súlyosan sérült templomot helyreállították. A templomot színes mázas kerámiaacserép fedi. Budavári Nagyboldogasszony-templom I. Nagy Lajos és I. és II. Ulászló kori vonatkozásai:

ENTZ GÉZA – BUDAPEST – BUDAVÁRI NAGYBOLDOGASSZONY-TEMLOM; TKM KISKÖNYVTÁR; Szent László-freskók, Szent László herma másolata; budavári Nagyboldogasszony-templom (Mátyás-templom) – PROHÁSZKA L.: LENGYEL EMLÉKEK BUDAPESTEN, P. 44.

## II. KERÜLET

### 5. PASARÉTI PÁDUAI SZENT ANTAL PLÉBÁNIATEMPLOM

Rimanóczy Gyula 1934-ben eredetileg a ferences rend számára tervezte az olaszos jellegű, szép arányú templomtömböt, a hozzákötött különálló harangtornyot és a melléjük csatlakozó sima vonalú, egyszerű rendházat. A kör alakú teret lezáró szomszédos üzletház és az autóbusz végállomás karéjával Pasarét központját képezi. A főoltáron lévő pompás szobrászati alkotások Ohmann Béla művei, Szent Antal és Szent Ferenc szobra Vilt Tibor alkotásai, oldalt Lőte Éva kálváriadomborművei láthatók. A falfestmények Unghváry László kartonjai alapján készültek, az üvegfestmények Árkayné Sztéhlo Lilitől valók.

**Belsőben Leszkovszky György festőművész és Leszkovszkyné Galyas Margit munkái**

[Lesko: Bieszczady – Beszkidek – település Przemysl közelében a San folyó partján]; Leszkovszky György lengyel eredetű családból származó festőművész, az Iparművészeti Főiskola tanára. Elsősorban templomi freskókat festett. Fia, Leszkovszky Pál atya a kőbányai lengyel Templom plébánosa volt, 1998-ban a Magyarországi Lengyelekért-díj kitüntetésben részesült.

H. VLADÁR ÁGNES – BUDAPEST - PASARÉTI PÁDUAI SZENT ANTAL PLÉBÁNIATEMPLOM TKM Kiskönyvtár 636. p. 12, 14, 17.

### 6. RÁKÓCZIÁNUM ÉS A KRISZTUS KIRÁLY TEMPLOM

Budapest, II. kerület, Kelety Károly u. 37-39. A Krisztus Király templom Árkay Aladár (1868-1932), a kőbányai Lengyel templom tervezőjének műve. A kollégium 1903-ban, a gimnázium 1907-ben, a templom csak 1926-ban épült.

SZÉKELY IMRE – BUDAPEST – A RÁKÓCZIÁNUM ÉS A KRISZTUS KIRÁLY TEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 707. p. 6.

## III. KERÜLET

### 7. ÓBUDA, VOLT KLARISSZA KOLOSTOR

A kora középkorban *Géza fejedelem* (972-997) Esztergomot, *I. István király* (1001-1038) pedig Székesfehérvárt választotta székhelyül. I. István 1012-ben prépostságot alapított a mai Óbuda területén. A mai Óbuda magva már *Péter király* idején (1038-1041) királyi és káptalani birtok volt. Prépostság, királyi udvarház, káptalani ház állt itt. Anonymus feljegyzései és oklevelek szerint a XI. század elején már állott Óbuda legkorábbi temploma, a Mária tiszteletére épült fehéregyházi templom. Később pálos kolostor állt itt.

Az Árpád-híd északnyugati oldalán, a Fő tér környékén állt az Árpád-kori (I. István és I. Péter) prépostsági templom, melynek előkerült részletei gazdag díszű bizánci, valamint antikos palmettás és akantuszleveles oszlopfeje és párkánytöredékek szerint XI. századi királyi kőfaragóműhely alkotása. A templom egy későbbi, 1285. évi tatárbetöréskor pusztult el.

**A második, gótikus templomot Károly Róbert felesége, Erzsébet királyné építette 1330-1348 között (egy része a Zichy-kastély pincéjében van). Mind a főszentély, mind a mellékszentélyek a nyolcszög öt oldalával záródó alaprajzúak, erősen kiugró támpillérekkel. Ez a háromhajós, gótikus, egy nyugati tornyos épület az eddig ismert legkorábbi hazai csarnoktemplom. Erzsébet királynét a templomban temették el.**

DERCSÉNYI BALÁZS – BUDAPEST – MŰEMLÉKEK II. TKM Kiskönyvtár 359. p. 11.

PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 10. old.

## 8. KISCELLI MÚZEUM

Óbudán Zichy Péterné Bercsényi Zsuzsánna alapítványából épült a volt trinitárius templom és kolostor Johann Entzhoffer bécsi mester tervei szerint, 1744-1760 között. II. József a szerzetesrendet feloszlatta. Az épület laktanya, majd kórház lett, tornyait lebontották. Schmidt Miksa gazdag bútorgyáros vette meg az egész épüleccsoportot. 1912-1935 között berendezte és kisebb, architektonikus részletelemekkel díszítette. A második világháború pusztításai után a kolostor egy részét a Budapesti Történeti Múzeum újkori osztálya foglalta el. Várostörténeti anyaga 1686-tól napjainkig terjedő korszak emlékeit és műtárgyait gyűjti.

A Zipernowsky Károly, Déry Miksa és Bláthy Ottó által világhíressé tett 1885-ben alkotott transzformátornak (őstranzformátor) a világon hat példánya maradt meg. Ezek közül a műszaki gyűjtemény két darabot őriz. Az elektromos áram használatának hőskorát idézik fel az ivlámpák és a Zipernowsky által szignált elektromos berendezéseket ábrázoló tervrajz is.

VÍGH ANNAMÁRIA – BUDAPEST – KISCELLI MÚZEUM 2. VÁROSTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY TKM Kiskönyvtár 637. p. 12-13.

## V. KERÜLET

### 9. PILVAX KÁVÉHÁZ

1838 tavaszán nyitott Privorszky Ferenc - az akkori Úri u. 7. sz. alatti (a mai Pilvax köz sarka helyén, később Koronaherceg , napjainkban Petőfi Sándor u.) – *Café Renaissance* kávéháza (Jurátus Kávéház). Az egyik legkorszerűbb kávécsarnok volt abban az időben Pesten. (A házat akkoriban lengyel származású tulajdonosáról Libasinszky-háznak is hívták. Párizsban az ottani *Café Renaissance* kávéházban találkoztak a forradalmár lengyel emigránsok.) Privorszky kávélegénye, Pillvax Károly (†1849) 1842-ben vette át a kávéház vezetését. Pillvax Kávéháza 1844-től lett igazi politikai-irodalmi-művészeti kávéház. 1848 márciusától augusztusig „A szabadság csarnoka” nevet viselő kávéház tulajdonosa 1846-tól Fillinger József volt. A szabadságharc bukása után Kaffé Herrengasse nevet kapta. A Pilvax 1849 után Mots, majd 1867-1895 között Schöja Kávéház lett. Az egykori épület az 1911-es városrendezés áldozatául esett. Az 1920-as években megnyílt kávéház a Pilvax nevet vette fel.

DRAVECZKY BALÁZS – LENGYEL JÁNOS – BUDAPEST – PILVAX KÁVÉHÁZ, TKM Kiskönyvtár 518. p. 1-2.

### 10. BUDAPESTI SZENT ISTVÁN-BAZILIKA (SZENT ISTVÁN-KIRÁLY SZOBRA A SZENT KORONÁT TARTÓ ANGYAL BRONZSZOBRÁVAL)

A Budapest, V. kerület Szent István téren álló görög kereszt alaprajzú, háromhajós, klasszicista és neoreneszánsz stílusú Szent István-bazilika (Szent István király-plébániatemplom) Budapest legnagyobb egyházi épülete. Építése 1851-ben, Hild József 1945-ben készült tervei szerint indult el. Hild halála után, 1868-ban a kupola összedőlt. Mai neoreneszánsz képe Ybl Miklós (1867-1889) és Krauser József munkája nyomán 1867-1905 között alakult ki. A 86 x 55 m alapterületű, 96 m kupolamagasságú templom díszítésére a múlt századvég és a századforduló számos kitűnő művésze dolgozott. A tömeg középpontjában hengeres felépítményes (dobon) áll a 22 m átmérőjű kupola, bevilágító felépítménnyel (tamburral). A főhomlokzat timpanonjában magyar szentek csoportja, a tornyok oldalain középkori egyházatyák szobrai, a szentély apszisa fölött félkörívben a 12 apostol, mely Szamolczky Ödön munkája, a kupola külsején a négy evangélista szobra látható, jórészt Feszl Leó műve.

A főbejárat timpanonjában Szűz Mária mint Patrona Hungariae, Magyarország védőszentje. A főkapu fölött Szt. István domborművű ábrázolása, mozaikkép Krisztus föltámadásáról, Antonio Salviati műhelyéből. A templom belsejében a kupola négy nagy pillérén Szt. Gellért és Szt. Imre szobra látható, Stróbl Alajos alkotása, Szt. László Fadrusz János, Szt. Erzsébet Senyei Károly műve. A kupola mozaikképeit Lotz Károly kartonjai alapján a Salviati műhely készítette. A velencei Salviati-műhely készítette – Than Mór tervei alapján – a főkapu Iunettájának mozaikjait is. A templombelsőben a neoromán baldachinos főoltár Krauser József tervei szerint készült. A főoltáron lévő Szt. István carrarai márvány szobrát Stróbl Alajos készítette, a főoltár körüli bronz domborművek Szt. István életéből vett jeleneteket ábrázolnak, Mayer Ede munkái. A boltívekre Benczúr Gyula festette a szimbolikus angyalokat. Az oltár feletti kupola stukkóit az olasz Detoma készítette, az öt mozaik falikép Benczúr Gyula munkája.

A mellékoltárok képeit *Nádler Róbert*, *Vastagh György*, *Benczúr Gyula*, *Roskovics Ignác*, *Ébner Lajos*, *Stettka Gyula*, *Herpka Károly* és *Feszty Árpád* készítette. A félköríves szentély külső falán jön oszlopsor, fent bábkorlátos főpárkány húzódik. A templom apszisában elhelyezett félköríves kápolna üvegfestményeit Róth Miksa tervezte. Itt őrzik ereklyeként Szent István bebalzsamozott jobb kezét is.

A Hild József – Ybl Miklós – Krauser József által épített budapesti Szent István-bazilika alapkövét 1851. október 4-én helyezték el és csak 1905-re készült el. 1897-ben az érseki Főhatóság az akkor még épülő Bazilikát hivatalosan „Szent István apostoli király oltalmába” helyezte. A főoltár baldachinja alatt áll Stróbl Alajos carrarai fehér márványból faragott Szent István- király szobra, az építmény tetején egy a Szent Koronát tartó angyal bronzszobra áll. Az ábrázolás a Szent Király életének egyik legendájára utal, amely szerint II. Szilveszter pápa égi jelre határozta el, hogy a lengyeleknek szánt koronát a magyar államalapító István királynak küldi el.

### **1) Budapesti Szent István-bazilika: Szent László király szobra:**

A Bazilika kupolát tartó pillérekötegein a kupolatér jobb első fülkéjébe került Szent László szobra. A vértbe öltözött lovagkirály kardját keresztként emeli magasba, lábával pedig a törökként ábrázolt ellenség félholdas zászlaján tapos. A szobor Fadrusz János alkotása, a szoborfülke latin nyelvű feliratának fordítása „Hite, jámborsága, igazsága, szeretete és hősiessége által, mint király, vezér és törvényhozó, csillagként ragyogott a magyar nemzet előtt.”

DR. FARKAS ATTILA – BUDAPEST – SZENT ISTVÁN-BAZILIKA, TKM Kiskönyvtár 626.

Szent László király szobra (1903. Fadrusz János műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 45.

### **2) Budapesti Szent István-bazilika: II. János Pál pápa látogatásának emléktáblája**

Figyelemre méltó a szentély baldachinos főpapi széke, amelyen 1991. évi apostoli látogatása alkalmával II. János Pál pápa a helyet foglalt.

DR. FARKAS ATTILA – BUDAPEST – SZENT ISTVÁN-BAZILIKA, TKM Kiskönyvtár 626.

Szent István Bazilika; (1991.) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 45.

### **3) Budapesti Szent István-bazilika: Szent Adalbert-oltár**

A Bazilikában álló kisméretű Szent Adalbert-oltárt a vértanú halált halt Szent Adalbert prágai püspök tiszteletére emelték. A történelmi hagyományok szerint ugyanis ő bérmálta meg Szent István királyt. Adalbertet az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye védőszentjeként tiszteli. A vértanúhalált halt püspököt ábrázoló képet Roskovics Ignác festette 1903-ban.

### **4) Budapesti Szent István-bazilika: Szent Hedvig-ábrázolása**

A Bazilika délnyugati kiskupolájában kapott helyet többek között Szent Hedvig ábrázolása, ifj. Vastagh György munkája.

DR. FARKAS ATTILA – BUDAPEST – SZENT ISTVÁN-BAZILIKA, TKM Kiskönyvtár 626.

### **5) Budapesti Szent István-bazilika: Szent Jobb-kápolna**

I. (Szent) István király sírjának felbontására a székesfehérvári Nagyboldogasszony-templomban 1083. augusztus 20-án került sor I. (Szent) László király jelenlétében. Ekkor a Szent Jobb már nem volt a kriptában. István király jobbját még a szentté avatás előtti pogánylázadás idején – leválasztották a Szent testéről, és koporsójából kiemelték. Az ereklye eltulajdonítója valószínűleg a Katapán nemzetséghez tartozó Mercurius volt, aki a szentté avatáskor a fehérvári Boldogasszony-templom kincstárnoka volt, aki az ereklyét a család bihar megyei birtokára, Berekisre (Kis-Berki) vitte, ahol, a monostortemplomban őrizte. Szent László király 1084. május 20-án elzarándokolt Berekisre, ezzel jóváhagyta a Szent Jobb-kultuszát. Megbízta Álmos bihari herceget, hogy a fából ácsolt monostortemplom helyére kőegyházat (Szent Jobbról elnevezett Boldogságos Szűz Mária Apátság) építsen („Szent Jobb „átvitelének” v. „feltalálásának” napja). A bihari település neve Szentjobb, v. Szentjog lett (ma: Siniob, Románia) A kézereklyéhez eredetileg a karcsont is hozzátartozott, amelyet később – adományozás révén – már önálló ereklyeként tiszteltek a középkori Lengyelországhoz tartozó Lembergben (ma Lvov). A királyi ereklye az 1400-as években ismét Fehérvárott található. 1541 után Raguzába a domonkosok kolostorába menekítették (ma Dubrovnik). 1590-es években a domonkosok új ereklyetartót készítettek a Szent Jobb részére. Mária Terézia 1771. május 1-jén vette át Szent István kezének ereklyéjét, és Budára szállíttatta. 1771. július 21-én a budavári Szent Zsigmondról elnevezett udvari templomban őrizték, és gondozását az angolkisasszonyok rendje végezte. 1891-ben a Kormány augusztus 20-át, a Szent Jobb ünnepét nemzeti ünnepé nyilvánította. 1951-től a Szent Jobb végleges őrzőhelye a Szent István Bazilika lett. Az egykori Szent Lipót-kápolna – Lékai János bíboros primás rendelete alapján 1983 óta a Szent Jobb titulust viseli. A márványborítással végleges kialakítást kapott oltárt Paskai László bíboros, primás, esztergomi érsek 1987. augusztus 20-án áldotta meg.

DR. FARKAS ATTILA – BUDAPEST – SZENT ISTVÁN-BAZILIKA, SZENT JOBB-KÁPOLNA ÉS KINCSTÁR, TKM Kiskönyvtár 384.



## 11. BOLDOGSÁGOS SZŰZ TISZTELETÉRE SZENTELT BELVÁROSI PLÉBÁNIATEMPLOM

Pest kereskedőtelepülésén – a castrum körül – böszörmények és bolgár révészek laktak. A castrum közelében állhatott a fallal övezett plébániatemplom és egy királyi udvarház. Pest neve 1148-ban bukkan fel írásban először.

Pest mai központjában, a Március 15-e téren álló, román kori eredetű, többször átépített Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt Belvárosi plébániatemplomban zajlottak az 1490. évi országgyűlés főbb eseményei, amelynek során **Jagelló Ulászló** cseh uralkodót magyar királlyá választották. II. Ulászló idejében a templom építkezései folytatódtak. E munkák maradványa – egyéb faragások mellett – az a két reneszánsz pasztoforium is, amelyet Pest városa, ill. Nagyrévi András pesti plébános adományozott a templomnak 1507-ben.

A V., Március 15-e téri kéttornyos, háromhajós csarnoktemplomot (XIII-XV. sz.) a belvárosi plébániatemplomot - a ma is meglévő egykori római erődítmény (i. e. 294) délkeleti sarkán – a XI. században kezdték építeni. Első formájában már 1046-ban állt a templom. Ide temették 1046-ban Gellért püspököt. Szomszédságában, szintén a castrum területén, a XII. században királyi udvarház, „Péter király kúriája” állott.

Az 1241. évi tatárjárás során elpusztult templom román stílust mutató bazilikás, tornyos, XII. századi maradványai máig is láthatók a déli torony falában. Zsigmond korában gótikus stílusban építették át. Külsőjének támpillérei, mérnöves ablakai és a szentély ülőfülkéi ebben az időből valók. 1470-es években keletkeztek késő gótikus oldalkapuzatai és déli oratóriuma. A XVI. század második felében a török alatt ismét rommá vált. 1686-ban ideiglenesen helyreállították. A templom végleges formáját a barokk időkben, 1725-1739 között kapta. A háromhajós hosszaház dongaboltozatokkal fedett kápolnákkal kísért barokk térré átalakítva, a háromhajós, a nyolcszög három oldalával záródó, körüljárós szentélyét bordás keresztboltozat fedi. Hajóját és homlokzatát barokk stílusban *Paur János György* építette. Szentélyét gótizáló formákkal a XVIII. század végén állították helyre. A két torony között nyíló főkapu fölötti Szentháromság-szoborcsoportot és a szentély külső zárófalában álló Szt. Flórián-szobrokat *Hörger Antal* 1723-ban mintázta. 1933-ban gótikus részleteit kiszabadították. A második világháborúban súlyosan sérült templomot 1948-ban, majd 1958-ban renoválták.

A szentély falában eredetileg festett gótikus ülőfülkesor, egy török imafülke és egy Mátyás-kori ajtó kerete látható. A szentélyhez legközelebbi bal és jobb oldalkápolnában egy-egy nagyméretű díszes reneszánsz szentségtartó fülke (pasztoforium) – egyiküket Nagyrévi András címzetes thermophylei püspök, a templom plébánosa, a másikat a pesti polgárság állíttatta 1507-ben – látható. A szentély falában az egykori dzsámiból való török imafülkét (mihrab) van. Szószéke *Philipp Ungnadt* műve 1808-ból gótizáló késő barokk formákkal. Az északi első mellékkápolnában *Kultsár István* (+1828) klasszicista síremléke, *Ferenczy István* műve, a szentély északi falánál *báró Kray Pál* tábornok (+1804) síremléke látható. A XIV. században épült szentély bordás boltozatát tíz kötegpillér tartja. A főoltárt 1948-ban *Gerő László* építész tervei szerint építették újjá. A Nagyboldogasszonyt ábrázoló oltárképet *Molnár C. Pál* festette. A domborműveket *Antal Károly* készítette. Az új keresztelőkutakat 1955-ben *Ferenczy Béni* alkotta.

**Szent Kinga-szobor; Március 15-e tér, (2002. szeptember 15-én szentelték fel, Tóth Dániel alkotása) - Polonia Węgierska 2002. NR 82. p. 9.**

DÉRY ATTILA – BUDAPEST – BELVÁROSI PLÉBÁNIATEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 564. p. 3.

## 12. KISBOLDOGASSZONY (EGYETEMI-)-TEMPLOM: CZĘSTOCHOWAI MADONNA MÁSOLATA

A pesti telküket a pálos szerzetesek 1688-ban I. Lipóttól kapták. A középkori Pest e részén feltehetően a domonkosok Szt. Antal-kolostora állt, amelyet a törökök dzsámivá alakítottak át. A pálos rendház építése 1715-ben befejeződött. Az új templom alapkövét 1725-ben helyezték. A pesti Egyetem jobb oldalán, vele összeépülve áll *Mayerhoffer András* tervei szerint épült Kisboldogasszony- (Egyetemi) templom (V., Egyetem tér 1-3.). A kolostortemplomnak építését egy török dzsámi elbontása után kezdték meg. Az építkezést kezdetben *Drenker Mátyás*, majd 1735-től *Siegl Márton* vezette. 1742 őszén *Patachich Gábor* kalocsai érsek szentelte fel. Tornyai közül a keleti torony 1768-ból, a nyugati csak 1771-ből való.

Érett barokk vonásokat mutató kéttornyos templom egyhajós, oldalkápolnákkal szegélyezett. Főhomlokzatán, a középrész háromszögű oromfalának lezárását Szt. Pál és Szt. Antal remeték, valamint a Szeplőtlen fogantatás szobra díszíti. A hármastagolású, osztott homlokzatú templom bejárati előcsarnokkal rendelkezik.

A homlokzat emeletén jön pilaszterek között kőkeretes ablakok nyílnak, felettük főpárkánnyal. Második emelete korinthoszi falpillérekkel tagolt. A freskók nagy részét *Johann Bergl* festette 1776-ban. A templom faragásait *Tatirek Félix* faragó fráter, *Hebenstreit József* szobrász készítette. Főoltára *Conti Antal Lipót* és *Hebenstreit József* alkotása. A barokk főoltarán Mária születése szoboresoport látható. A Remete Szt. Pál- és Remete Szt. Antal-szobrokat 1746-ban Hebenstreit József készítette.

A főoltár képe a lengyelországi csestochowai ún. Fekete Mária képének másolata.

János Kázmér lengyel királyt rokona, X. Károly svéd király is megtámadta 1655-ben, hogy a Balti-tenger feletti uralmat megszerezze. A nemzeti ellenállás leghíresebbje Csestochowa megvédése volt, amelyet mindössze néhány száz pálos szerzetes, paraszt és polgár védett meg a sokszoros svéd sereg ostromával szemben (Sienkiewicz „Özönvíz” (Potop) című műve). A Csestochowa-i kolostor kapubejáratával szemben, a XVII. században emelt 105 m magas harangtorony tövében kagylós késő reneszánsz domborművekkel díszített főkapu vezet a katedrálisba. Jobboldalt díszes barokk kápolnasor szegélyezi a barokk-rokokó főhajót. Ennek bal hajójából nyílik az a kétosztatú kápolna, amelyben a csodatévő csestochowai, XIV. századi gótikus stílusú Fekete Mária kép látható. A legenda szerint egykor – egy pékinas gondatlansága folytán – majdnem tűz martaléka lett, s az arc a hőtől-koromtól fekete színű lett. A XVII-XVIII. századi kultusz alapján a pálosok és a ferencesek révén a csodatévő Madonna másolatai elkerültek a pesti egyetemi templomba, Márianosztrára, Sopronbánfalvára, Pápára, Simontornyára, Bajára, Jászberénybe, Szegedre, Szabadkára, stb.

A hársfából faragott barokk szószéke a XVIII. század közepéről való. A padok, ajtók, a sekrestye faragott szekrényei XVIII. századi pálos asztalosmunkák. 1786-ban, a pálos rend feloszlása után a rendházat a központi szeminárium vette át, a templom másik oldalára a Pestre költözött egyetem épülete került. A templomot együttesen használták, innen ered mai neve, az Egyetemi-templom elnevezése. 1849-ben a templomban tartották a magyar országgyűlést.

1382-ben márianosztrai magyar pálosok serénykedtek Opuliai László kérésére a Csestochowai monostor alapításában. A pálosok nem felejtették el, hogy a lengyelek nemzeti szentélyét a nosztrai magyar remeték alapították, ezért került az Istenanya képe a budapesti Egyetemi (pálos) templom Conti Antal Lipót által készített főoltár hangsúlyozott, központi részére.

Csestochowai Madonna másolata – Katolikus templomok Magyarországon; p. 26-28.

TÖRÖK JÓZSEF – BUDAPEST – EGYETEMI TEMPLOM TKM Kiskönyvtár 230. p. 2, 8.

### 13. MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETE

A Magyar Tudományos Akadémiát- Révay eszméje alapján -, az 1825. évi reformországgyűlésen alapították, s főként a magyar nyelv művelése állt az Akadémia tevékenysége középpontjában. 1826-ban *Teleky József* 30000 kötetes családi könyvgyűjteményét ajánlotta fel. Az Akadémiát 1830. november 17-én szervezték meg. Első elnöke *gróf Teleky József*, másodelnöke *gr. Széchenyi István* volt. Elnöke volt még *Desseffy Emil*, másodelnöke báró *Eötvös József* is. A Lánchíd pesti hídfőjénél kialakított Roosevelttéren álló Magyar Tudományos Akadémia (MTA) olasz-reneszánsz, kora eklektikus stílusú palotáját a porosz *Stühler Frigyes Ágost* berlini építész tervei szerint 1862-1865 között *Ybl Miklós* és *Szklanczky Antal* építette. Dísztermét *Lotz Károly* freskói, a kis üléstermet *Ligeti Antal* tájképei ékesítik. A homlokzati szobrokat Izsó Miklós faragta. Az intézmény 1865. december 11-én nyílt meg. Az épületben működik a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára is. 1865-1882 között Arany János volt az Akadémia titkára.

Az 1860. szeptember 20-án összehívott országgyűlés államférfiai elhatározására új épület létesítését kezdeményezték. A Múzeumkert északi oldalán álló épületet – a VIII., Bródy Sándor u. 8. sz. Olasz Kulturális Intézet székháza – 1865. szeptember – 1866. áprilisa között, *Ybl Miklós* tervei alapján építették. Itt ülésezett a képviselőház. Ferenc József 1865. augusztus 5-én rendelte el az ideiglenes képviselőház építését. Augusztus 9-én építési bizottság alakult, augusztus 18-ra megtörtént a helykijelölés. *Ybl Miklós* 1865. szeptember 1-jén kapott megbízást és már szeptember 11-én megindult a kivitelezés. 800 munkás folytonos munkájának eredményeként december 9-én már állt az 50 ezer légméteres épület.

*Szklanczky Antal* (?) (1836-1878) a klasszikus hagyományokat őrző berlini Építészeti Akadémián tanult. Az Akadémia – a Berlinben dolgozó német építész, Friedrich Stüler által tervezett – pesti palotájának építésvezetője, és a Debreceni Színház építője volt. *Skalnitzky* számos reneszánsz stílusú köz- és magánépületet emelt a fővárosban. Az Új Városháza egyik tervét is ő készítette 1868-ban.

1) SZABÓ JÚLIA – BUDAPEST – A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETE – 2)  
SISA JÓZSEF – BUDAPEST – ÚJ VÁROSHÁZA TKM Kiskönyvtár 630. p. 2-3.

## VI. KERÜLET

### 14. TERÉZVÁROSI PLÉBÁNIAATEMPLOM

A műemléki értékű terézvárosi római katolikus plébániatemplomot (VI., Nagymező u.) 1801-1811 között *Kassalik Fidél* építette copf stílusban, később 1871-ben neobarokk stílusban átépítették. A toronyfülkében Dunaiszky Lőrinc Avilai Szt. Teréz szobra áll 1811-ből. A toronysisakot *Ybl Miklós* 1871-ben készítette, báborklát sora *Barcza Elektől* való 1887-ből. A templom főoltárát *Pollack Mihály* tervezte. A főoltár képét *Schöffl József Ágost* festette. A hajóban függő csillár a régi pesti Vigadóból származik. 1) A Terézvárosi plébániatemplom déli oldalfala előtt álló, 1828-1835 között befejezett, *Pollack Mihály* által tervezetett Szent István-oltár menza (oltárlap) fölötti részén a Czeszochowai Szűz Mária kegykép egy 18. századi másolata látható. – 2) *Raskovicz Ignác* 1915-ben festette meg az Árpád-házi szentek sorában Szt. László-király táblaképét is.

BERICS BEATRIX – BUDAPEST – TERÉZVÁROSI PLÉBÁNIAATEMPLOM TKM Kiskönyvtár 240. p. 8-9., 13.

### 15. FRYDERYK CHOPIN (1810-1849) DOMBORMŰ<sup>2</sup>

A régi Zeneakadémia épülete (VI., Andrassy út 67.) a XIX. században a főváros zenei életének egyik központja volt. A háromemeletes neoreneszánsz saroképület 1877-1879-ben készült el és a Zeneakadémia működött benne majd négy évtizedig. Liszt Ferenc mellett az épületben tanított- és lakott egy ideig Erkel Ferenc, itt tanult Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő, Weiner Leó, Kálmán Imre is. Ebben az épületben található a Liszt Ferenc Múzeum is. A homlokzaton lévő, Liszt Ferencnek a Zeneakadémia alapító elnökének domborművű képmását *Farkas Zoltán* készítette. A II. emeleti ablakok fölött nagy zeneszerzőket (Bach, Haydn, Liszt, Erkel, Mozart, Beethoven) ábrázoló domborműves medaillonok vannak. A régi Zeneakadémia az Andrassy út (régii Sugár út) és a Vörösmarty utca sarkán álló épületben 1986-ban megnyílt Liszt Ferenc Emlékmúzeum háló-dolgozó szobájában álló *Bösendorfer* által készített komponáló-íróasztalon lévő személyes tárgyak között található többek között a „Salve Polonia” című zenedarab egyik kéziratlapja. A szalonban álló pianínó harmónium fölötti Doré-képek reprodukciói alatt egy Liszt- és egy Chopin-plakett látható, mindkettő *Antoine Bovy* munkája.

ÉGER GYÖRGYI – BUDAPEST – LISZT FERENC EMLÉKMÚZEUM, TKM Kiskönyvtár 313. p. 7-8, 14.

### 16. ÁLLAMI OPERAHÁZ (STANISŁAW MONIUSZKO (1819-1872) SZOBRA)

Az Andrassy úton álló Opera építését a Nemzeti Színház igazgatója, Orczy Bódog kezdeményezte. Az egykori Sugárút első útszakaszának legjelentősebb épülete az Állami Operaház, melynek építését egy 1872-ben kiírt pályázatot követően *Ybl Miklós* tervei szerint, 1875-1884 között építettek, eklektikus, olasz neoreneszánsz stílusban az egykori Hermina tér helyén. A kiugró kocsifelhajtó két oldalán Liszt Ferenc és Erkel Ferenc ülőszobra látható, *Stróbl Alajos* műve. Boltívének sgrafitto díszait *Scholtz Róbert* készítette. Az emeleti részen öttengelyes loggia, a pillérek 2-2 sarokfülkében allegorikus szobrok láthatók. A korinthisz pillérek közötti fülkében lévő múzsa-szobrok: Terpszihoré, Erato, Thalia és Melpomené *Fessler Leó*, *Donáth Gyula* és *Brestyánszky Béla* készítették. 1967-ben 16 új szobrot állítottak fel az épület oromzatán, melyek *Antal Károly*, *Győri Dezső*, *Ispánki József*, *Marton László*, *Mikes Sándor*, *Pátzay Pál*, *Tar István* és *Várady Sándor* munkái. Az előcsarnokban *Székel Bertalan* allegorikus freskói díszlenek, a medallionokban látható művészportrékat *Szécsi Antal* készítette. A fölépcsőház allegorikus mennyezeti freskóit *Than Mór* festette. Az első emeleti büfé és társalgó bejáratát *Lotz Károly* falképei díszítik. A nagyterem falképeit *Feszty Árpád*, *Schultz Róbert* készítették, a mennyezet képeit pedig *Vastagh György*. Az oldalbejáratok előcsarnokaiban *Kovács Mihály* falképei, *Scholtz Róbert* groteszk festése, *Aggházy Gyula* tájképei, *Bezerédi Gyula* apródszobrai láthatók. A nézőtér díszpáholyát *Donáth Gyula* táncoló alakjai ékesítik. A páholy mögötti szalon boltozatán *Than Mór* falfestményei láthatók.

<sup>2</sup> 1) **Fryderyk Chopin (1810-1849) dombormű:** Andrassy út- Vörösmarty utca sarkán álló régi Zeneakadémia épületében lévő Liszt-emlékszobában (1837. *Antoine Bovy* műve; Liszt Ferencé volt) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 26-27. – 2) **Fryderyk Chopin portréja;** Liszt Ferenc téren álló új Zeneakadémia Nagytermének előcsarnokában; (1958. lengyel kormányküldöttség ajándéka); *Ksawery Dunikowski* munkája (1949) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 29.



A nézőtér mennyezetképeit *Lotz Károly* festette. Az 1980-as években nagy költségekkel újjávarázsolták. Az Ybl Miklós tervei szerint felépült Sugár úti (Andrássy út) Operaház 1884. szeptember 27-én nyílt meg. **Felújítása után, 1984. szeptember 27-én ismét régi fényében tündökölt. Homlokzatán lévő szoborciklust 1965-ben készítették, ekkor került helyére többek között Moniuszko lengyel zeneszerző szobra<sup>3</sup> is.**

WELLMANN NÓRA – BUDAPEST – OPERAHÁZ, TKM Kiskönyvtár 545.

## 17. EGYKORI PESTI INDÓHÁZ (1846) ÉPÜLET; BUDAPEST NYUGATI PÁLYAUDVAR

1846. július 15-én Pest és Vác között nyitják meg az ország első vasútvonalát, melyet a Szitányi Ullmann Móric által alapított Magyar Központivasút Társaság építtetett. **Az 1846-ban átadott pesti indóház épülete *Wilhelm Paul Eduard Sprenger*<sup>4</sup> (1798-1854), sagan-i (Zagań) születésű építész műve volt. Az épületet *Zitterbach Mátyás* építette.** A VI., Nyugati téren álló mai Nyugati pályaudvar azon a helyen áll, ahol a *Zitterbach Mátyás által* 1846-ban az első magyar vasútállomás épült. A nagy, 25 ezer m<sup>2</sup> alapterületű üvegcsarnokot *August de Serres* francia tervező, vasszerkezetét pedig *Seyrig Theofil* tervezte. A. G. Eiffel – a párizsi Eiffel-torony építője – vállalkozásában, 1874-1877 között épült fel. A körút felőli oromzatos üvegfelületet a felvételi épületek kétsisakos, eklektikus tömbje fogja közre.

BUSKÓ ANDRÁS – BUDAPEST – NYUGATI PÁLYAUDVAR, TKM Kiskönyvtár 420. p. 3-4.

## VII. KERÜLET

### 18. DOHÁNY U. ZSINAGÓGA KERTJE (WALLENBERG PARK)

A VII., Dohány utca és a Wesselényi utca sarkán álló Dohány utcai zsinagógát *Förster Lajos* (Ludwig Förster) bécsi építész tervei szerint bizánci-mór jellegű romantikus stílusban építették 1854-1855 között, 1859-re készült el teljesen. Az építésben Fessl Frigyes is közreműködött. A kontinens ma is működő legnagyobb zsidó egyházi építménye, 3000 ülőhellyel. A két nyolcszöges hagymasisak tornyos homlokzatú, vörös és fehér sávok kerámiadiszes téglaburkolatú, bizánci-mór stíluskeverékű építmény. Íves főkapuja felett rózsablak, pártázatos főpárkány látható. A zsinagóga belülről háromhajós csarnok, a hajókat az akkor újszerű öntöttvas oszlopok, íves szerkezetek választják el egymástól, rajtuk síkmennyezet fekszik. A Wesselényi utca felé eső szárny első emeletén van az Országos Zsidó Vallási és Történeti gyűjtemény. Az 1916-ban létesített gyűjtemény számára 1931-ben Tauszig és Roth tervezték meg a Dohány utcai zsinagóga melletti díszudvart és kapuépületet. A Dohány utcából nyílik az első világháborús zsidó hősök mauzóleuma, 1929-31-ben épült *Faragó Ferenc* és *Vágó László* tervei alapján.

**Id. Antall József (1896-1974) felirat:** Dohány u. Zsinagóga kertjében (Wallenberg park) 1997. július 5.: a márványtáblán az üldözötteket mentők névsorával – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 40.

RAJ TAMÁS – BUDAPEST – A DOHÁNY UTCAI ZSINAGÓGA, TKM Kiskönyvtár 168.

### 19. ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET PLÉBÁNIA-TEMPLOM, SZENT LÁSZLÓ SZOBRA

Az Árpád-házi Szent Erzsébet plébániatemplom Budapest, VII. kerületének, Erzsébetvárosnak egyetlen római katolikus temploma. A templom alapjainak kiásását 1893. július 23-án kezdték meg, az építkezést pedig szeptember 11-én. A templom alapkövét I. Ferenc József tette le 1895. október 20-án. 1901. május 16-án, áldozócsütörtökön szentelték fel és ajánlották Szent Erzsébet oltalma alá a templomot, Steindl Imre (1839-1902) alkotását. **A templom főbejárata felett, a tengelyében, a rózsablak feletti oromzat csúcsíves mezejében, Máriától balra Szent László szobra áll, Küllő Miklós szobrászművész alkotása.** Az I. világháborúig a plébánia lélekszáma rohamosan növekedett a születések szaporodása, a leteleplő magyar, lengyel, szlovák munkások révén. Ekkor népesült be a fővárosnak ez a területe, a Nagykorúttól Rákosfalváig.

GERENDAY ÁGNES – BUDAPEST – ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET PLÉBÁNIA-TEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 474.

<sup>3</sup> Stanislaw Moniuszko (1819-1872) szobra; Operaház (1965. Antal károly műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 30-31., Polonia Węgierska 2002. NR 75. p. 11.

<sup>4</sup> VASÚTHISTÓRIA ÉVKÖNYV 2000. – Dr Kubinszky Mihály: A magyar vasutak építészei I. p. 205-206.

## 20. FASORI REFORMÁTUS TEMPLOM

A Fasori református templom terveinek elkészítésével 1911-ben **Árkay Aladárt** (1868-1932) bízták meg. A templomot 1913. június 1-jén Baksay Sándor, a Duna melléki református egyház püspöke avatta fel. Árkay temploma osztatlan sikert aratott a kortársak körében, és azután az építész sorra kapta az egyházi megbízásokat. Az I. világháború utáni években emelte a budai városmajori kistemplomot (1926), a **kőbányai lengyel templomot** és a Rákócziánium templomát. Egyházi alkotásainak másik csúcspontja a Győr gyárvárosi templom (1929), s nevéhez fűződik a budapesti Vágóhid utcai Kis bolgár (ortodox) templom is. A városmajori plébániatemplom tervezése közben ragadta el a halál, ezt már fia, Bertalan építette meg.

1) – FARKABY PÉTER – BUDAPEST – FASORI REFORMÁTUS TEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 575. p. 14. – 2) RITOÓK PÁL – BUDAPEST – VÁROSMajori PLÉBÁNIA-TEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 556. p. 1-6. – 3) SZÉKELY IMRE – BUDAPEST – A RÁKÓCZIÁNUM ÉS A KRISZTUS KIRÁLY TEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 707. – 3) WINKLER GÁBOR – GYŐR – GYÁRVÁROSI PLÉBÁNIA-TEMPLOM ÉS LAKÓNEGYED, TKM Kiskönyvtár 603. p. 2-4.

## 21. MAGYAR ELEKTROTECHNIKAI MÚZEUM

Az ELMŰ a Budapest, VII. kerület Kazinczy utca 21-i 30/10 kV-os transzformátorállomás épületének nagyobbik részét ajánlotta fel, hogy 1975-ben itt nyíljk meg a Magyar Elektrotechnikai Gyűjtemény. Az ebből szerveződött Magyar Elektrotechnikai Múzeum 1982-ben nyílt meg. A Ganz Vasöntöde és Gépgyár keretében 1878-ban megalakult elektrotechnikai osztály első vezetője **Zipernowsky Károly** (1853-1942) volt, hozzá csatlakozott Déry Miksa és Bláthy Ottó. A múzeum II. emeleti Zipernowsky termében láthatók találmányai, tevékenységének helyszínei és szimbólumai. Az első emeleti Bródy-teremben kapott helyet többek között **Zipernowsky Ferenc**, a világítástechnika elméletének és ismeretterjesztésének egyik kimagasló személyiségének munkássága is.

MORVAI IMRÉNÉ – BUDAPEST – MAGYAR ELEKTROTECHNIKAI MÚZEUM, TKM Kiskönyvtár 376. p. 5, 10.

# VIII. KERÜLET

## 22. BUDAPEST-KELETI PÁLYAUDVAR

A Rákóczi út a Baross térbe torkollik bele, itt van Budapest legforgalmasabb pályaudvara, a Keleti pályaudvar. 1884-ben *Rochlitz Gyula* és *Feketeházy János* tervei szerint épült. Parabolikus vasszerkezetű dongával fedett csarnoka előtt hatalmas vasszerkezetű dongával fedett csarnoka előtt hatalmas kapuzathoz hasonló homlokzat emelkedik. Homlokzatát a gőzvasút feltalálójának, Stephensonnak és a gőzgép feltalálójának, Wattnak szobra díszíti. Az előcsarnokban Than Mór és Lotz Károly freskói láthatók. A Keleti pályaudvar fontos belföldi és külföldi személyforgalmat bonyolít le. A Keleti pályaudvar indulási oldalán állították fel – az áthelyezett - Baross Gábor (1848-1892) közlekedési miniszter szobrát, Szécsi Antal alkotását. A Baross téren épült 1969-ben a város harmadik nagy aluljárója, amelyet összekapcsoltak a metróval és a pályaudvarral.

A 10500 m<sup>2</sup> alapterületű neogótikus (eklektikus) *Központi Vásárcsarnok* épületét *Petz Samu* műegyetemi tanár 1889. évi tervei alapján, 1892-1896 között készült. A csarnok 150 méter hosszú. Egykor közúton, vasúton és vízi úton egyaránt megközelíthető volt. Az épület külső homlokzata nyerstégla, neogótikus kökeretetéssel. A fővámház tér felőli főbejárat fölött hatalmas oromfal, két oldalán mintás majolikával gondosan fedett saroktorony áll. A rácsos oszlopok, a födéme és a lefedés tartószerkezete vasból készült.

**Az 1884. augusztus 16-án felavatott Központi (majd Keleti) pályaudvaron a Ganz-gyár által felszerelt 70 izzólámpa Zipernowsky Károly munkája. Ezenkívül további 644 izzólámpa világított.**

BUSKÓ ANDRÁS – BUDAPEST – KELETI PÁLYAUDVAR, TKM Kiskönyvtár 421. p. 14.

## 23. MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

### 1) MAGYAR NEMZETI MÚZEUM: STRÓBL ALAJOS – SCHICKEDANZ ALBERT – ARANY JÁNOS (1817-1882) EMLÉKMŰ

A Magyar Nemzeti Múzeumot 1808-ban alapították Széchényi Ferenc 1802-ben e célra felajánlott értékes magánygyűjteményével. József nádor már 1810-ben megbízást adott Pollack Mihálynak a tervezésre, de az építkezésre csak 1837-1847 között került sor. Józsefvárosban, a Múzeum körúton álló kétemeletes Magyar Nemzeti Múzeumot *Pollack Mihály* építette klasszicista stílusban. 1926-ban, majd 1945-49-ben helyreállították. 1832-ben nyílt meg a régiség-osztály, majd 1836-ban a képtár. A múzeum kiváló igazgatói, részesei, Pulszky Ferenc, Rómer Flóris, Hampel József és mások révén értékes anyag gyűlt össze. Széles lépcsősor vezet a nyolc korinthoszi oszloppal díszített középrizalithoz. Ennek tetején nagyméretű timpanonban lévő szimbolikus szoborcsoportot *Ludwig Schaller* müncheni szobrász tervei alapján *Monti Rafael* (Raffaello Monti) milánói mester készítette horganyból. A dongaboltozatos előcsarnok után kétkarú lépcsőház vezet az emeletre. A lépcsőház falait és mennyezetét *Than Mór* és *Lotz Károly* freskói díszítik, 1870-ben készültek. Az első emeleten gömbkupolás előcsarnok és téglalap alakú díszterem látható. Az 1848. március 15-i pesti forradalom egyik színhelye, s 1848-ban egy ideig a díszteremben ülésezett az első népképviselői országgyűlés. Később az országház megépítéséig a főrendiház tartotta itt üléseit (1860). 1945-ben az országgyűlés itt tartotta első budapesti ülését. A Múzeum mellett terül el a szép öreg fákból árnyas álló Múzeumkert. A Nemzeti Múzeum palotája előtt *Arany János bronzszobra* áll, *Stróbl Alajos* 1893-ban készített alkotása. A Toldi Miklósnak és Piroskának alakjaival díszített talapzatot *Schickedanz Albert* tervezte. 1893. május 14-én leplezték le.

BÖRCSÖK ERZSÉBET – BUDAPEST – MÚZEUMKERT, TKM Kiskönyvtár 595. p. 11-12., 14.

### 2) JÓZEF WYSOCKI (1809-1874) MELLSZOBRA<sup>5</sup>

József Wisocki – a lengyel légió parancsnoka – 1976-ban felállított emlékszobra, amely a lengyel állam ajándékeként készült a Múzeum kertjébe. A bronz mellszobor Danilewicz Helene alkotása. (1976. Varsó ajándéka: Hanna Danilewicz szobra) Az emlékmű építészeti részét Konrád Sándor építész készítette.

BÖRCSÖK ERZSÉBET – BUDAPEST – MÚZEUMKERT, TKM Kiskönyvtár 595. p. 11-12.

## IX. KERÜLET

### 24. FERENCVÁROSI FŐPLÉBÁNIATEMPLOM – SZENT ADALBERT-ALTEMPLOM

A Budapest, IX. kerület, Bakáts téri Ferencvárosi r.k. plébániatemplom épületét Ybl Miklós tervezte. A romantikus stílusú épület, altemploma oszlopos, kereszthajós. Ez volt a templom 1870-1879 között, erre épült rá a háromhajós, kereszthajós szép francia-román stílusú épület, sósikói kő és sajtolt téglá homlokzattal. 67 méteres homlokzati tornyához két kisebb lépcsőtorony tapad. Főkapuja feletti Krisztusdombormű Fessler Leó műve. Az orom csúcsán Szász Gyula Szent Ferenc szobra látható. Keresztboltozatos belsejét Lotz Károly és Than Mór freskói díszítik. A templombelső mai kialakítását 1948-ban kapta, Gerő László építész tervei szerint.

Az Ybl Miklós által tervezett és 1879. április 24-én felavatott neoromán Ferencvárosi főplébániatemplom Assisi Szent Ferenc-templom altemplomát Szent Adalbertől nevezték el.

DERCSÉNYI DÁVID – BUDAPEST – FERENCVÁROSI FŐPLÉBÁNIATEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 667. p. 7.

### 25. FERENCVÁROSI FŐPLÉBÁNIATEMPLOM – SZENT LÁSZLÓ VIZET FAKASZT OLTÁRKÉP

Az Ybl Miklós által tervezett Ferencvárosi főplébániatemplom bal oldali mellékhajó oltára felett, SZENT LÁSZLÓ VIZET FAKASZT OLTÁRKÉP Than Mór alkotása.

DERCSÉNYI DÁVID – BUDAPEST – FERENCVÁROSI FŐPLÉBÁNIATEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 667. p. 8., 13.

<sup>5</sup> PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 22.

## 26. SZENT ISTVÁN KÖZGAZDASÁGI SZAKKÖZÉPISKOLA

A Budapest, IX. kerület Mester u. 56-58. szám alatt álló Szent István Közgazdasági Szakközépiskola 1911-12. évben Bárczy István polgármester idején, Dr. Hütl Dezső műegyetemi tanár tervei szerint épült épületében lévő fölépcsőházat kifestő Körösfői Kriesch Aladár (1863-1920) festő és iparművész mellett többek között *Leszkovszky György* is dolgozott. *Leszkovszky készítette a Kriesch búzakalászos párt ábrázoló festményének ornamentikus keretezését. Leszkovszky György Körösfői Kriesch Aladár iparművészeti iskolai tanár mellett tanársegédként vett részt a Jánszky Béla és Kós Károly által 1908-1909-ben épült zebegényi templom 1910-1914. évi kifestésében is.* [Leszkovszky György lengyel eredetű családból származó festőművész, az Iparművészeti Főiskola tanára. Elsősorban templomi freskókat festett. Fia, Leszkovszky Pál atya a kőbányai lengyel Templom plébánosa volt]

SZABÓ BALÁZSNÉ – BUDAPEST – SZENT ISTVÁN KÖZGAZDASÁGI SZAKKÖZÉPISKOLA, TKM Kiskönyvtár 390. p. 7.

## X. KERÜLET

### 27. SZENT LÁSZLÓ-PLÉBÁNIA-TEMPLOM<sup>6</sup>

A Lechner Ödön által tervezett Budapest, X. kerület, kőbányai Szent László-plébániatemplom munkálatait 1894. április 15-én kezdték el és június 12-én a szentély alatti alapfalban elhelyezték a templom alapkövét. *A Szabó János vállalkozó által épített Szent Lászlóról elnevezett templom „falegyenünnepélyére” 1896. június 23-án került sor.* A kereszt ünnepélyes felszentelésére 1897. augusztus 11-én került sor. Az első szentmisét 1899. március 21-én Kanovics Béla Mór apát-plébános tartotta. Az épületet 1899. április 2-án, húsvétvasárnap adták át. *Az 1919-ben alakult Szent László templomi kórus 1974-ben Varsóban kezdte meg külföldi szereplését. 1978-ban Czesztochowában vett részt a lengyelek által évente megrendezett Sacrasong fesztiválon.*

DEMÉNY DITTEL LAJOS – BUDAPEST – A KŐBÁNYAI SZENT LÁSZLÓ PLÉBÁNIA-TEMPLOM, TKM Kiskönyvtár 415.

### 28. LENGYEL TEMPLOM ÉS LENGYEL HÁZ<sup>7</sup>

Árkay Aladár (1868-1932) a Műegyetemen szerzett építész oklevelet, mérnöki tanulmányai mellett azonban festészetet is tanult és elismert iparművész volt. Előbb a híres osztrák színház-tervező páros, Fellner és Hellmer építészek bécsi irodájában dolgozott, majd Hauszmann Alajos munkatársa volt. Később apósával, Kallina Mórral alakított közös irodát: az ez időben keletkezett közös terveik még a historizmus stílusában születtek. Önállósulása után a magyaros szecesszió követőjévé vált. Legkorábbi jelentős budapesti templomépülete, a fásori református templom (1913) már e törekvések hatását mutatja. A magyaros szecesszió stílusában építette fel a Budapest-Városmajori Római Katolikus Egyházközség Jézus Szíve plébániatemplomának első elemét, a kistemplomot.

WINKLER GÁBOR – GYŐR – GYÁRVÁROSI PLÉBÁNIA-TEMPLOM ÉS LAKÓNEGYED, TKM Kiskönyvtár 603. p. 2.

<sup>6</sup> 1) Szent László-plébániatemplom: Kőbánya (Lechner Ödön építette, 1900.), Főoltár: Szent László király, Roskovics Ignác alkotása; Oltárkép: Szent László király; domborművek: OLKÓ, Kőbányai Horvát K. Ö. (1999.) – 2) Szent László-szobor; Kőbánya, Szent László-templom előtt; (1940. Antal Károly műve) PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 7-8.

<sup>7</sup> 1) **Lengyel Templom és Lengyel Ház:** Óhegy u. – Kőér u. sarok; a Lengyel Templom 1930-ban Árkay Aladár tervei szerint épült, értékes belső díszítéssel és szentek szobraival. 1996-ban Nemzeti Örökség lett (védtett). A Lengyel Ház 1935-ben épült, 1998-ban került vissza, a Szent Adalbert Egyesület kezelésében van. - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 48-53. Polonia Węgierska 2000. NR 56. p. 14. – 2) **Kőkereszt** (Lengyel légionisták emlékére); Lengyel templom, Templomkert. - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 48-53. – 3) **Elesett légiósok emlékműve;** Kőbányai Lengyel templom kertje - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 49. – 4) **Wladyslaw Bandurski püspök (1865-1932) emléktábla (fehérmárvány, bronz portréval);** Lengyel Templom, 1940. – 5) **August Hlond (1881-1948) bíboros hercegprímás emléktáblája;** Lengyel Templom, 1930. 1945-ben áthelyezték; – 6) **Wincenty Danek (1870-1945) plébános emléktáblája (vörösmárvány);** Lengyel Templom, 1995. budapesti Lengyel Nagykövetség – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 50.

## 29. LENGYEL LEGIONISTÁK EMLÉKMŰVE<sup>8</sup>

Budapest, X. kerület Népliget kertészeti kialakítását Ilselmann Keresztély, a Városi Kertészet vezetője 1893-1896 között végezte. Az Ilselmann-féle angolpark vonalvezetése ma is a Népliget jellemző alaprajza. Ettől a formától először Ráde Károly – előbb a Magyar királyi Kertészeti Tanintézet főkertésze, majd városi kertészeti igazgató – tért el. A Népliget két részét – a Díszteret és a Lengyel-sétányt – ez ismét divatos lett mértani stílusban 1928-ban megtervezte és 1933-35 között átépítette. **1935. március 24-én ünnepélyesen felavatták a lengyel légionisták emléksobrát, Pankotai Farkas Béla alkotását. A talpázat felirata „A szabadságharc és a világháború lengyel légiói emlékére 1934-ben a magyar kegyelet.” Az emlékmű körüli parkrészt ekkor nevezték el Lengyel sétánynak.**

TARJÁNI FERENC – PESTI LÁSZLÓ – BUDAPEST – NÉPLIGET, TKM Kiskönyvtár 533.

## XI. KERÜLET

### 30. MAGYAROK NAGYASSZONYA-SZIKLATEMPLOM ÉS PÁLOS KOLOSTOR<sup>9</sup>

**Gellért-hegyi Szent István-barlang és Sziklateplom**

TARJÁNI FERENC – PESTI LÁSZLÓ – BUDAPEST – GELLÉRT-HEGY – TKM Kiskönyvtár 541. p. 2, 6-7.

**Zielinszky Szilárd mérnök a későbbi kápolna alatt egy barlangvasút építését javasolta 1916-ban, hogy a Gellért-fürdő és Rudas-fürdő egymással közvetlen kapcsolatba kerüljenek**

GERLE JÁNOS – BUDAPEST – A XI. KERÜLET ÉPÍTÉSZETI ALKOTÁSAI – TKM Kiskönyvtár 481. p. 20.

### 31. ZIELINSKI SZILÁRD (1860-1924) EMLÉKTÁBLÁJA<sup>10</sup>

Zielinszky Szilárd mérnök a Budapest, XI., Budafoki út 3. sz alatt lakott.

GERLE JÁNOS – BUDAPEST – A XI. KERÜLET ÉPÍTÉSZETI ALKOTÁSAI – TKM Kiskönyvtár 481. - Budafoki út 3. (1994)

## XII. KERÜLET

### 32. MARGIT-SZIGET

**Zielinszky Szilárd** tervei szerint épült Víztorony (1921). A víztornyot 1921-ben építette Zielinszky Szilárd, a park vízművei is az ő munkája. A torony a szigetet látta el vízzel, 1983-ban felújították, de üzemem kívül van, kiállítóhelyként használják.

1) DERCSÉNYI BALÁZS – BUDAPEST – MŰEMLÉKEK II. BUDAI DUNAPART – TKM Kiskönyvtár 359. p. 8. – 2) TARJÁNI FERENC – PESTI LÁSZLÓ – BUDAPEST – MARGISZIGET – TKM Kiskönyvtár 471. p. 8.

<sup>8</sup> **Lengyel legionisták emlékműve:** Kőbánya, Népliget (1934. Farkas Béla kompozíciója); PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 34-35.

<sup>9</sup> 1. **Magyarok Nagyasszonya-sziklateplom és pálos kolostor:** 1926-ban szentelték fel, Weichinger Károly tervei szerint 1934-ben épült fel a templom, az épületegyüttes 1989-ben került vissza a pálos rend birtokába, 1992-ben újjáépült, a rendház külső felújítására 2000-ben került sor - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 53-55.; - 2. **Magyarok Nagyasszonya-sziklateplom: Czestochowai Madonna-kápolna; Lengyel oltár** (1994. május 15-én szentelték fel), a bronz Sas Bronislaw Chorny műve; Magyarországi lengyel internáltak emléktáblája (bronz) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 53-55.; - 3. **Magyarok Nagyasszonya-sziklateplom: Kolbe Szent Maximilián** (1894-1941) domborműve; Majcik Mária alkotása - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 53-55.

<sup>10</sup> PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 42.



### 33. SZENT LÁSZLÓ-OLTÁR

A Budapest-Városmajori Római Katolikus Egyházközség Jézus Szíve plébániatemploma melletti Kistemplom (1925) Árkay Aladár műve. Városmajori plébániatemplom Hősi halottak-kápolnája (Ohmann Béla alkotása)

RITOÓK PÁL – BUDAPEST – VÁROSMAJORI PLÉBÁNIATEMPLOM – TKM Kiskönyvtár 556. p. 14, 18.

## XIV. KERÜLET

### 34. HŐSÖK TERE, MILLENIUMI-EMLEKMŰ<sup>11</sup>

A Hősök tere (XIV. kerület) Budapest egyik legszebb, legnagyobbalúbb dísztere. A Milleniumi (Ezredéves) Emlékművet a magyar honfoglalás ezredéves jubileumán, 1896-ban kezdték építeni Zala György szobrász és *Schickedanz Albert* tervei szerint, 1896-1915 között, majd 1926-1929 között készült el.

A félkör alakú, két részre osztott, 85 m hosszú, nyitott oszlopcsarnok és a középpontjában álló 36 m magas oszlop Schickedanz Albert építész tervei alapján épült. Középpontjában, s egyben az Andrassy út tengelyében magas oszlopon Gábor arkangyal alapja áll, a szobrot az 1900. évi párizsi világkiállítás nagydíjával tüntették ki. Az emlékmű talpazatán pedig Árpád (1912) és a honfoglaló hat vezér szobra, ezt a csoportot alkotta Zala György legutoljára, 1928-1929-ben. Az oszlopcsarnok sarkain balról a Háború, jobbról a Béke bigái vágtatnak, bal szélén a Munka és jólét, jobb szélén a Tudás és Dicsőség szoborcsoportjai állnak. A főoszlop előtti mészkő emlékművön az alábbi felirat olvasható: „A hősöknek, akik népünk szabadságáért és a nemzeti függetlenségért áldozták életüket.”, *Gebhardt Béla* alkotása (1956). A fő szoborcsoport mögött félkör alakú díszes oszlopsor, mintegy a magyar történelem pantheonja, uralkodók, nagy történelmi alakok szobraival. Az oszlopok között 7-7 uralkodó alakja látszik, az alattuk lévő falsíkon életükből vett eseményeket ábrázoló bronz-domborművek. Sorrend balról jobbra: *I. (Szent) István* (Senyei Károly munkája, 1911.), *I. (Szent) László* (Telcs Ede, 1911.), *Könyves Kálmán* (Füredi Richard, 1906.), *II. András* (Senyei K., 1912.), *IV. Béla* (Küllő Miklós, 1905.), *Róbert Károly* (Kiss György, 1905.) – *Hunyadi János* (Margó Ede, 1906.), *Mátyás király* (Zala György, 1905.), *Bocskai István* (Holló Barnabás, 1903.), *Bethlen Gábor* (ifj. *Vastagh György*, 1902.), *Thököly Imre* (Grandtner Jenő), *II. Rákóczi Ferenc* (Kisfaludy Stróbl Zsigmond), *Kossuth Lajos* (Kisfaludy Stróbl Zsigmond). Az utóbbi öt szobor helyén eredetileg Habsburg uralkodók szobrai álltak.

Az 1929. május 26-án felavatott Nemzeti Hősök Országos Emlékművének építése 1896-ban kezdődött. 1895 tavaszán Zala György szobrász és Schickedanz Albert építész kapott megbízást az emlékmű elkészítésére. Az ezredéves emlékmű helyén állott emlékmű helyén állott a szintén Schickedanz Albert által tervezett 1896. évi milleniumi kiállítási főbejárat építménye. A két részre osztott, hangsúlyos pillérekkel lezárt félköríves oszlopcsarnokban kapott helyet többek között Szent László (Telcs Ede), Károly Róbert (Kiss György) és Nagy Lajos (Zala György) szobra. Az eredeti terveken még Hunyadi János és II. Lajos neve is felmerült. A Kolonnád lábuzatán az egyes uralkodók alatt az ott lévő domborművek közül Szent László megmenti a magyar lányt, és Nápolyi Johanna fogadja Nagy Lajost ábrázolás látható. - A Schickedanz Albert által tervezett eklektikus stílusú Ezredéves Emlékmű szélessége 85 m, mélysége 25 m, oszlopszélessége 36 m.

Schickedanz Albert 1846-ban a galíciai Bialában született. Gyermekkorában családja Késmárkra költözött. A kalsruhei főiskolán végezte építészeti tanulmányait, majd Bécsben Tietz építész irodájának dolgozott. Az 1870-es években jött Budapestre, előbb Skalnitzky Antal, majd Ybl Miklós irodájában dolgozott. A klasszikus formák művelője volt, amit a szecesszió idején sem tagadott meg. Főbb művei: a Múcsarnok, a Szépművészeti Múzeum és a Milleniumi Emlékmű mellett számos szobor (Deák Ferenc, Arany János, budai honvédezed, aradi szabadságszobor) talpazata, az akadémiai nagyterem és a milleniumi kiállítás történelmi főcsoport egyes enteriőre stb. Tanára volt az Iparművészeti Főiskolának. A milleniumi ünnepek során a Múcsarnok tervezéséért III. osztályú vaskoronarenddel tüntették ki. 1915. július 11-én halt meg.

1) TARJÁNI FERENC – PESTI LÁSZLÓ – BUDAPEST – VÁROSLIGET – TKM Kiskönyvtár 443 p. 5. – 2) ISTVÁNFI GYULA – FRANK JÁNOS – BUDAPEST – MÚCSARNOK – TKM Kiskönyvtár 227 p. 3. – 3) SZÖLLÖSY ÁGNES – BUDAPEST – EZREDÉVES EMLÉKMŰ – TKM Kiskönyvtár 540.

<sup>11</sup> 1) **Szent László-szobor**; Hősök tere, Milleniumi-emlékmű, (1911. Telcs Ede műve) PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 8. – 2) **Nagy Lajos király szobra**; Hősök tere, Milleniumi-emlékmű, (1927. Zala György alkotása) PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 8.

### 35. MŰCSARNOK

A múzeummal szemközti oldalon álló Műcsarnokot ugyancsak *Schickedanz Albert* és *Herczog Fülöp* tervei szerint építették 1895 körül. Az 1861-ben alakított Képzőművészeti Társulat 1896-ban az Ezredévi kiállítására építtette fel. A korinthuszi oszlopokkal, színes kerámiadísszel ékesített, görög templomokra emlékeztető bejáratú épület hazánk legnagyobb kiállítóhelyisége. Széles előlépcső vezet fel a hatoszlopos, timpanonos főbejáratához, amely felett *Deák Ébner Lajos* falfestményei láthatók. Az előcsarnokot *Lotz Károly* al secco festményei díszítik. Itt rendezik meg a modern művészeti alkotások kiállítását.

A Műcsarnok (1896), Budapest és az ország legnagyobb kiállítóterme. 1895-ben épült *Herczog Fülöp*, *Schickedanz Albert* és *Pfaff Ferenc* tervei szerint, századvégi eklektikus modorban, s eredetileg Képzőművészeti kiállítás elhelyezésére szolgált.

TARJÁNI FERENC – PESTI LÁSZLÓ – BUDAPEST – VÁROSLIGET – TKM Kiskönyvtár 443 p. 4.

### 36. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM

A Hősök terén álló Szépművészeti Múzeum 1900-1906 között épült, *Schickedanz Albert* és *Herczog Fülöp* tervei szerint. A múzeum létesítését az 1894. évi törvénycikk határozta el az Országos Képtár és a Nemzeti Múzeum képtárának összeolvasztásával. A klasszicizáló homlokzat, oszlopcsarnokos, hátsó részeiben neoreneszánsz stílusú épület homlokzati timpanonjában az olimpiai Zeusz-templom nyugati szoborcsoportjának másolata látható. Hazánk legnagyobb képzőművészeti gyűjteménye. A második világháborúban megsérült épületet 1947-53 között helyreállították.

A Műcsarnokkal szemközti, *Schickedanz Albert* és *Herczog Fülöp* építész által tervezett Szépművészeti Múzeum 1906-ban nyílt meg.

TARJÁNI FERENC – PESTI LÁSZLÓ – BUDAPEST – VÁROSLIGET – TKM Kiskönyvtár 443 p. 4.

### 37. VASHÍD

A Városligetben álló Milleniumi Emlékmű (Hősök tere) mögötti vashidat *Zielinszky Szilárd* tervezte. Kivitelezői *Korb Flórián* és *Giergl Kálmán* voltak.

TARJÁNI FERENC – PESTI LÁSZLÓ – BUDAPEST – VÁROSLIGET – TKM Kiskönyvtár 443 p. 5.

## XXII. KERÜLET

### 38. BUDAFOK (PROMONTOR)

Promontor minőségi tagja volt a híres buda-sashegyi borvidéknek is, így termékei külföldre is eljutottak (Ausztria, Cseh- és Lengyelország, stb.). A M. Kir. Pincemesteri Tanfolyam irányítói dolgozták ki (1910) – többek között – az Állami Közpincék rendszerét, működési szabályzatát, valamint a külföldi Magyar Borházak (Bécs, Koppenhága, Krakkó, London, München) szervezetét és működtették (1907-1927) a vándorpincemestereket.

DR. MERCEZ ÁRPÁD – BUDAPEST – BUDAFOK – BORVÁROS TKM Kiskönyvtár 527. p. 4, 10.

### 39. BUDAFOK (PROMONTOR)

**Záborszky Nándor** (?) a budafoki (XXII.) Városházát építtető első budafoki polgármester (1926).

VADAS FERENC – BUDAFOK – VÁROSHÁZA, TKM Kiskönyvtár 477. p. 10-11.

## VIDÉKI LENGYEL EMLÉKHELYEK

### 40) BÜKKSZENTKERESZT (ÚJHUTA)

A XVIII. század második felében Simonides János bérlő az üveggyártáshoz cseh, szlovák, rutén és német származású üvegfúvómesterek mellé **lengyel üvegfúvó** r.k. zselléreket telepít.

BÜKKSZENTKERESZT – LÁTNIVALÓK; TKM Kiskönyvtár 464. p. 6.

### 41) CSERKÚT (RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM)

A XIII. században épült, román stílusú római katolikus templom tornya a homlokzat előtt áll, bejárata a déli oldalon található. Egyhajós, kelet felé néző szentélye félköríves. 1714-ben fedél nélkül áll. 1725-ben helyreállító munkák kezdődnek. 1970-1972-ben korszerű módszerekkel feltárják és helyreállítják a templomot. A hajó északi falán két sorban maradtak meg a freskók, ma így látható. A diadalív déli oldalán lovas Szent Györgyöt ábrázoló freskó található. Az alatta látható felirat szerint a kép 1335-ben készült.

A félköríves szentély falának alsó részére gazdagon redőzött függönyt, föléje pedig szentek egészalakos képét festette a festő. Erre enged következtetni a délkeleti oldalon a félig lepusztult figura, melynek felső részéből semmi sem látható, de az Anjou-kori lovagi ruhába öltöztetett alakban nem nehéz felismerni a magyar **LOVAGKOR KEDVELT SZENTJÉT: SZENT LÁSZLÓ KIRÁLYT**.

1) DR. LEVÁRDY FERENC – CSERKÚT – ÁRPÁD-KORI TEMPLOM; TKM KISKÖNYVTÁR 268. – 2) TÍMÁR GYÖRGY – A NYUGAT-MECSEK KÖZÉPKORI TEMPLOMAI –; TKM KISKÖNYVTÁR 651. p. 17.



## 42) CSESZNEK

Csesznek neve szláv eredetű személynévből keletkezett, magyar névadással: czestnik = várnagy, magas rangú tisztségviselő. A terület eredetileg a királyé volt, ill. a bakonyi erdőispánsághoz tartozott. A Magas-Bakonyban, Zirc és Pannonhalma között fekvő Csesznek szabálytalan alaprajzú belsőtoronyos várát a Csákok itteni birtokaik központjául építették fel a XIII. században, amely egyrészt ellenőrizte a Veszprém-Győri országot, másrészt a Szeged - Pannonhalma közötti sóút ellenőrzését is ellátta. Az 1260 körül épült vár egy-egy toronyból és az azt övező falakból állhatott (a ma is álló felső vár délnyugati része alatt). A XIV-XV. századra jellemző belsőtoronyos kővár később egy alsó várral bővült. 1263 előtt Csesznek vidéke a Bána nembeli Jakab királyi kardhordozó birtoka. Jakab leszármazottai a várból később magukat Csesznieknek, illetve másik közelebbi birtokaikról Rédeieknek nevezték. A vár 1281-ben már állt. A vár első említése egy 1300-ból származó oklevélből való, ekkor Cseszneki Jakab fiai közösen használják a várat. Cseszneki Jakab felesége Csák nembeli Trencsényi Márk leánya volt. 1315 után Cseszneki Jakab fiai Rédeieknek neveztették magukat. 1323-ban a cseszneki várban lévő tornyokat Cseszneki Jakab unokája, Csák Péternek és Istvánnak adta át.

A Csákok hatalmának megdőntése után 1326-ban Csesznek vára, Csókakövel, Gesztessel és Bátorkövel együtt királyi vár lett, és már királyi várnagy van Csesznen. 1392-ben királyi adományként Kőszeggel együtt, ill. más várakért (a macsói bánóságban lévő birtokaiért) cserébe Zsigmond ifj. Garai Miklósnak, aki 1402-től volt nádor és testvérének, Jánosnak adja. A XV. század eleji vár építése a Garaiak nevéhez fűződik, amely 1424-ben már állt. Ekkoriban a cseszneki várhoz 31 falu tartozott. A Garaiak birtokolták Ugod, Somló várát, Pápa városát és a várakhoz tartozó uradalmakat. A vár a Garaiak tulajdonában marad családjuk fiúágon való 1482. évi kihaltáig.

A várhoz kötődő 1435. évi családi botrány szerint Garai János feleségét, **Hedvig mazóviai hercegnőt** a Garai család azzal vádolta, hogy 1429-ben megmérgezte férjét, akinek még az életében házasságtörő módon együtt élt unokatestvérével, Széchényi vagy Salgói Miklóssal. Ugyanakkor Hedvig saját leánya, Katalin kerítője is volt: egy osztráknak adta ágyasul, noha Bebek Miklós eljegyzett menyasszonya volt. Zsigmond király a bűnös asszonyt birtokelkobzásra és életfogytiglani fogságra ítélte. Az ítélet végrehajtójául Garai Miklós nádor fiát, Lászlót (1447-től nádor) jelölte ki.

1482-ben Mátyás király a cseszneki uradalmat Szapolyai Istvánnak adományozza, majd 1527-ben Török Bálint kezén van. Később, 1542-től a Csaby-Wathay családok birtokolják. Csesznek a török időkben – Veszprém 1552. évi eleste után – a Bakonyban átvezető utat védte. A vár XVI. századi állapotát Guilio Turco hadmérnök 1570-ben mérte fel. 1561-ben Wathay Lőrinc várkapitány még megvédi a töröktől, de 1594-ben már a török kezén van egészen 1598-ig.

A vár 1636-ban Esterházy Dániel tulajdonába kerül. A kuruc háborúk idején, 1705-1709 között a várban lőszer- és élelmiszer raktárat rendeznek be. 1708-ban a császáriak ostromolják, de csak 1709-ben veszik be a várat. A XVIII. század elején már az idősebb Esterházy Ferenc lakja a várat, aki kastéllá alakítja át. Az 1810. évi móri földrengés nagyon megrongálta. Később villámcsapások is sújtják. A fellelhető romok nagyjából a XV. század elején épült belsőtoronyos vár XVI. századi állapotát mutatják, elenyésző XVII-XVIII. századi módosítással. Régészeti feltárással 1967-69-ben került sor, 1970-es években konzerválták.

LÁSZLÓ CSABA - AMBERGER KÁROLY - CSESZNEK - VÁR ÉS FALU; TKM Kiskönyvtár 453. p. 5.

## 43) DEBRECEN - CSOKONAI SZÍNHÁZ

Romantikus stílusban épült 1861-1865 között, *Szkalnitzky* (Skalnitzky, aláírásaiban Szkalniczky) Antal (1836-1878) tervei szerint, Vecsey Imre kivitelezésében. - Skalnitzky számos reneszánsz stílusú köz- és magánépületet emelt a fővárosban. - Megnyitására 1865. október 7-én került sor Katona József Bánk bán című darabjának díszelőadásával. Az 1960-as években eredeti, sérült szobrait kicserélték.

SZ. KÜRTI KATALIN - DEBRECEN - CSOKONAI SZÍNHÁZ; TKM Kiskönyvtár 393. p. 3.

#### 44) DIÓSGYŐR - VÁR

Már a honfoglalás előtt, a IX-X. században vár állott ezen a helyen (Geuru, Győr). Ez az 1241. évi tatárjáráskor elpusztult. 1271-ben *Ákos nembeli Ernye bán* kapta meg a területet. A XIII. század második felében kezdték építeni a kővárat. Fia, István nádor 1304-ben kőből épített udvarháza mellett pálos kolostort alapított, és ő építtette az „újvárat”, amely nagyjából ovális alaprajzú volt, és a sziklaperemet követte. A vár 1261-től 1317-ig az Ernye család kezén volt. Az 1316-ban elkészült ovális alaprajzú várat (WYVAR = újvár) lakótorony erősítette. A vár bejárata északon volt. A Károly Róbert elleni 1316-os, Borsa Kopasz nádor vezette lázadás leverése után, az Ernye család birtokai 1316-19 között Debreceni Dózsa erdélyi vajda, majd 1319-1325-ig Széchy Miklós horvát báné lettek.

1340-ben a nemzeti WYWAR a királyé lett, és ekkor említik először mai nevén Diósgyőrnek. A vár ekkor a lengyel Lokietek Erzsébet királyné birtokába került. **Károly Róbert** visegrádi királyi központjából az út Lengyelországba északra a Garam, északkeletre a Sajó völgyébe vezetett Buda és Krakkó között, felúton egyfelől Zólyom, másfelől Diósgyőr volt az összekötő állomás. **Károly Róbert és Lokietek Erzsébet fia, I. (Nagy) Lajos**, 1342. évi koronázása után Diósgyőr várát királyi birtokba vette. 1364-ben „castro noster Gyosgewr”, azaz saját diósgyőri vára mellé megszerezte Miskolc birtokát is. A középkori Miskolc város az Alföld és a hegyvidék találkozásánál, országutak csomópontjánál létesült gazdasági, kereskedelmi település volt. A tokaj-hegylajai borforgalom központja lett. A város ellenőrzése alatt állt a Felvidékre, Lengyelországba vezető országút. 1370-ben **I. (Nagy) Lajos Kázmér** lengyel király halála után megszerezte a lengyel koronát is (1370-1382). Nagy Lajos a koronázás után a karácsonyt Diósgyőrött ünnepelte, és a méltó módon kiépített várat legfőbb székhelyévé tette.

Az 1340-es évektől kezdve kezdődött a négysaroktornyos várpalota építése, melynek még északon volt a bejárata. A keleti szárny közepén nyolcszögű szentélyzáródású kápolna állt. 1379-ig elkészült a minden oldalán ikertornyokkal erősített külső vár is. **Építője Ambrus mester volt, akit innen Eperjes építésére küldött I. Lajos.** 1381-ben a vár 13x25 m-es (350 m<sup>2</sup>) lovagtermében – amely akkor az ország második legnagyobb ilyen terme volt – írták alá Velencével az ún. torinói békét. Nagy Lajos halála után a közös lengyel-magyar királyság megszűnt, és a magyar király székhelye visszakerült a Kárpát-medence súlypontjára, Budára.

A vár Luxemburgi Zsigmondnak is kedvelt tartózkodási helye volt. 1424-től főleg vadászkastélyként a királyné jegyajándéka lett. Ez időben főként belső díszítése folyt, pl. mázas, figurális csempékből rakott kályhák készültek. Hunyadi Mátyás, illetve felesége, Aragóniai Beatrix alatt épült a várfalak külső burkolata és a vizesárok ellenfala (contrascarpa), és készült a vár reneszánsz díszítése, melynek legszebb darabja az ún. Diósgyőri Madonna amely a várkápolna oltára lehetett, *Johannes Duknovics de Tragurió* (Giovanni Dalmata) alkotása. **II. Ulászló alatt építették át az északi kaputornyokat.** A királynő után Balassa Zsigmond birtokába került a vár, aki 1540 körül a rondellát építtette, és címerével díszített kútkávát faragtatott. A török uralom idején Szendrő és Ónod mellett a vidék egyik végvára lett. 1544-ben építették a bejáratot védő ötszögű bástyát. 1548-ban a királyné, Habsburg Mária lemondott javadalmáról a magyar-osztrák császár javára, de valójában Erdély fejedelmei foglalták el. Lebontották az északi oldal ikerkapu-tornyát és helyébe homokkőből háromszintes hatágyúállásos építménytömböt, kazamatát építettek, később a bejáratú torony aljában ötszögű olaszbástyás védművet emeltek.

A XVI. században megindult a vár romlása. 1650-ben megvédték ugyan egy török támadás ellen, de az egykori leltárak már fedél nélkülinek, romosnak említik. 1678-ban, mivel Kállay Nagy András vezette védői átálltak a szabadságharcosokhoz, a császári hadsereg felégette. 1702-ben a zálogos birtokosoktól visszazárolta a kamarára. 1702-ben a belső vár egy részét helyreállították, használták a Szt. György tiszteletére szentelt kétszintes várkápolnát is. 1776-ban mondták a diósgyőri „ócska templomban” az utolsó könyörgést. A romos várat építőanyag-bányának használták. 1962-63-ban feltárták a belső várat és elődjét, 1968-ban fejezték be a belső vár helyreállítását. A vár helyreállítása 1953-1973 között tartott. A várba a vizesárok felett modern vasbeton híd vezet. A vár helyreállítási terveit Ferenczy Károly építész készítette.

CZEGLÉDY ILONA - DIÓSGYŐR – KIRÁLYI VÁR; TKM Kiskönyvtár p. 2-6.

## 45) EGER (PÜSPÖKI VÁR)

Az *egri* egyházmegyét a kabar Aba Sámuel szállásterületén 1004-1009 között szervezték meg. Az ország északkeleti és keleti részét foglalta magában, s délen lenyúlt egészen Ajtony szállásterületéig. Amikor 1804-ben I. Ferenc megszervezte a szatmári (Szatmárnémeti) és kassai püspökségeket, Eger érsekség lett. Az *egri* érsekséghez tartozott a szatmári, kassai, illetve a szepesi és rozsnói püspökség. Az I. (Szent) István alapította, XI., századi székesegyház és a hozzá csatlakozó püspöki, kanonoki épületek a mai vár területén állottak. Az 1241. évi tatárjárás után a várhegyet fallal erősítették meg. A vár északnyugati sarkán nagyméretű, első szintjén boltozott lakótorony állott. 1330-1361 között Dörögdi Miklós az *egri* püspök. A vár XV. századi kiterjedése a maihoz hasonló lehetett. A székesegyházon kívül – az írott adatok szerint – két prépostsági templom, a püspöki palota és mintegy húsz kanonoki, alapítványi ház állt itt. Jelentős hadi szerepet játszott a huszita háborúk korában. A husziták a várost 1442-ben megtámadták. Eger humanista püspökei reneszánsz várrá fejlesztették.

A gótikus püspöki palotát - korábbi épületek felhasználásával – **Bekensloer János egri püspök** (1468-1474) építtette 1470 körül. A sziléziai származású - később hűtlenné vált – Bekensloer János püspök a Mátyás király egyik tanácsadója és diplomatája volt. Ő építtette a várban ma is álló gótikus palotát, mint írta: „...örök emlékeztetőül,... magam és utódaim kényelmére (hogy az) ... belül pompájával emelje a vár szépségét, kifelé pedig tornyaival annak erőssége legyen...”. Beckensloer János váradi, majd *egri* püspökként – Vitéz János 1471. évi összeesküvését és 1472. évi halálát követően – 1474 tavaszán esztergomi érsek lett (1473-1482), akit IV. Sixtus pápa egy év múlva meg is erősített. Beckensloer fő- és titkos kancellár 1476-ban azonban – acheni zarándoklat ürügyén – Bécsbe szökött, III. Frigyes szolgálatába, jelentős mennyiségű készpénzzel és az esztergomi könyvtár több remekművű kódexével együtt.

A Beckensloer János által építtetett palotában zajlottak a XV. század végén és még később is az ünnepélyes fogadások, vendégeskedések. Emeleti nagytermét, a „palotát” a budai királyi palotában álló díszes, zöldmázás, lovalgalakos kályhához hasonlóval fűtötték, a falakat gobelin díszíthette.... Az épület később a vár parancsnokának lakóhelye lett. 1783-tól földszintjén börtön, emeletén magtár volt. 1958-66 között, múzeum céljára állították helyre.

Az 1526. évi mohácsi csatavesztés után a vár kisebb ostromok során többször gazdát cserélt. 1542-ben Perényi Péter kezére került. Kapitánya, Varkoch Tamás *Alessandro Vedanóval* megkezdte a vár korszerűsítését. Ekkor készült az ún. Varkoch-bástya. Az építkezés során a székesegyházat, újonnan épült szentélyének bástyaként való felhasználásával, kettéosztotta. A erődítési munkálatokat a török előrenyomulása miatt Dobó István 1548-tól fokozott erővel folytatta. 1549-ben – Varkoch Tamás után – a Ferdinánd-hű Dobó István került kapitánnyként a vár élére és nagy energiával fogott hozzá a falak, bástyák megerősítéséhez. 1549-50-ben *Michael Kleber*, 1550-51-ben *Joannes Maria Specia Casa*, 1552-ben *Andreas Fontana* vezetésével folyt az építkezés. Az ólasz rendszerű ötszögű Dobó-bástya 1549-ben épült.

Még 1552-ben Khadim Ali és Ahmed szerdár 60-70 ezer főnyi egyesült seregei Szolnok elfoglalása után Eger ellen vonultak. 1552. szeptember 11-én érkezett Eger falai alá az Ahmed nagyvezír és Ali budai pasa vezette 150 ezer főnyi török sereg. *Dobó István* (1500 k.-1572) várkapitány 2000 főnyi katonájával 37 napon keresztül emberfeletti hősiességgel védte a várat, mert tudták, hogy ha a vár elesik, egész Magyarország elvész. A többszörös túlerőben lévő török seregnek azonban megszállásuk el kellett vonulni. A vár ostromának történetét Gárdonyi Géza „*Egri csillagok*” című regénye írja le.

1553 tavaszán megkezdtek a vár helyreállítását. 1553-ban építtette meg Bornemissza Gergely az ún. Gergely-bástyát. A korszerű erődítés építkezését a pisai *Sigismondo da Prato Vecchio* vezette. 1560-60-ben *Paolo Mirandola* készített új terveket, 1569-1583 között az új tervek szerint vezette a munkát, 1572-től *Cristoforo Stella* segítségével, aki utódja lett. 1569-1582 között *Octavio Baldigara* irányította az építkezést. A vár még nem készült el, amikor 1596 szeptemberében a török ismét ostrom alá vette és elfoglalta.

Nyáry Pál várkapitány feladata a várat, a török azonban a várat védő zsoldosokat lemészárolta, a magyarokat elhurcolta. A török kijavította az épületet és 1687-ig birtokolta a várat. A XVII. század első felében a török építtette kapubástyát ma is Török-kertnek nevezik. 1687-ben szabad elvonulás fejében magyar kézre került. A budai katonai főparancsnokság 1702-ben felrobbantotta a külső várat. 1706-ban II. Rákóczi Ferenc szabadságharcosai foglalták el, és főhadiszállást rendeztek be benne. A szabadságharc bukásával, 1710-ben újra császári kézre került és pusztulni kezdett.

1783-ban Esterházy Károly püspök vette meg, hogy köveit új építkezéseihez felhasználja. A XIX. század második felében indultak a kutatások. A vár történeti értékelése csak Pyrker János érsek (1827-1847) idején kezdődött, aki kijavította a romos falakat és a Setét kapuban elhelyezte Dobó István várkapitány Dobóruszkáról a várba szállított vörösmárvány sírkövét. A vár maradványainak feltárását Ipolyi Arnold kezdte meg 1862-ben, majd Balogh János főhadnagy folytatta 1870-1877 között.

1925-36 között és 1952-től folytatódtak a várfeltárási munkálatok, 1957 óta folynak a helyreállítási munkák. A szabálytalan alaprajzú, részben fülesbástyás várból csak az egykori belsővár romjai maradtak meg. A várkapu a délkeleti fülesbástyába épült.

A váruddar keleti oldalán állt a középkori Szt. János székesegyház. A XI. században alapították, fennmaradt formájában a XII. században épült. 1204-ben ide temették Imre királyt. Háromhajós, háromapszisos bazilika volt. A bazilika nyugati homlokzata elé a XIV. században két magas tornyot emeltek. 1486-tól Dóczy Orbán püspöksége idején háromhajós, körüljárós, a támpillérek közötti kápolnás és karzatos szentélyét kezdték építeni. 1506-ban az épületet tűzvész pusztította. A késő gótikus szentély sem készült el teljesen. A székesegyház 1542-ben leégett. A külső gótikus szentélyt földdel megtöltve, a várfal és földsáncrendszerbe foglalták. A megmaradt rész az 1552-es ostromkor felrobbant. A régi székesegyházat 1799-ben lebontották.

KOZÁK KÁROLY – EGER – PÜSPÖKI VÁR; TKM Kiskönyvtár p. 11.

#### 46) EGER (SZÉKESEGYHÁZ)

Az egri székesegyházat a kabar Aba Sámuel szállásterületén, Szent János evangélista patrónussága alatt már 1004-1009 között megszervezték. Az ország északkeleti részeit foglalta magába, s délen lenyúlt egészen Ajtony szállásterületéig. Így az első évtizedekben a későbbi bihari (majd váradi) püspökség területe is az egri egyházmegyéhez tartozott. Az újabb egri főszékesegyház helyén a gótikus középkori Szent Mihály-templom állt, melyet 1580-tól a vártemplom pusztulása miatt székesegyháznak használtak. A török hódoltság idején (1596-1686) mecsetként működött.

A török kiűzése után 1701-től 1810-ig a helyreállított és többször átépített templom székesegyházként működött. Jelentősebb átépítésére *Giovanni Battista Carlone* nevéhez fűződik az 1715-1727 közötti időkben. Pyrker János László érsek idején *Hild József* tervei szerint klasszicista stílusban 1831-37 között épült Szent Mihály és Szent János evangélista tiszteletére szentelt székesegyház szobrászati díszei 1846-ig készültek el. Pyrker János László egri érsek (1827-1847) 1847-ben hunyt el. Holttestét az alsó-ausztriai lilienfeldi apátság sírkertjében helyezték el, ahol egykor apátként működött.

A kupolás, kéttornyos háromhajós klasszicista székesegyház keletre néző főhomlokzata előtt hatoszlopos portikusz van, a hozzá vezető lépcső mellett az 1833-46 között Egerben dolgozó velencei *Marco Casagrande* nagyméretű, Szent István és Szent László, illetve Szent Péter és Szent Pál apostol szobrai láthatók. A homlokzat domborműveit is Casagrande faragta: Piéta, a tizenkét éves Jézus a templomban, Jézus kiüzi a kufárokat a templomból, valamint az attikán a Hit, Remény, Szeretet allegorikus szobra. A templom hossza 93 m, szélessége 53 m. A szentélynél emelkedő toronypár 54 m magas. A templom belseje a három kupolával boltozott főhajóból, két mellékhajóból áll, a szentélyt egy kisebb kupola fedi. A négyzet felett dobbal kiemelt kupola 40 m magas, 18 m széles. A mellékhajókat dongaboltozat fedi. A nyolcoldalú Mária-kápolnában *Szoldatics Ferenc* 1881-ben készült freskói láthatók. A kriptában a kupola alatt centrális tér helyezkedik el. Az Olajban főtt Szent János főoltárképét *Josef Danhauser* (1805-1845) bécsi festő készítette 1835-ben. A déli mellékhajójában *Kracker János Lukács* 1773-ban festett képe, Szent László hódolata Szűz Mária előtt a régi templomból származik. A főoltárt *Schickedanz Albert* tervezte 1859-ben, a kis márványszobrokat *Köllő Miklós* faragta. A szentélyt és a szószéket Nagy Virgil tervezte. A mennyezeti festmények Tardos-Krenner Viktor és Takács István alkotásai. Az altemplom három helyisége a kereszthajó alatt fekszik. Legfontosabb része a kupola alatti kör alakú helyiség, benne egyszerű oltár dór oszlopok koszorújában. Az utolsó helyiség padlója örzi Pyrker érsek urnába zárt szívét, amelyet a városra hagyott.

- 1) Az Olajban főtt Szent János főoltárképét *Josef Danhauser* (1805-1845) bécsi festő készítette 1835-ben. A főoltárt *Schickedanz Albert* tervezte 1859-ben.
- 2) A székesegyház bejáratához közelebb eső térség fölötti kupolaboltozatot Takács István 1950-ben festette ki. Itt látható többek között **Szent László magyar királyt** ábrázoló festmény is.
- 3) A jobb oldali tengelyének meghosszabbításában nyílik a rácsajtóval zárható Szent Szűz (Mária) kápolnája, amelyben a Máriapócsról származó csodatévő Mária-kép – az 1699-ben a **Lengyel Imre** festő által készített – másolatát őrzik. Eredetije 1697-től a bécsi Stefanskirche jobb első diszoltárán, a hívek állandó gyertyaáldozatainak misztikus fényében ragyog.
- 4) A székesegyház bal oldali mellékhajó zárófalán helyezték el az egykori plébániatemplom tituláris szentjének, Szent Mihály arkangyalnak oltárát (*Michalengelo Grigoletti* festménye, 1838). A carrai márványoltár tervét *Schickedanz Albert* készítette.
- 5) A déli mellékhajójában *Kracker János Lukács* 1773-ban festett képe, Szent László hódolata Szűz Mária előtt a régi templomból származik.

A főszékesegyházat VI. Pál pápa 1970. március 14-én a Basilica Minor rangra emelte.

VOIT PÁL - EGER – FŐSZÉKESEGYHÁZ; TKM Kiskönyvtár 214.

#### 47) EGER (CISZTERCITA SZENT BERNÁT-TEMPLOM)

Barokk és rokokó stílust képvisel. Eredetileg a jezsuitáké volt. 1700-ban tervezték, de csak 1760-ban készült el. A jezsuita rend 1773. évi feloszlata után a templom a cisztercitáké lett, majd 1787-ben ezt a rendet is időlegesen feloszlatták, és csak 1802-ben kapták vissza a templomot. Többször leégett és földrengések is rongálták a templomot, 1968-69-ben hozták rendbe. Egyhajós, széles homlokzatú, kéttornyú épület. A toronysisakok 1885-ben készültek. A bejáratnál balra van a Szent Anna-oltár, Krackner János Lukács, a tűzvészek után megmaradt egyetlen képével. A Szent Anna-oltár befejező munkálataira **Ambrosovszky Mihály egri kanonok** (?) adott 1754-ban nagyobb összeget.

GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY KATALIN - EGER – SZENT BERNÁT-TEMPLOM; TKM Kiskönyvtár 215. p. 15.

#### 48) EGERVÁR (VÁRKASTÉLY)

Az Árpád-kori vár valószínűleg a tatárjárás után épült, IV. Béla engedélyével. Oklevelek 1288-ban tesznek róla említést. A cölöpvár a „nagy interregnum” alatti kiskirályok csatározásainak lett áldozata 1320 körül. Helyén Egervári László építtetett új várat 1476-1490 között, gótikus stílusban. Egervári Balásznak, Várdai Borbálával kötött házasságából született második fia volt László, aki a család csillagát magasra emelte, és a rezidenciáját újra ősi helyére, Egervárra tette át. Egervári László 1441-1454 között született. Nagybátyja, Várdai István bíboros, kalocsai érsek és királyi kancellár szárnyai alatt kezdte pályáját, mint Bács érseki várának várnagya. Valószínűleg nagybátyja révén irányult rá Mátyás király figyelmére. Egervári László 1474-ben Bihar megye főispánja és váradi püspöki kormányzó lett. 1475-től három évig Zala megye főispánja, közben 1476-1482 között horvát-szlavón-dalmát bán. 1485-ben a király egyik bizalmasa, a testőrség kapitánya.

Hunyadi Mátyás Sziléziában megerősítette a régi rendi intézményeket, a tartományi gyűlést, és bíróságot, de az újonnan megszervezett főkapitányi tisztségre Szapolyai Istvánt nevezte ki 1474-ben. Összevonta Alsó- és Felső-Sziléziát, amivel további segítséget adott a tartományi egység megeremtéséhez. A magyar kormánysszervek, a kancellári és a kincstartó beleszóllhatott a sziléziai rendek életébe, és végső soron a pénzügyekben a magyar kincstartó mondta ki a döntő szót. 1488-ban Mátyás több sziléziai hűbért fegyveres erővel szerez meg Corvin Jánosnak. **Mátyás uralkodásának utolsó évében (1490) Egervári Lászlót nevezi ki Szilézia és Lausitz kormányzójává. Egervári László Mátyás király halála után nemsokára II. Ulászlóhoz csatlakozott, aki rövidesen ismét horvát bánná nevezte ki.** 1493-ban tárnokmester lett. 1495-96 fordulóján hunyt el.

Nádasdy Tamás 1539-41-ben új, 4 saroktoronyos rendszerű, ólasz típusú tornyokkal ellátott várat emeltet. 1569-ben Nádasdy Tamás és fia, Kristóf reneszánsz épületté alakították át, négyszög alakú, olaszbástyás, jól védhető erődítménnyé. Nyugati és déli szárnya az átépítések ellenére is jól tükrözi a vár hajdani vonásait. A várkastélyt 1664-ben a török felgyújtotta. 1676-ban a Széchényiek kezére került. 1706. november 6-7-én a Bezerédj Imre, Kisfaludy György és Béri Balogh Ádám vezette kuruc seregek itt arattak győzelmet az osztrák hadak felett. A császári erők parancsnoka, Heister Hannibál e városban volt a kurucok foglya. Az erősen megrongálódott várat 1712-13-ban Széchényi Zsigmond építtette újjá, és az épület ekkor nyerte el barokk jellegét, északi szárnyát lebontva U alakú épületté alakították át. 1754-ben tűzvész pusztította, de helyreállították.

VÁNDOR LÁSZLÓ – EGERVÁR - VÁRKASTÉLY; TKM KISKÖNYVTÁR 586. p. 4.



## 49) ESZTERGOM (KIRÁLYI VÁR)

995-ben Adalbert prágai püspök járt Géza udvarában. Szent Adalbert 955 után született előkelő cseh családból (eredeti nevén Vojtech, egy kelet-csehországi várúr fia). 983-ban prágai püspök lett, majd 989-ben Rómába menekült. 994-ben azonban visszatért Prágába, de onnan 995-ben Magyarországon át kénytelen volt újra Rómába menekülni. Szent Adalbert Rómából Franciaországon és Németországon át Lengyelországba ment, s ott monostort alapított. 1000-ben alakult meg a német egyháztól független lengyel érsekség Gnieznóban. Ezután a Visztula torkolatánál térítette a pogány poroszokat a keresztény hitre, térítómunkája közben 997-ben mártírhálált szenvedett. Miután a poroszok földjén vártanú hálált halt, István is őt választotta az esztergomi érsekség egyik védőszentjéül.

\*

### Gniezno

A lengyelországi Gniezno – a legendás Lech polan fejedelem székhelye – a VIII. században keletkezett. A hét dombon épült Gniezno Lengyelország első Piast-uralkodóinak, így I. Mieszko fővárosa volt. Gniezno volt a központja a polanoknak (mezőségieknek), innen ered a polak, Polska elnevezés is. A VIII-X. század között a polanok vezetésével egyesültek a különálló lengyel törzsek. A X. században az első lengyel fejedelmek leggyakrabban itt tartózkodtak. A gnieznói székesegyház még I. Mieszko építtette fel. 1000-ben a Piast-családból való Boleszlav Chrobry (Vitéz Boleszláv) itt fogadta III. Ottó német császárt, és Gnieznóból indult ki, hogy országa függetlenségét a német császárok ellen megvédje, és 1025-ben itt is koronázták Lengyelország királyává. 1138 után Lengyelország fejedelemségekre szakadt. Gniezno megszűnt, mint királyi székhely, s szerepét Krakkó vette át.

Gniezno a lengyel primás székhelye lett. A székesegyház és az egész főegyházmegye védszentje - Esztergomhoz hasonlóan – **Szent Adalbert** lett, akinek ereklyéit 999-ben helyezték itt el. Az északról tóval, s egykor mocsaras területekkel is övezett Lech Dombon (Wzgórze Lecha) állt a polan törzsfők, majd I. Mieszko fejedelem udvara, s a későbbi uralkodói székhelyet magában foglaló palota. Mellette volt a hatalmas székesegyház X. századi szerény elődje. Ekkor még földhányással megerősített gerendavár vette körül a dombot. A mai gnieznói főtér környékét a falakon kívülre szorult település házai, kunyhói foglalták el. A gnieznói székesegyház (Katedra) kápolnasorral övezett háromhajós, kéttornyos csarnoktemplom. Barokk toldaléképületek és kápolnák övezik, barokk toronysisak fedik.

A gnieznói székesegyház helyén a X. században preromán, majd a XI. században román stílusú templom állt (1953-ban tárták fel a templom padozata alatt). A mai székesegyház szentélye és a szentély kápolnái viszont 1342-1372 között, a fő- és a mellékhajók, valamint a kápolnasor a XIV-XV. században készült el, a gótikus kapukkal egyidőben. Tornyai közül a déli 1415-ben, az északi a XVI. század végén készült el. A kápolnasor a XVII-XVIII. század folyamán kapta mai formáját. A Potocki-kápolnát 1727-30-ban Pompeo Ferrari építtette, itt van Teodor Potocki (+1738) sírköve és sírtáblája. **A Potocki-kápolnával szemben Szent Adalbert gótikus síremléke látható.** Az Isten Szentteste-kápolna 1460-ban készült, itt található Radziejowski érsek epitáfiuma. A XIV. századi gótikus Doktorok-kápolnában van Jan Groth (+1532) bronz sírtáblája, valamint Jan és Jędrzej Śniadacki 1884-ből való márvány emléktáblája. A XIV. századi gótikus Szent Walenty-kápolnában Kaspel Chudzyński kanonok (+1698) epitáfiuma, a XIV. századi Úrjézus-kápolnában Stanisław Strzałkowski kanonok (+1646) és Adam Komorowski érsek (+1759) epitáfiuma, a XIV. századi Gębicki-kápolnában Gębicki érsek sírja, Jan Latański érsek (+1540) és Wawrzyniec Gębickiérsek (+1624) sírköve látható.

A XIV. századi Kołudzki-kápolnában Szymon Kołudzki (+1656) epitáfiuma és sírköve van. Olszowski hercegprimás kápolnája XIV. századból való, ebben van Andrzej Olszowski érsek, Stanisław Felęcki megyés püspök (+1585) sírja, valamint Franciszek Kraszkowski püspök epitáfiuma (+1731). A Częstochowai Szűz Mária kápolnája XIV. századi. Az 1653-ból való késő reneszánsz Szent Kostka Staniszló-kápolnában van Jan Gniazdowski püspök, Stanisław Sławinski és Jan Rózycki püspök epitáfiuma. A XIV. századi Baranowski-kápolnában van Wojciech Baranowski érsek (+1615) sírja és síremléke a XIV. századi Szent Miklós- (Dzierżgowski) kápolnában Andrzej Korzycki érsek (+1537) és Mikołaj Dzierżgowski érsek (+1559) sírja. Az 1780-88 között épült késő barokk stílusú Szent József-kápolnában Stanisław Grabiński (+1684) és Maksymilian Skrzetuski kanonok (+1791) sírköve áll. A kápolna előtti lejárát vezet a kriptába, ahol a kora román kori és a román kori székesegyház maradványai láthatók. Az 1642-48-ban készült Lubieński-kápolna két kápolna összenyitásával készült, benne van Maciej Lubieński érsek (+1652) sírja.

**A szentélyben – az egykori főoltár helyén – 1662-ből származó, díszes ezüst koporsó őrzi Szent Adalbert (+999) maradványait. Szent Adalbert ezüst szarkofágját P. van den Rennen gdański aranyműves készítette. Előtte I. Mieszko feleségének, Dąbrówkának sírlapja látható.**

A kórus alatti farészbe beépített Zbigniew Oleśnicki érsek – síremléke Wit Stwosz műve 1493-ból. Ugyanitt van Jajub ze Sienna (+1480) érsek sírköve is. A hajókban van Maciej Drzewicki érsek (+1535) sírköve. **A székesegyház legértékesebb része – a kápolnában a presbitérium mögött – az 1170 körül bronzból öntött román stílusú kapu, amit Szent Adalbert életéből vett részletek díszítenek.**

A főoltárt Krisztus siratását ábrázoló, XV. századi táblakép díszíti. A templomhoz hozzá tartozik még az ősnymtatványokban, régi kódexekben és egyházi drágaságokban gazdag kincstár. A székesegyház északi oldalán – az 1971-ben restaurált – a XII. századi Szent György-templomocská (Kościółek Św. Jerzego) mögött a domboldalban, illetve a székesegyház alatti utcákban több XVIII. századi barokk kanonokház látható.

\*

## **Esztergom**

A honfoglaló magyarok már a X. század elején birtokukba vették Esztergom környékét. A magyar középkor első századaiban a várat az ország központjává tették. A X. század végén már itt volt az udvar állandó tartózkodási helye. A város és a Duna fölé emelkedő 157 m-es Vár-hegy déli csúcsára római előzmények után, a X. század végén indult meg a Géza fejedelem és I. István által építtetett királyi várpalota építése. Géza fejedelem 972-ben kezdte meg a királyi palota építését, melyben 970-975 körül itt született fia, Vajk, a későbbi I. (Szent) István magyar király. Ekkor épült meg a kör alaprajzú Szent Vid várkápolna is. Ma helyreállítva látható Magyarország legrégebb lakószobája (XII. sz.), amelyről azt tartja a hagyomány, hogy itt született I. István király. A vár az adott Duna-szakasz védelmén túl, áttekintette a szemben levő oldalt, a Garam torkolatvidékét és a Garam-völgyet. Biztosította a Dunán itt áthaladó kereskedelmi útvonal és rév, valamint a vár lábánál elterülő kereskedőváros védelmét. Itt övezték fel karddal Istvánt, amikor Koppány ellen indult.

Esztergomban, a királyi szálláshelyen már Géza fejedelem templomot építtetett Szent István protomártír tiszteletére. Mivel Passaunak is ő a védőszentje, így ebben az esetben talán a passai térítés emléke élt tovább. **Szent Adalbert többszöri rövid esztergomi tartózkodására a Szent Vid-templom utalt. 1010 táján már Adalbert lett az első esztergomi székesegyház patrónusa.** Az esztergomi egyházmegye ekkor a Dunától északra és északkeletre eső területeket foglalta magában. I. Istvánt 1001-ben Esztergomban koronázták királlyá. Az érseki főszékesegyház helyén 1000 körül (1010 táján) I. (Szent) István király Szent Adalbert tiszteletére székesegyházat alapított. A keletelt háromhajós bazilika nyugati homlokzata előtt boltozott előcsarnok volt. A bazilika északi felén állt az érseki palota. **Esztergomba látogatott az I. István koronázása körüli időkből Boleszló lengyel király.** Itt kötötte meg a békét 1031-ben Konrád német császár fiával, a későbbi III. Henrik császárral.

A XI. századi várat a XII. század elejétől kezdve többször is átépítették. Könyves Kálmán király sokat tartózkodott itt. Itt születik fia, II. István. II. Géza uralkodása idején több napon át tartózkodott falai között kereszties hadával a Magyarországon átvonuló VII. Lajos francia király is. 1173-ban itt hunyt el III. István, amikor Oroszlán Henrik szász herceg, István sógora kereszties hadával Esztergomba érkezett. A XII. századi várkápolna faragott díszével és freskómaradványaival helyreállítva láthatók. 1188-ban tűzvész sújtotta az esztergomi székesegyházat. Ezt követően III. Béla és Jób érsek idején új székesegyházat emeltek, ekkor készült a nyugati főkapu (Porta Speciosa).

III. Béla a XII. század utolsó harmadában kezdett átépítés során a déli csúcson új, sokszögű lakótoronyt építtetett, amely egyidejű a nyugati kétszintes szárnnyal. Itt fogadta 1189-ben Barbarossa Frigyes császárt. A palota a francia gótika jegyében épült át. Imre 1197-ben itt üli meg esküvőjét. 1198-ban Imre király ideiglenesen átadta a még befejezetlen palotát az esztergomi érseknek. A ma ismert épületek közül a lakótoronyhoz csatlakozó keleti szárny a kápolnával 1200 körül épült. Imre 1203-ban még esztergomi palotájában tartja fogságban öccsét, Andrást.

Az 1242. évi tatárjárás idején a várost feldúlták a tatárok, de a várat Simon ispán számszerijasaival meg tudta védeni. A tatárjárást követő országos várépítkezések során IV. Béla Budát választja az ország központjául, ezért Esztergom székvárosi rangja megszűnt. 1249 után a vár az érsek birtokába kerül, és ettől kezdve a királyi palota is Magyarország érseki székhelyének része, egyházi tulajdon lesz. 1301-ben Németújvári Iván bán, 1304-ben Vencel cseh király foglalta el. Tamás esztergomi érsek 1307-ben visszafoglalta a várat. A székesegyház gótikus építkezése Telegdy Csanád, majd Széchy Dénes érsek alatt tovább folytatódott az 1330-as, illetve 1450-es években. A palotát a XIV-XV. századi érseknek bővítették. A palotában és a várban a XIV. században Telegdi Csanád (1330-1349), majd Vitéz János (1465-1472) és utóda, Estei Hyppolit (1487-1497), illetve Bakócz Tamás (1497-1521), Szathmáry György érsek (1521-1524) alatt reneszánsz stílusú átépítés folyt.

1465-től Vitéz János lett az esztergomi érsek. *Vitéz János* (1408-1472), magyar római katolikus főpap, politikus, író, Hunyadi László és Mátyás nevelője volt. 1445-1465 között váradi püspök, 1453-1464 között titkos, majd 1465-1472 között főkancellár. 1465-től töltötte be az esztergomi érseki tisztséget, de 1471-ben összeesküvést szőtt Mátyás király ellen, aki elfogatta és haláláig őrizetben tartotta. 1471 után Vitéz János több könyve is Mátyáshoz került. Janus Pannonius nagybátyja volt. **A *Vitéz János esztergomi érsek* által alapított pozsonyi Academia Istropolitán meghívott tanárai között szerepelt *Bylica Márton* (Marcin Bylica) is, Mátyás király csillagásza.**

**1473-1482 között Beckensloer János esztergomi érsek.** Az 1458-1471 között kinevezett 15 új püspök között volt a – két sziléziai, *Beckensloer János* váradi, majd egri és *Stoltz Miklós* váradi püspök. Beckensloer János egri püspökként – Vitéz János 1471. évi összeesküvését és 1472. évi halálát követően – 1474 tavaszán esztergomi érsek lett, akit IV. Sixtus pápa egy év múlva meg is erősített. Beckensloer fő- és titkos kancellár 1476-ban azonban – acheni zarándoklat ürügyén – Bécsbe szökött, III. Frigyes szolgálatába, jelentős mennyiségű készpénzzel és az esztergomi könyvtár több remekművű kódexével együtt. Ezt követően csak 1480-ban, Beatrix királyné testvéröccse, Aragóniai János (+1485) bíboros személyében töltik be az esztergomi érseki széket, őt követően 1487. május 27-től Estey Hippolit lett az új esztergomi érsek. Mátyás király halála után az özvegy Beatrix királyné költözött ide.

*Bakócz Tamás* (1442-1521) jobbágycsaládból származott. Az egyszerű kerékgyártó fiából – a krakkói, majd a ferrarai és a padovai egyetemeken tanult - római katolikus főpap lett. Bakócz 1474-ben került a kancelláriába, ezután 1483-tól Mátyás király titkára volt. 1486-1491-ben győri püspök, 1491-től egri püspök és főkancellár. Az 1497. november 11-i diéta Bakócz Tamás akkor egri püspököt és főkancellárt lemondatta tisztségéről. Bakóczot és Szapolyai Istvánt megfosztották a koronaórségtől is. Bakócz azonban 1498-tól esztergomi érsek (1498-1521), 1500-tól bíboros lett. II. Ulászló Bakóczot 1498-ban Szatmári György akkori veszprémi püspökkel együtt ismét kancellárrá nevezte ki. Híres volt megvesztegethetőségéről. Bakócz Tamás X. Leó (1475-1521) pápával szemben 1513-ban vereséget szenvedett a pápaválasztáson. X. Leó pápai legátusnak nevezte ki, és keresztes hadjárat szervezésével bízta meg a török ellen. Bakócz Tamás felszólítására gyűlt össze a paraszttábor 1514-ben, Székely Dózsa György (1470-1514) végvári katona vezetésével, ezért a nemesség őt tekintette a parasztfelkelés előidézőjének. Nagy tömegben gyülekeztek a parasztek a seregbe, de jogfosztottságuk, nyomoruk miatt nem a törököt, hanem a magyar földesurak ellen indultak. A főurak sem tudták már a sereget feloszlatni, Dózsa György a parasztháború vezére lett. A parasztság végigvonult az Alföldön, de Temesvárnál vereséget szenvedett. Dózsa fogságba esett, és Szapolyai János erdélyi vajda kivégeztette. A megtorlás itt sem maradt el, s a jobbágyságot Werbőczy törvénykönyve alapján röghöz kötötték. A szabad költözködés jogát a jobbágyság csak II. Józseftől, 1790-ben nyerte vissza.

A Nápolyból származó Anjoukkal Magyarországon megjelent az olasz trecento kora reneszánsz stílusa, és ezzel utat nyitott a XV. századi magyar reneszánsz virágzásnak. Hunyadi Mátyás uralkodása alatt, a XV. század hetvenes éveitől a firenzei quattrocento művészi ízlése hódítja meg az országot, s hozza át az Alpokon túlra az új stílust. Kezdetben olasz művészek dolgoznak, melyek alkotásai a visegrádi Mátyás-kút, Madonna és a diósgyőri Madonna. Az új stílus térhódításával a magyar kőfaragók és festők is átveszik a reneszánszt, és Sárospatakon, illetve Esztergomban a Bakócz-kápolnán dolgoznak. 1506-1507-ben déli oldalán megkezdték Bakócz Tamás bíboros érsek vörös márvány sírkápolnájának építését.

Az 1526. évi mohácsi csatavesztés után az első török rohamot még kivédte a vár. 1530-ban Várday Pál esztergomi érsek (1530-1543) Nagyszombatra tette át székhelyét. A vár 1543-ban török kézre került. A székesegyház az 1594-95. évi ostrom idején súlyosan megsérült. Esztergom első, 1594. május 30-i ostrománál szerzett sebeibe belehal Balassi Bálint költő (1554-1594). 1595-ben Mátyás főherceg parancsnoksága alatt a várat visszafoglalták. Az ostrom alatt a palota súlyosan megrongálódott, de a kápolna viszonylag épen maradt. 1605-ben a török ismét elfoglalta a várat, ezt megelőzően tömhatték be földdel a kápolnát és a palota termeit.

**Esztergomot 1683-ban foglalták vissza véglegesen a töröktől. 1683-ban Sobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly seregei foglalták vissza a várat. 1683. március 31-én Sobieski János lengyel király (1674-1696) és I. Lipót szövetséget köt. Támogatásáról biztosította a császárt II. Miksa Emánuel (1679-1726) bajor és III. János György szász választófejedelem (1680-1691). Áprilisban IV. Mehmed szultán megindítja hadjáratát I. Lipót ellen. 1683. június 7-én Eszéknél Thököly Imre fejedelem csatlakozik Kara Musztafa nagyvezérhez, de Bécs ostromában nem vett részt. 1683. június vége és július eleje között a törökök beveszik Veszprémet, Tatát, Pápát és Szentmártont, majd felgyújtják Győr külvárosát. Kara Musztafa nagyvezér július 14-én megkezdte Bécs ostromát. 1683. július 7-én a török elől I. Lipót udvarával Bécsből Linzbe menekül. 1683. július 26-án Thököly csapatai elfoglalják a pozsonyi várat. Júliusban a nyugat-dunántúli vármegyék és várak nagy része Thököly hűségére tér. 1683. augusztus 8-án elpusztul Nagyszombat.**



1683. augusztus 26-án a Bécs fölmentésére vonuló lengyel csapatok Angernél (Morvaország) megsemmisítő vereséget mérnek a kuruc és tatár hadakra. Szeptember 12-én III. Sobieski János lengyel király (1674-1696), Lotharingiai Károly herceg, II. Miksa bajor és III. János György szász választófejedelem egyesült serege Kahlenbergnél szétveri a Bécsét körülzáró török hadat, és Bécsét felmenti a *Kara Musztafa* vezette török ostrom alól. - Október 9-én zajlik le a párkányi csata. Október 27-én egyheti ostrom után a szövetségesek beveszik Esztergomot, felszabadul Szécsény is. 1683. december 25-én Kara Musztafa nagyvezért Belgrádban IV. Mehmed szultán megfojtja. A várat 1683. október 28-án a Sobieski János lengyel király vezette felmentő seregek száznegyven év után felszabadították. A győztes hadvezér az ostromot ez alkalommal is túlélte Bakócz-kápolnában mondatott Te Deumot. (Sobieski János emlékműve a vár alatt, a Duna-parton áll.) - III. Sobieski János felesége *Maria Kazimierza* volt. Sobieski János nemzetközi sikerei ellenére a lengyelországi politika területén nem tudott győzedelmeskedni, mert az egyes nagybirtokosok már egymás ellen vívtak magánháborúkat.

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc alatt a város Bottyán János császári ezredessel együtt a kurucok mellé állt, Vak Bottyán pedig generális lett. A várat 1706-ban két ostrom is érte. Barkóczi Ferenc érsek (1761-1765) idején a vár lepusztult. Az esztergomi székesegyház XVIII. század közepén már romokban hevert. 1763-ban lebontatja a vár nagy részét és velük a palota keleti-északkeleti falmaradványait is. Az egykori székesegyház maradványait 1763-tól kezdve lebontották, ekkor pusztult el a Porta Speciosa is.

Rudnay érsek (1819-1831) a bazilika építtetéséhez kezd. A román kori palotát és a kápolnát 1934-38 között tárták fel és állították helyre Lux Géza és Lux Kálmán építészek tervei szerint, Leopold Antal és Gerevich Tibor vezetésével. Az 1965-69 közötti újabb feltárás, melyet Gerő László vezetett, tisztázta a vár római és X-XI. századi előtörténetét is. A helyreállítási terveket Koppány Tibor építész készítette.

**Főszékesegyház:** Az esztergomi Bazilika az ország legnagyobb, rangban legelső temploma. Az esztergomi érseknek, az ország prímásának székesegyháza. A Főszékesegyház klasszicista épülettömbje az egész város felett uralkodik. Magyarország legnagyobb temploma. Az I. (Szent) István király által alapított **Szent Adalbert-templomtól** kissé északra emelkedik. A korábbi főszékesegyház helyén 1764-ben, amikor Barkóczy Ferenc érsek a hadászatiilag jelentéktelen várat visszakapta, a francia *Isidore Canevaléval*, illetve *Franz Anton Hillebrandt* osztrák építésszel nagystílusú székesegyházat tervezetett, de 1767-74 között csak a Hillebrandt tervezte barokk helyőrségi templomocskát épült meg.

Rudnay Sándor hercegprímás (1819-1831) 1820-ban Esztergomba tette át székhelyét. Nagyszombatról (Trnava) hazaparancsolta a káptalant. **1822. április 23-án, Szent Adalbert napján, országos ünnepségek keretében tették le a Bazilika alapkövét.** A jelenlegi székesegyházat a kismartoni (Eisenstadt) Kühnel Pál (+1824) és Packh János tervei szerint 1822-től kezdték építeni, és ekkor tüntették el az elpusztult székesegyház maradványait is. Packh halála után, Kopácsy József hercegprímás (1838-1847) és Scitovszky János hercegprímás (1849-1866), korábban pécsi püspök ideje alatt, 1839-től Hild József módosított tervei szerint 1869-ben fejezték be. 1847-ben a kupolán már fenn volt a kereszt, s tető alatt volt az épület. 1856. augusztus 31-én Scitovszky János (1785-1866) hercegprímás (1849-1860) szentelte föl a templomot *Liszt Ferenc* Esztergomi Miséjének hangjai mellett, a király és az ország előkelőinek jelenlétében történt a fölszentelés. Scitovszky prímás címerrel díszített, márványlappal elzárt nyughelye a prímások között van a kriptá záró rotundájában. A homlokzati előcsarnok azonban csak 1869-ben készült el. A császár 1867-ben Simor János (1813-1891) győri püspököt nevezte ki esztergomi érsekké. - Simor János (1813-1891), római katolikus főpap, 1857-től győri püspök, majd 1867-től esztergomi érsek és Magyarország hercegprímása, 1873-tól bíboros koronázta magyar királlyá 1867. június 8-án I. Ferenc Józsefet és királynévá Erzsébetet. - Simor érsek 1869. november 1-jén helyezte el a Bazilika zárókövét. Az eredetileg tervezett előtér a kanonoki házakkal és szemináriummal nem teljesen valósult meg. Vaszary Kolos (1832-1915) hercegprímás (1891-1912) idején a nyugati homlokzatról eltávolították a súlyos kőszobrokat, amelyeket Marco Casagrande faragott és helyükbe a Kiss György által öntött, könnyebb fém-szobrokat helyezték. Ugyanakkor vasbetonkoszorúval erősítették meg a kupolát.

A görögkereszt alaprajzú klasszicista székesegyház 107 m hosszú, nyugati homlokzatának szélessége 48 m, oldalfalainak magassága 34 m. Az altemplom kriptájának padlószintjétől a kupola gömbjén álló kereszt csúcsáig a magasság 100 m, a kupola alatti belső magasság 71,5 m. A kupola koszorújának átmérője 53,5 m, a kupolaboltozatot 29 db 19 m magas oszlop tartja. A Főszékesegyház keleti oldalán van a főbejárat. A főbejárat homlokzata előtt a székesegyház timpanonját nyolc, 22 m magas korinthuszi oszlop tartja. Az előcsarnokot 22 m magas korinthuszi oszlopok alkotják. A templomhoz kétoldalt dongaboltozatos, árkádokkal 57 m magas tornyok kapcsolódnak. A főkaputól jobbra és balra lévő Telegdy Csanád érsek és **I. (Nagy) Lajos király** szobrai Kiss György készítette. A belső oldalfülkében Széchy Dénes érsek és Hunyadi János szobra áll, Hohann Hutterer bécsi szobrász munkái.

A főkapu Sőzer András pesti műlakatos munkája. A fölötté látható Jézus és Zakeus domborműveket *Johann Meixner* (Meixner János) faragta.

A Duna felé néző nyugati homlokzaton *Marco Casagrande* (Casagrande Márk) domborművei: Szent István felajánlja a koronát, illetve **Szent László fogadja a keresztesek követségét**. Itt áll I. Szent István és **I. Szent László király szobra** is. **A szentély közelében álló Szent Adalbert-oltár** szobrait Meixner készítette. Vajk megkeresztelését Moralt festette. Bertakovics Béla egri érsek, volt esztergomi kanonok rendelte meg az oltárt. Az eredeti orgonát a Bazilika felszentelésére készítette el *Ludwig Moser* salzburgi orgonaépítő. Ekkor az ország legnagyobb orgonája volt, 64 változattal és 3484 sippal. A második világháborúban teljesen tönkrement, felújították.

A szentély főoltárát *Pietro Bonani* (Bonani Péter) és *Franz Anton Danningen* faragta 1856-ban színes carrarai márványból. A 13 x 6,5 m nagyságú, hatalmas oltárképet Tizianonak a velencei Frari-templomban lévő Assuntájának másolatát Michalangelo Grigoletti velencei festő készítette, Kopácsy József hercegprímás megrendelésére, 1854-ben. Elkészültekor a művész 1000 Napóleon-aranyat kapott. A főoltánál látható Szent Márton, Szent Gellért és Mór, a későbbi pécsi püspök körében **Adalbert, az esztergomi egyházmegye védőszentje** a lándzsákkal. A fehér márványból készült érseki trónussal szemközti **fa főpapi trónus Szent Adalbert domborműves képével díszített**. Mellékoltárok képeit Grigoletti készítette: Kálvária, Szt. István felajánlja az országot. A szentély boltozatán lévő freskókat *Ludwig Moralt* müncheni festő készítette. A déli kereszthajó mellékoltárainak képét Grigoletti festette, az északi kereszthajó mellékoltárán Grigoletti-Mayer festménye látható. A templom belsejét díszítő szobrok közül Pázmány Péter alakját Della Vedova készítette 1884-ben, Simor János szobrát Stróbl Alajos faragta 1896-ban.

A bejáratától balra lévő görögkereszt alaprajzú, kupolával fedett, süttöi vörös márványból készített Bakócz-kápolnát a Giuliano da Sangallo köréből származó mesterrel Bakócz Tamás esztergomi érsek építtette 1506-1510 között. A törökök mecsetté alakították át. A kápolnát 1823-ban 1600 számozott darabban szállították át az új székesegyházba, és megfordított tengellyel állították fel mai helyén. Egykori homlokzatának reneszánsz pilléreit a kriptában helyezték el. A sírkápolnát kanelúras pilaszterek és rozettás boltívek tagolják. Kupoladobján lévő felirat 1507-ből származik. A csegelyekben Bakócz Tamás érsek, **II. Jagelló Ulászló magyar király** és Szathmáry György érsek címere látható. A mai kupola 1874-75-ben készült. Az érseki falon hatületes stallum, a sekrestye felé reneszánsz ajtókeret és kézmű van. Fehér márvány oltárát *Andrea Ferrucci da Fiesole* készítette 1519-ben, fent Angyali üdvözlettel. Szent István és **Szent László szobrát** Bonani faragta. A jobb oldali pilaszter előtt Bakócz térdelő alakja látható. Tabernákulum, kép, a fülkében álló szobrok a XIX. századból valók. A Főszékesegyház bejáratától jobbra a Szt. István vértanúkápolna oltárán a szent térdelő márványszobrát Rudnay primás megrendelésére *Ferenczy István* készítette 1831-ben. Károly ambrus főherceg, érsek márvány síremlékét 1826-ban Giuseppe Pisani modenai szobrász alkotta. A szentélytől északra van a Főszékesegyházi Kincstár, amely a magyar egyházi kincsek leggazdagabb gyűjteménye.

Az altemplom a bazilika kupolacsarnoka alatt van. Itt helyezték el a lebontott Szt. Adalbert-templomból megmaradt síremlékeket: Csáki Ugrin érsek sírköve 1204-ből, Garázda Péter sírlapja 1400-ból, Széchy Dénes érsek sírköve 1465-ből, Vitéz János érsek vörös márvány tumbájának alakos fedele és egyik oldallapja 1472-ből, Gosztonyi András reneszánsz sírköve 1499-ből, stb. Csernoch János bíboros hercegprímás (+1927) síremlékét Zala György készítette.

Irodalom: 1) MAROSI ERNŐ – ESZTERGOM – KIRÁLYI VÁR; TKM Kiskönyvtár; - 2) PROKOPP MÁRIA – ESZTERGOM – A VÁRKÁPOLNA ÉS VITÉZ JÁNOS ÉRSEK STUDIÓJÁNAK FRESKÓI; TKM Kiskönyvtár 692; - 3) HORVÁTH ISTVÁN – ESZTERGOM – A VÁR TÖRTÉNETE; TKM Kiskönyvtár 169; - 4) CSÉVFALVY PÁL – ESZTERGOM – FŐSZÉKESEGYHÁZ; TKM Kiskönyvtár; - 5) HORLER MIKLÓS – H. TABAJDI MÁRTA – ESZTERGOM – BAKÓCZ-KÁPOLNA; TKM Kiskönyvtár 635; - 6) CSÉVFALVY PÁL – ESZTERGOM – FŐSZÉKESEGYHÁZI KINCSTÁR; TKM Kiskönyvtár 49.

## 50)ÉRD (II. LAJOS EMLÉKMŰ)

A források szerint a falu első jelentősebb birtokosa Ákosházi Sárkány Ambrus pozsonyi főkapitány (1526-ban rövid ideig országbíró), a ki a mohácsi csatában vesztette életét. Az ő itteni udvarházában szállt meg Brodarics István korabeli történetíró szerint 1526. július 24-én a közeledő török haderő elé vonuló II. Lajos. Az itteni réven kelt át a Csepel-szigetre búcsút venni feleségétől, Habsburg Máriától. Érdi tartózkodásával kapcsolatos a lovának elpusztulásáról szóló, több forrás által mis említett baljós történet. Ezen eseményekre emlékeztet a hajdani kúriához bevezető kocsit és a Római út elágazásánál 1926-ban felállított emlékoszlop, az ún. Lajos-emlékmű, amelybe egy megmaradt kőoroszlán és a Sárkány család címere van beépítve. (Felirata a király ideérkezését július 20-ára teszi.)

KOVÁCS SÁNDOR – ÉRD – MŰEMLEKEK; TKM Kiskönyvtár 405. p. 5.

## 51) ÉRD (MAGYAR FÖLDRAJZI MÚZEUM)

1) Honterus János (1498-1549) **Krakkóban**, majd Baselban tanult. Külhonban elsajátította a fametszés, a nyomdászat és a térképezés fortélyait, melyeket Brassóba visszatérve kamatozott. 1532-ben Baselban nyomtatták ki Erdélyt ábrázoló térképét, amely *Chartographia Transylvaniae* című művének melléklete volt.

2) A felvilágosodás korában (XVIII. század) a Habsburg birodalom kereteibe zárt Magyarországnak csekély lehetősége volt a földrajzi felfedezésekben való részvételre. E kor kalandos utazói közül kiemelkedik **Benyovszky Móric** (1741?-1786), akinek kalandos vállalkozásai négy világrészre terjedtek ki. Izgalmas utazásai nyomán az utókor regényírói kalandhőst formáltak alakjából, s bár személye mindmáig viták tárgya, tagadhatatlan tény, hogy felfedezői érdemei vannak a Csendes-óceán északi részének és Madagaszkár belsejének földrajzi feltárásában. (Benyovszky halálának 200. évfordulóján, 1986-ban a múzeum nemzetközi tudományos konferenciát rendezett Az elhangzott előadások szövege megjelent a Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 3. számában.)

*Benyovszky Móric gróf (1746-1786), magyar katonatiszt, 1768-69-ben a lengyelek oldalán részt vett az orosz-lengyel háborúban, és orosz fogságba esett. Kamcsatkába száműzték, ahonnan 1771-ben megszökött, Madagaszkárra jutott, ahol a bennszülöttek 1776-ban királyukká választották. 1777-ben a franciákkal támadt ellentétei miatt elhagyta a szigetet. Rövid ideig tartó magyarországi tartózkodása után Amerikába ment, ahol expedíciót toborzott. Innen 1785-ben visszatért Madagaszkárra, ahol 1786-ban a franciák ellen vívott ütközetben elesett.*

3) A magyar kartográfia korszaknyitó tudósa volt a lengyel származású **Kogutowicz Manó** (1851-1908), aki 1890-ben *Magyar Földrajzi Intézet* néven megalapította az első magyar polgári térképészeti intézetet. Ő látta el magyar nyelvű térképekkel és földgömbökkel az ország iskoláit.

4) Fia, **Kogutowicz Károly** (1886-1948) folytatta apja munkásságát. Iskolai falitérképei, atlaszai a két világháború között az ország minden oktatási intézményébe eljutottak. A Dunántúlról és a Kisalföldről írt kétkötetes monográfiát. – 5) Sportteljesítménynek is egyedülálló volt két magyar fiatalember vakmerő vállalkozása 1928-ban, **Sulkowsky Zoltán** (1902-1950) (?) és Bartha Gyula (?-1972) oldalkocsis motorkerékpárral vágott neki a világnak. A több mint 170 000 km<sup>2</sup>-es út során 5 kontinens 68 országát keresték fel. Feltehetőleg elsőként ők motorozták körül a Földet, s útjuk során világszerte nagy feltűnést keltett. – Külön vitrin idézi fel az 1967-ben megvalósított magyar-lengyel Szahara expedíciót, melynek Balázs Dénes geográfus és Martinovich Sándor térképész személyében két érdi résztvevője is volt.

DR. KUBASSEK JÁNOS – ÉRD – MAGYAR FÖLDRAJZI MÚZEUM; TKM Kiskönyvtár 409. - - DR. KUBASSEK JÁNOS – ÉRD – MAGYAR FÖLDRAJZI MÚZEUM – A KÁRPÁT-MEDENCE FELTÁRÓI, MAGYARORSZÁG TUDOMÁNYOS FELFEDEZŐI; TKM Kiskönyvtár 597.

## 52) FELSŐREGMEC (REFORMÁTUS TEMPLOM)

XII. századi eredetű, 1880-1885-ben részben átépített román stílusú, ikerablakos, oszlopos kapuzattal díszített ref. templom. – A templomról **Myskovszky Victor** (?) [*~Myczkowce – Myczkowskie Jezioro?*] 1878-ban készített felmérést (alaprész, felmérési rajzok). Myskovszky Victor ebben az időben a felsőmagyarországi műemlékek sorát rajzolta meg. Comáromy abaúji református egyházmegyei segédgondnok Myskovszky és mások társaságában a Magyar Történelmi Társulat 1880. évi kassai kirándulása alkalmával felhívást tett közzé ezen templom megmentése érdekében.

FELD ISTVÁN – FELSŐREGMEC – REFORMÁTUS TEMPLOM; TKM Kiskönyvtár 610.

## 53) FORRÓ (ABAÚJI MÚZEUM)

Borsod-Abaúj megyében – az 1776 körül épült, egykori Kakas Csárda és postaállomás épületében - 1985-ben megnyitott Abaúji Múzeum az egykori Abaúj-Torna megye emlékeit mutatja be, melynek központja Magyarországon 1920-ig Kassa volt. Borsod-Abaúj megyébe a 18. században az északi megyékből, így Abaújból is jobbágyok vándoroltak le a török hódoltság alól felszabadult Alföld területére. A megye megüresedett telkeire még északabbról érkeztek katolikus és evangélikus szlovákok, **római katolikus lengyelek**, keletről jött görögkeleti ruszinok. Egykor a kedvező klimatikus és talajviszonyok miatt Abaúj-Torna megye, Szepes-, Liptó-, Sárosmegyék és **Galícia** éléstára volt.

SZALIPSZKI PÉTER – FORRÓ – ABAÚJI MÚZEUM; TKM Kiskönyvtár 410.

## 54) GÖDÖLLŐ (VÁROSI MÚZEUM)

Gödöllő legszélső utcája, az Erdő utca (ma Körösfői utca) művészekkel népesült be az 1901. évi kiköltözést követően. Gödöllőre sok művész és barát látogatott ki. Többen béreltek szobát, lakást Körösfői-Kriesch Aladár (1863-1920) házához közel. 1904-től Gödöllőre telepítették a korábban Németelemére, Bánátban működő szövőműhelyt, amely képszőnyegeivel ekkor már eredményesen szerepelt budapesti tárlatokon és világkiállításokon is. A műhely – anyagi nehézségek miatt – állami segítséggel Gödöllőn folytatta tevékenységét vezető mesterével, **Kovalszky Saroltával (?)**, Körösfői irányítása alatt. Ekkor kapcsolódott be a helység lakossága a szövőműhelyben való munkavállalással a művésztelep életébe.

ŐRINÉ NAGY CECÍLIA – GÖDÖLLŐ – GÖDÖLLŐI VÁROSI MÚZEUM – A GÖDÖLLŐI MŰVÉSZTELEP (1901-1920); TKM Kiskönyvtár 699. p. 4-5.

## 55) GYÖNGYÖSPATA (KISBOLDOGASSZONY (SZŰZ MÁRIA) - PLÉBÁNIATEMPLOM)

A XII. században kis román templom épült itt, amelynek félköríves szentélye volt. A XIII. században tornyot építettek eléje és az északi oldalon kápolnával bővítették. A jelenlegi templom a XIII. században épült. Nekcsey Demeter egyenes záródású szentéllyel bővítette az épületet, majd a XIV. század végén a déli oldalához sokszög záródású hajó épült, szintén falfestményekkel díszítve. Gótikus átalakítása 1400-ban kezdődött és a XV. század második felében fejeződött be. Az épületet a XVII. században többször javították, ekkor készült új főoltára is. 1748-1751 között dűledező sekrestyéjét újjáépítették, északi hajóját bővítették. A kegyúr, Forgáchné Batthyány Izabella 1839-ben restauráltatta a templomot.

Szabadon álló, keletelt, homlokzati toronnyal ellátott gótikus épület. Szentélye nyolcszög öt oldalával záródik. Nyugati bejárata gazdagon tagolt. Álcarnoktemplom, amely főhajóból, egy vele azonos szélességű szentélyből és két különböző szélességű mellékhajóból áll. A főhajóban a bordakonzolok alatt a XV. század második feléből származó provinciális kőfaragványok láthatók. A szentély északi falából áll ki a gótikus szentségház: gazdag festészeti díszítéséből csak töredékek maradtak meg. A hajó északi falán Vir Dolorum-freskó található. A szentélyben látható néhány felirat és apostolfigura a gótikus festészeti programra utal. A templom legkorábbi falképe Mária születését mutatja.

A szentély végében álló főoltára a XVII. század közepén készült a középkori szárnyasoltár pótlására, dél-lengyelországi mesterek faragása. Oltárépitményén a Jesse fája-szoborcsoport látható. Jessétől jobbra és balra egy-egy gyertyát tartó angyal áll. A fa ágait tizennyolc – Mária őseit ábrázoló – szoborfélapak díszíti, közöttük Mária születését ábrázoló olajfestmény látható.

A Szent Mihály-mellékoltár az 1653-as évszámot viseli, keresztelőkútja homokkőből készült a XV. században. Egyéb berendezési tárgyait a XVIII. század második felében, valamint 1800 körül készítették klasszicista stílusban, például a Szent Sír-épitményt.

DR. LEVÁRDY FERENC – GYÖNGYÖSPATA – PLÉBÁNIATEMPLOM; TKM Kiskönyvtár 156. p. 10.



## 56) GYŐR (SZÉKESEGYHÁZ)

Győr belvárosának mai területe, a Duna és a Rába jobb partján emelkedő dombosor az őskor óta lakott hely volt. A kelták már az i.e. V. században megalapították *Arrabona* nevű településüket. Az első században jelentős római kereskedőváros lett itt. A határvonal katonai erősítésére a mai Káptalan-dombon épült fel a római erősítés. Ettől délre és keletre terült el a polgárváros. A népvándorlás és a honfoglalás után a magyarok is megtelepedtek itt. A nyugati határvidék védelmét biztosító várispánságot és az ország nyugati részeit szervező püspökségeket I. (Szent) István király alapította. Első püspöke, *Radla*, Albert köréből került Géza fejedelem udvarába. A pápai legátus jelenlétében 1009-ben már a győri székesegyházban állították ki a pécsi püspökség alapítólevelét. A veszprémi egyházmegyét 1009-ben leíró oklevél szintén erre utal. Területét eredetileg négy megye: Győr, Moson, Sopron és Vas alkotta. Győr az esztergomi érseki tartományhoz tartozott. Területe 1777-ig nem változott, ekkor területének egy részét a szombathelyi püspökséghez csatolták, ugyanakkor a pápai főesperesség is a veszprémi püspökséghez került.

Székesegyházát már a XI-XII. század fordulóján említik Hartvik győri püspök (1088-1105) Zágrábba került *Agenda Pontificalis*-ban, szertartáskönyvében. A székesegyház eredetileg a XI. században épült román stílusban. A XIII. században a tatárjárás, illetve II. Ottokár támadását követően Pok-nembeli Omodé püspök (1254-1264) román stílusban építtette újjá, ekkor készült altemploma is. A nyugati homlokzaton toronypár létesült. IV. László király 1284-ben erősen rongáltnak mondja.

A székesegyház keleti végén a szentély három félköríves apszissal záródik. Az északi apszis csaknem teljes egészében eredeti, a XII. századi román kori bazilika épen maradt emléke. A déli és a főapszis mai formájában – a korábbi alapok felhasználásával – 1914-ben, az Aigner-féle restaurálás idején készült. Az északi mellékhajó keleti része a főpárkány magasságáig XII. századi román kori, eredeti állapotban maradt fenn.

A templomot Károly Róbert fia, Kálmán püspök (1337-1375) a XIV. században gótikus stílusban bővítette. Oltárát Mária tiszteletére emelték. **A XIV. század végén Héderváry János püspök (1386-1415) a déli oldalhoz hozzáépíttette az először 1404-ben említett Szt. László kápolnát.** Már 1360 táján elkészült 2 méter magas alaprétege. 1466-81 között emelték a Szt. Demeter-kápolnát. A székesegyházat az 1460-as évek közepétől *Monoszlói Csupor Gergely* (1466-1480) és 1481-84-ben *Nagylucsei Dóczy Orbán* püspök (1481-1486) idején késő gótikus stílusban felújították. 1529-ben, amikor a török elől menekülő Christoph Lambert várkapitány felgyújtotta a várost, ledőlt az egyik nyugati tornya és boltozata is beszakadt.

1546-tól kezdve a püspöki várat olasz hadmérnökök erősítették. A székesegyházat a várórség élelmiszer- és lőszerraktár céljaira használta. 1554-ben Sforza Pallavicini várkapitány a romos templomot le akarta bontani, de ezt a pápai nuncius megakadályozta. 1569-től a káptalan a székesegyház keleti részét használta, nyugati része katonai raktár maradt az 1580-as években villámcsapás miatt bekövetkezett löporrobbanásig. A város 1594-98 között török megszállás alatt állt, a székesegyházat istállóknak használták, a templom tovább pusztult. 1600 körül robbanás következtében dőlt le a másik tornya is. Győr visszafoglalása után a templomot ideiglenesen használhatóvá tették. **A középkori székesegyház helyreállítását Náprági Demeter püspök (1606-1619) kezdte meg, aki a Szent László-hermát Váradról Győrbe hozatta.** Anyagi erők hiányában azonban a munkálatok csak lassan haladtak.

1639-45 között II. Draskovich György püspök (1635-50) *Giovanni Battista Rava* olasz építésszel 1645. február 11.-1645. december 10. között barokk stílusban átépítette, ekkor készült barokk dongaboltozata is. A torony 1681-ből való. A sekrestye és a torony megépítésére Széchényi György püspöksége idején (1659-1681) került sor. A tornyon lévő címere az 1681-es befejezést jelzi. A templombelső mai alakját 1771-73 között Zichy Ferenc püspöksége (1743-1783) alatt kapta. A templomot *Melchior Hefe* (Hefe Menyhért) tervei szerint építették át. Díszítésében Franz Anton Maulbertsch-sel az élen számos művész dolgozott. Az építkezést Szily János örkanonok, a későbbi szombathelyi püspök irányította. 1803-23 között *Josef Tallherr* (Thallerr József) kamarai építész klasszicizáló homlokzatot és tornyot épített. A székesegyház homlokzata a nyugati homlokzat tengelyében van. Az íves záródású főkaput két oszlop szegélyezi, mely kissé kilép a fal síkjából. A kapu kettős tagozatú főpárkányán lévő 1823-as évszám Handler Jakab által emelt klasszicista homlokzat építését jelzi. 1823-ban klasszicista támfalat építettek a torony elé, hogy megakadályozzák a torony süllyedését.

1863-65 között *Lippert József* restaurálta az épületet. 1861-ben a Héderváry-kápolnát purista stílusban újította fel. Az 1912-14 között *Csányi Károly* egyetemi tanár vezetésével folyt restaurálás idején *Aigner Sándor* műépítész tervei szerint állították helyre a szentély neoromán homlokzatát. A II. világháborúban elpusztult a templom teteje és a toronysisak 1969-ben eredeti formájában készült. A sokszög záródású gótikus főapszist félkörössé építették át és számos neoromán részlettel látták el a székesegyházat. A székesegyház műemléki helyreállítására 1968-72 között került sor. Újjáépült a toronysisak is. A Héderváry-kápolnát 1972-ben restaurálták.

A háromhajós, pilléres templombelső fiókos dongaboltozat fedi. A boltozatok felett a padlástérben ma is láthatók a korábbi gótikus boltozat homlokívei. Orgonakarzata hétnyílásos, copf füzérdísszel díszített. A szentély előtt diadalív van.

Az oszlopos főoltárt Hefele Menyhért tervei alapján Joseph Gottschall (Gottschal József) bécsi kőfaragó készítette 1772-73-ban. Főoltárképét Maulbertsch festette, *Mária mennybemenetelét* ábrázolja. A mellékoltárok szobordíszé Bichler József bécsi és Nessensohn József győri szobrászok munkája. A templom pilléreinek és oldalfalainak márványozását Millner Károly bécsi márványozó, az aranyozás munkáját Rogg Mihály bécsi és Stern Mihály győri aranyozók végezték. A templom 1772-1781-ben készült főhajóján Maulbertsch-freskók láthatók: *Krisztus mennybemenetele*, a szentély felett 1772-ből való magyar szentek: *Szt. István megalapítja a győri püspökséget*, *Szt. László vizet fakaszt*, utóbbit szignálták. 1772-ben festette a két szürke árnyalatú grisaille-t a szentély falán. Az északi Mária-mellékhajó mennyezetén a mester *Angyali üdvözlés* és *Krisztus diadala*, oldalfalán Krisztus az Olajfák-hegyén freskója látható. A déli mellékhajó mennyezetén *Szt. István vértanú diakónusokat avat, ill. viatkozik a főpapokkal*, oldalfalán *Krisztus a keresztfán* (Kálvária) szintén Maulbertsch-től. A székesegyház szentélyében lévő barokk püspöki trón Mária Terézia koronázására készült 1740-ben, Zichy püspök vásárolta meg. A kóruszék a XIX. század elejéről származnak. Hátfalukon 1770 körül készült angyalalakokkal.

Északi mellékhajója 1767. évi rokokó oltárán látható a székesegyház kegyképe, *Szűz Mária a kis Jézussal*-kegykép. Írországból, a Cronwell-féle katolikus üldözés elől menekülő Walter Lynch clomforthi püspök hozta magával 1655-ben. A legenda szerint a kép 1697-ben Szt. Patrik napján vérrel verejtékezett.

A Szent Anna és Háromkirályok oltárképe Maulbertsch iskolájából került ki. A déli Szt. István mellékhajó oltárát 1772-ben Hefele tervei szerint a főoltár mestereitől, képét Paul Troger bécsi akadémia tanára készítette a XVIII. században: Szt. István megkövezése. Belső berendezése: Szűz Mária-kegykép, copf stílusú vörösmárvány keresztelő medence, fafedelén Krisztus keresztelése-csoport. Pietà-oltárát Maulbertsch készítette. A padozatban a győri püspökök XVI-XVII. századi sírköveit helyezték el. A torony alatt, az északi gyóntatóteremben korábbi sírköveket helyezték el. Legkorábbi közülük Bereck nagyprépost gótikus síremléke 1362-ből.

Figyelemre méltók a főhajó kanonoki stallumai, a szentély bejáratának két első pillérén lévő ún. „fekete oltárok” ónból készült domborművei az 1760-1770-es években Jacob Gabriel Mollinarolo (G. R. Donner tanítványa) művei: Szt. István korona felajánlását, valamint Szent Lászlót ábrázolják első királyunk sírjának felbontásakor. A székesegyház kanonoki sekrestyéjében Mária Terézia-korabeli bútorokat helyeztek el. Mellette a kincstár található. A copf stílusú szószéken kovácsoltvas rácsajtót helyeztek el. A templom orgonája 1770 körül készült. Sekrestyéjében XVII. századi ónmosdó, XVII. századi sekrestyeasztal található.

**A déli mellékhajóból jutni a Héderváry-kápolnába. Ide helyezte át Náprági Demeter püspök 1606 körül Szt László hermáját a nagyváradi székesegyházból. Az I. László király szentté avatása alkalmából készült sodronyzománc mellrészű, XII-XIII. század fordulójáról származó, III. Béla korabeli fejereklyét a XIV. században Kolozsvári Márton megújította. Az eredeti négyágú gótikus koronát a XVII. század elején tízágúra alakították át. A herma a hazai gótikus ötvösművészet remeke, egyik első példája a magyarországi sodronyzománc technikának.**

Az aranyozott ezüsből készült sodronyzománcos díszítésű fej-ereklyetartó a magyar ötvösművészet legkiemelkedőbb remeke. Írott forrásaink 1400 óta beszélnek róla, Győrbe Erdélyből, a Báthoryak kincstárából – ahová Nagyváradról került – Náprági Demeter, korábban erdélyi, majd győri püspök hozta 1606 körül, s hagyta azt a székesegyházra. Alkotója a szakirodalom elfogadott állítása szerint a Kolozsvári testvérek idősebbike, Márton. Készítése megelőzte a prágai Szent György-szobor munkálatait, így a műhely első ismert emlékének tekinthetjük. A XIV. század utolsó negyedének terméke a magyar szobrászat legnemesebb hagyományait őrzi és Szt. László korábbi ábrázolásainak ismeretében komolyan hihetünk a herma portrészerezésében is. Az ereklyetartó feje kiváló szobrászati mű, testét pedig az első magyar sodronyzománcos díszítés ékesíti.

A kettős herma belsejében Szt. László képével díszített ezüstbroncsban helyezték el a lovagkirály koponyacsontját. A herma fején lévő koronát a belsejében lévő felírás szerint Náprági Demeter 1600-ban Prágában kijavíttatta.

Az ereklyetartó nyakában lógó ezüstkürt a hagyomány szerint Szent László harci kürtje volt.

KRISZT GYÖRGY – GYŐR – SZÉKESEGYHÁZ; TKM Kiskönyvtár 45. p. 14-15.

## 57) GYŐR (BENCÉS TEMPLOM)

Loyolai Szent Ignác-templom 1634-1641 között épült, kora barokk stílusban, tervezője Baccio del Bianco volt. Mai külső képét 1727-ben nyerte el. Az egyhajós templom a római II Gèsu-templom mintájára készült. A főhajó boltozatát borító freskó Paul Troger színvonalas munkája 1747-ből. Szószékét Goda Lajos pozsonyi mester készítette 1749-ben. A templom oltárképét ugyancsak Paul Troger festette. - 1) Eredetileg a főoltárt díszítették **Szent László** és a koronafelajánló Szent István aranyozott, térdelő szobrai is, ezek azonban ma a Nagyasszonyunk kápolnáját díszítik. – 2) A Szent Benedek kápolna, „Magyar szentek” oltár – az oltár donátora Péchy Ferenc nemesúr volt (1622) – félköríves záródású középképen balra Szent Gellért püspök látható, mellette **Szent Adalbert püspök**. A két szent a Patrona Hungariae képevel és nevével díszített ovális pajzsot maga elé tartva fogja fel az előtér törökseregének nyilait. Jobbra **Szent László**, a lilomot tartó Szent Imre látható, akik az előzőkhöz hasonló pajzsot tartanak. Jobbra fent Szent István koronafelajánlását látjuk.

NAGY JUDIT – VERES LUJZA – GYŐR – BENCÉS TEMPLOM; TKM Kiskönyvtár 576.

## 58) GYŐR (KARMELITA TEMPLOM)

A Karmelita templom 1721 és 1725 között épült, barokk stílusban. Tervezője Wittwer Márton András, tiroli származású karmelita szerzetes volt. A templom alaprajza ellipszis alakú, a torony a szentélynél áll. A főbejáratnál jobbra, kápolnafülkében áll az egyik legszebb hazai barokk szobor, a „Hab Mária”, melynek feltételezett alkotója Giovanni Guilani. A templom barokk berendezését ugyancsak Wittwer tervezte. A barokk főoltár oltárképe Szent Istvánt és Szent Imrét ábrázolja, amint hódolnak a magyarok Nagyasszonya előtt. A templom keleti oldalához csatlakozik a lorettói kápolna, amely 1717-1718-ban épült.

1) Az 1726-28 között készült mellékoltárok képeinek (Szent József halála, Keresztes Szent János megdicsőülése, Napomuki Szent János vértanúsága, és Avilai Szent Teréz látomása) festője a nápolyi születésű **Martio Altomonte (1657-1745)**, aki Rómában *Giovanni Battista Gaullinál és Carlo Marattánál* tanult. **Fiatalon került Sobieski János varsói udvarába**, majd Bécsben dolgozott, végül 1720-tól haláláig a heiligenkreuzi cisztercita apátságban működött laikus barátként (Martio Altomonte valószínűleg azonos a *Martin Hohenberger* nevű, nápolyi születésű osztrák festővel). – 2) **A külső sekrestyében lévő, 1733-ban készült szekrény középrésze a sekrestye szentély felőli falán oltárt képez. A kompozitfejezetes, aranyozott, csavart oszlopok között a **czestochowai Mária-kegykép** korabeli másolata áll.**

NAGY JUDIT – GYŐR – KARMELITA TEMPLOM; TKM Kiskönyvtár 622.

## 59) GYŐR (GYŐR GYÁRVÁROSI PLÉBÁNIA TEMPLOM)

**Árkay Aladár** (1868-1932) a Műegyetemen szerzett építész oklevelet, mérnöki tanulmányai mellett azonban festészetet is tanult és elismert iparművész volt. Előbb a híres osztrák színház-tervező páros, Fellner és Hellmer építészek bécsi irodájában dolgozott, majd Hauszmann Alajos munkatársa volt. Később apósával, Kallina Mórral alakított közös irodát: az ez időben keletkezett közös terveik még a historizmus stílusában születtek. Önállósulása után a magyaros szecesszió követőjévé vált. Legkorábbi jelentős budapesti templomépülete, a fasori református templom (1913) már e törekvések hatását mutatja. A magyaros szecesszió stílusában építette fel a Budapest-Városmajori Római Katolikus Egyházközség Jézus Szíve plébániatemplomának első elemét, a kistemplomot.

A Budapest, VII., Fasori református templom terveinek elkészítésével 1911-ben Árkay Aladárt (1868-1932) bízták meg. A templomot 1913. június 1-jén Baksay Sándor, a Duna melléki református egyház püspöke avatta fel. Árkay temploma osztatlan sikert aratott a kortársak körében, és azután az építész sorra kapta az egyházi megbízásokat. Az I. világháború utáni években emelte a budai városmajori kistemplomot (1926), a kőbányai lengyel templomot és a Rákócziánium templomát. Egyházi alkotásainak másik csúcspontja a Győr gyárvárosi Jézus Szentséges Szívének temploma (1929), s nevéhez fűződik a budapesti Vágóhíd utcai Kis bolgár (ortodox) templom is. A városmajori plébániatemplom tervezése közben ragadta el a halál, ezt már fia, Bertalan építette meg.

WINKLER GÁBOR – GYŐR – GYÁRVÁROSI PLÉBÁNIA TEMPLOM ÉS LAKÓNEGYED, TKM Kiskönyvtár 603. - 1) – FARKABY PÉTER – BUDAPEST – FASORI REFORMÁTUS TEMPLOM, TKM KISKÖNYVTÁR 575. p. 14.

## 60) HATVAN (SZENT ADALBERT-PLÉBÁNIA-TEMPLOM)

A város főterén, a Kossuth téren áll a Grassalkovich Antal által 1751-1755 között építtetett barokk Szent Adalbert tiszteletére szentelt plébániatemplom. Az 1757-ben felszentelt barokk stílusú katolikus plébániatemplomot korábbi, középkori templom helyén Oraschek Ignác és Jung József építészek építették. 1753. április 23-án, Szent Adalbert napján szentelték fel. A templomot és a plébániát a hatvani prépostsághoz csatolták. Homlokzati tornya órás, órapárkányos, hagymasisakos. Egyhajós, háromszakaszos, tágas templombelső jellemzi, pillérekkel és párkánnyal erősen tagozott. Belső berendezése: barokk szószék és oltárok. Itt látható ezenkívül Jakobi Károly oltárképe is. A pécsi székesegyházból származnak az igen szép barokk padok és stallumok. Legutoljára 1950-es években Csík József prépost újjátotta fel a templomot. A templom belső terének átrendezése, újrafestése **Leszkovszky György** – az Iparművészeti főiskola professzora – tervezésével történt.

A főoltár mögötti falsíkon **Szent Adalbertnek** alakját, valamint a szentély mennyezet freskóit 1956-ban készítette *Döbrentey Gábor*. A jelenet Szent Adalbertet ábrázolja, amint bencés papok között, egy földnyelven állva prédikál. Hallgatói között az evangélium-oldalon Szent István és Boldog Gizella, valamint Szent Imre, István és Gizella között egy dajka, a lecke- (jobb) oldalon pedig egy magyar család látható. A háttérben a Zagyva folyó völgye, a templom sziluettje, és a Mátra vonulata jelenik meg.

DEMÉNY-DITTEL LAJOS – HATVAN – MŰEMLÉKEK, EMLÉKMŰVEK – TKM 426. p. 4. - DEMÉNY-DITTEL LAJOS – HATVAN – SZENT ADALBERT-PLÉBÁNIA-TEMPLOM – TKM 425. p. 4-6.

## 61) HOLLÓKŐ (VÁR)

A hegytetőn elhelyezkedő vár a legépebben megmaradt nógrádi erősség, helyreállítása az 1990-es években ért véget. Jellegzetes belsőtoronyos vár, amelyben a belső vár egy falsorosokon és kapukon keresztül vezető, szakaszolható úton közelíthető meg. Aránylag épen megmaradtak a külső várfalak, magasan állnak a belső vár impozáns falai, az egykori palotaszárny pedig több emelet magasan megmaradt csakúgy, mint az ötszögű öregtorony.

**Hollókő várát 1683. végén Sobieski János lengyel király szabadítja fel véglegesen. Őrzésével Gondos Mátyás, Krikk Lőrinc, Nagy Orbán és Szabó György hollókői lakosokat bizza meg.**

1) KOVÁCS GERGELYNÉ – HOLLÓKŐ – TÁJVÉDELMI KÖRZET – TKM KISKÖNYVTÁR p. 3. – 2) MEZŐSINÉ DR. KOZÁK ÉVA-KOMJÁTHYNÉ KREMNICSI ILONA – HOLLÓKŐ – VÁRROM – TKM KISKÖNYVTÁR 550. p. 8. – 3) MENDELE FERENC – HOLLÓKŐ – MŰEMLÉKEGYÜTTES – TKM KISKÖNYVTÁR 398. p. 2.

## 62) IVÁNC (PLÉBÁNIA-TEMPLOM)

Az 1910-ben lebontott régi templom helyébe 1913-1914-ben *Heindrich Antal* műépítész (1878-1960) tervei szerint háromhajós új templom épült. 1914. június 13-án szentelte fel gróf *Mikes János* szombathelyi megyéspüspök.

A templom északi mellékhajójának keleti végében van a Mária-oltár, mely mellett **az első színes ablakkép Szent László királyunkat állítja elénk.** Az Isten küldötte volt ő a magyarok számára: rendbe hozta a zilált közállapotokat, megjavította az erkölcsöket s elhárította az országot fenyegető veszedelmeket. A magyar nép a lovagkirály példáján szerette meg igazán a keresztény hitet, amelyet uralkodása alatt véglegesen megszilárdított hazánkban. Életét sok legenda övezi, ami azt bizonyítja, hogy a magyar nép mennyire szívébe zárta. 1095-ben halt meg. Az ő idejében, 1083-ban történt István király, Imre herceg és Gellért püspök szentté avatása, oltárra emelése.

Dr. GYÜRKI LÁSZLÓ – IVÁNC – PLÉBÁNIA-TEMPLOM – TKM KISKÖNYVTÁR 360. p. 11.



### 63) JÁNOSHIDA (RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM)

A Keresztelő Szent Jánosnak szentelt templomot 1186 táján premontrei rend építette, román stílusban. 1757-ben, barokk stílusban átépítették. Az 1970-es években végzett régészeti feltárás sokat megmutat a templom korábbi állapotából. Ilyen a félköríves záródású déli és nyugati kapu, a keskeny ablakok és a bordázatok, kőfaragványok. A főszentély lebontott diadalívének északi oldala közelében, a főhajó északkeleti szögletének falában került elő a román kori templom legértékesebb részlete, egy falfülkébe foglalt dombormű részlete, amelynek másik részét a barokk főszentély építése idején pusztítottak el. A dombormű egyidős az első templommal. Az alsó képmező megmaradt, a fenténél valamivel nagyobb kölapja egy tagozott párkányon áll, a baloldalon egy kváderkövekből épített, pártázatos torony látható. A pártázat alatti, félköríves záródású nyíláson egy ablak hajlik ki és feltehetően középre tekint, ahol egy, a toronynál is magasabb, „hatalmas” hosszú pikkelyes formájú lemezekkel borított fegyverkabátot viselő férfi áll. Az ugyancsak jobbra tekintő hatalmas férfi derekán – baloldalon – kard függ. Bár az alakok fejei és az ábrázolás további része hiányzik. Az előkerült rész a Szent László-legenda kezdő részletére emlékeztet bennünket.

E lehetőséget támogatja az is, hogy Szent László kultuszának fő helye Várad volt, amelynek megerősödésében, ápolásában jelentős szerepe lehetett a váradhegyfoki első premontrei prépostság szerzeteseinek. Három középkori premontrei katalógus szerint Váradhegyfok népesítette be szerzetesekkel Jánoshidát és Ócsát is, ahol a feltehetően legkorábbi Szent László-ábrázolás található falképen. 1192-ben avatták szentté László királyt. Az időpont csaknem megegyezik a jánoshidai prépostság alapításának idejével. Így ez a dombormű a legkorábbi ismert, a Szent László-legenda egy kisebb részletét ábrázoló alkotásnak tekinthető. A dombormű a premontreiek szentté avatását szorgalmazó tevékenységének egyik emléke.

KOZÁK KÁROLY – JÁNOSHIDA – PLÉBÁNIA-TEMPLOM – TKM KISKÖNYVTÁR 195. p. 9-10.

### 64) JÁSZBERÉNY (JÁSZ MÚZEUM)

*Palotásy János* (1821-1878) Lengyel származású, dal- és tánckomponista, családi nevén *Pecsenyánszky János*. Palotásy János zeneköltő 1862-ben dalárdát alapít, majd baráti körével – ezek élén *Riszner József* zeneszerző állt – a hangszeres magyar zene népszerűsítésével próbálkozik. Főként dalárdája válik országos hírvé. Palotásy János Jászberényben született, részt vett a szabadságharcban. Jászberényben elsősorban dalegyleti karnagyként vált ismertté. 1862-ben dalárdát szervezett, amely vezetésével országos hírnévre tett szert. A divatos palotás zenei képviselője volt, kompozícióit főleg cigányzenekarok terjesztették.

TÓTH JÁNOS – JÁSZBERÉNY – JÁSZ MÚZEUM – TKM KISKÖNYVTÁR 149. p. 11.

### 65) KALOCSA (SZÉKESEGYHÁZ)

Kalocsa első főpapja a koronát hozó Asztrik lett. Az egyházmegye nyugati határa a Duna, keleten a Tisza. Északon 1030 után, délen csak a XI. század végére állandósult a határ. Szent László a délebben fekvő Bácon társegyházat alapított, a két egyháznak közös főpásztorja volt. A török dúlást követően került csak vissza az érsekség székhelye Kalocsára. Kalocsához: Csanád, Bihar, Erdély és később 1852-ig - az I. László által 1091-ben alapított - Zágráb tartozott. 1852-től a kalocsai érsekséghez csak az erdélyi, csanádi és nagyváradai egyházmegye tartozott.

**I. (Szent) László (1077-1095) az érseki központot Kalocsáról a délebbre fekvő Bácsra, 1077 után Bihar helyséből a püspökséget a közeli Váradra tette át. Szlavónia birtokbavételét követően I. (Szent) István király tiszteletére 1091 körül püspökséget alapított Zágrában és azt a kalocsa-bácsi püspökség alá rendelte. A bécsi kormány a horvátok iránti hálából 1852-ben a zágrábi püspökséget a Szentszékkal érseki rangra emeltette, és alá rendelte a szerémi, a középkori eredetű dalmát zengg-modrusi latin és az 1777-ben alapított kőrösi görög rítusú egyházmegyet.**

Kalocsa környékének vizekkel szabadalt mocsaras területe összefüggő földrajzi tájat alkotott a mai Tolna megyei Sárközzel. A legelső alapítások közé tartozik a kalocsai érsekség. I. István király az Árpádok fontos székhelyén érsekséget alapított és székesegyházat építtetett Kalocsán. Főpapja a koronahozó Asztrik lett, aki a második esztergomi érsek átmeneti, három évig tartó vaksága alatt Esztergomban volt. Annak felgyógyulása után az érseki címet megőrizve tért vissza. Ugyanakkor Kalocsa a fekete magyarok térítésére is hivatott lett. Kalocsa I. (Szent) István király korában a Dunától keletre fekvő területeken térítő főpapok érsekségének székhelye volt. Az egyházmegye nyugati határa a Duna, keleten a Tisza. Északon 1030 után, délen csak a XI. század végére állandósult a határ.

1072-ben a magyar seregek elfoglalták Szerém várát, amely görög rítusú – ortodox – püspöki székhely volt. Ezt az egyházi központot telepítették át Bácsra. A XII. század első felében még görög papok voltak a bácsi egyházban. A XIII. század elején egyesítették a kalocsai és a bácsi érsekséget, s a kalocsai érsek székhelyét időlegesen Bácsra tartotta. A XI. századi kalocsai székesegyház - amely a mai székesegyháztól eltérő középtengellyel épült -, nagy félköríves apszissal zárt, egyhajós, tornyos, nyugati homlokzatú, Ottó kori jellegű épület volt. Hajójának hossza 33 m, szélessége 10 m körül lehetett. Ezt a templomot 1204 után lebontották, a helyén épült háromhajós, kereszthajós, kelet-nyugati tájolású, kápolnakoszorús és körüljáró szentélyű gótikus katedrális 1230-ban már használták. A szentélyben a diadalív és a szentélykörüljáró között négy pár oszlop állott, amelyek közeit fal zárta el. E két épület és a második templom töredékei feltárásokból ismert.

A későbbiekben a Kalocsai és az utóbbi időben létrejött Bácsi érsekségnek egy főpásztora volt. A XIII. században Kalocsa, a XIV. századtól Bács játszotta a döntő szerepet. Mind a kalocsai, mind pedig a bácsi székesegyház patrónusa Szent Pál apostolfejedelem volt. A tatárjárás után megnőtt a város védelmi szerepe, a vizek között álló várát Károly Róbert erősítette meg. A kalocsai érseki cím birtokában a középkorban fontos országvezetői méltóságot jelentett. Kalocsai érsek volt pl. a koronát hozó Asztrik, Győri Saul (1192-1202), Várdai István, Várdai Péter. A hadvezérek között ott volt Csák Ugrin, és az 1526. évi mohácsi csatában elesett Tomori Pál. A törökök 1529-ben foglalták el. A török uralom alatt Kalocsa várában török katonaság lakott, ezért a város népessége erősen lecsökkent. A XIV. század második felében átépített gótikus székesegyház egy református hajdúcsapat támadása során 1602-ben a tetőzet leégett, és ez elősegítette a boltozatok beomlását is. A török kiverése után a környékbeli beköltözőkből és betelepülőkből állt össze Kalocsa lakossága. Középkori jelentőségét azonban már nem érte el.

Az Árpád-kori alapokon a negyedik templomot, a kalocsai székesegyházat *Csáky Imre* érsek (1710-1732) megrendelésére valószínűleg *Mayerhoffer András* tervezte 1728-ban. Alapkövét Patasich Gábor érsek (1733-1745) idején 1735. június 2-án tették le, 1738. augusztus 15-én Mária mennybemenetelének tiszteletére szentelték fel az elkészült részeket. A templom 1754-ben készült el. Belső berendezésével 1770-ben készültek el. A templom 1795-ben leégett, a károkat 1816-ig hozták helyre.

Az 1908-12 közötti Foerk Ernő tervei szerint, Petrovácz Gyula építész művezetésével folytatott helyreállítás során tárták fel az előző templomok alapfalait, és találtak meg egy XIII. századi érseksírt. 1975-ben Erdei Ferenc építész tervei szerint új oltárt, felolvasópultot építettek a szentélyhez.

A templom homlokzatán, a tornyok közötti oromzaton lévő Szent Péter és Pál szobor 1751-1760 között készült, közöttük Szűz Mária, *Johann Hartmann* müncheni szobrász műve 1867-1891 közötti időből. A szentély előtt Szent István és Szent László szobra áll. A szentély déli falában lévő román sírlap *Martinus Ravesu* kőfaragó sírköve. A XIII. század első harmadából származó sírlap nyilván a székesegyházban dolgozó, név szerint ismert magyarországi kőfaragó emlékét őrzi. Az egyhajós belső teret csehsüveg boltozat fedi, és négy-négy kápolna kíséri. A félköríves, félkupolával fedett szentélyt középkori elrendezésének emlékeként kápolnákkal vették körül.

A főhajó boltozatán az egyház diadalát és Szent Jeromos, Ágoston, Ambrus és nagy Szent Gergely egyházatyákat ábrázoló stukkók rokkó keretben, 1768-1770 között készültek. A kanonoki sekrestyében bibliai jeleneteket ábrázoló domborműves stukkók láthatók, 1740 körüli időkből származnak. Mindkét stukkósorozat olasz művész alkotása.

**A diadalív oldalát Szent István és Szent László szobra (Andreas Halbig 1851-66 között) díszíti. A déli szobortalapzat domborművének témája: „Szent László átadja a bácsi érsekség alapítólevelét” (Izsó Miklós, 1851-66 között).**

Az oszlopos, baldachinos főoltárát **Klobusiczky Ferenc (1751-1760) érsek** (?) emeltette (1750 körüli barokk kőcímere a templom déli tornyát díszíti) a XIX. század közepén, 1838-ban oltárképét kicserélték Pesky József pesti művész képére. 1857-ben azonban a régi főoltárt elbontották, az új képfalat a bécsi akadémiai építész, Karl Rösner (1804-1869) tervezte. Ez 1908-ig volt meg. Az oltár képét amely Mária mennybemenetelét ábrázolja, Leopold Kupelwieser (1796-1862) bécsi festő festette 1856-ban.

A szószék az evangélisták szobrával a XVIII. század, 1752-ből közepéről való. A templom orgonáját a pécsi Angster műhelyével készítették 1876-ban. A dóm déli oldalát az első érsek, Asztrik apát domborműve díszíti, Bory Jenő alkotása 1938-ból. A mellékoltárképek közül Hubert Maurer Szent Péter és Pál búcsúja említésre méltó. A faragott, intarziás kanonoki stallumok 1740-ből származnak. A kriptában érseki sírok vannak, az első a Győr nembeli Saulé (+1202), akinek a sírját a szentélyben tárták fel 1910-ben. Vele szemben Tárnokházi István kanonok (1413-1433) címeres sírköve látható.

HORVÁTH ALICE – KALOCSA – SZÉKESEGYHÁZ - TKM KISKÖNYVTÁR 59.

## 66) KAPOSVÁR (SZÉKESEGYHÁZ)

Kaposvár Székesegyházának harmadik építése lassan indult, az építéshez *Markovics János* veszprémi székesegyházi kanonok adományaival (1865, 1873) kezdődött. Az első terveket *Heindlhoffer Antal* kaposvári építész dolgozta ki a régi templom részleteinek megtartásával, de végül is *Tandor Ottó* műegyetemi tanár terve nyerte el a kiírt pályázatot. 1885 húsvétján kezdték elbontani a régi épületet, és vele egy időben építeni az újat. A belső berendezés elkészítését *Czobor Béla* művészettörténész irányította. A templom 1886-ra készült el.

- 1) Somogyország az egyházi közigazgatás tekintetében majd ezer évig a Szent István király által alapított veszprémi püspökséghez tartozott. **II. János Pál pápa** 1993-ban a „Hungarorum Gens” apostoli levéllel létrehozta a Kaposvári Egyházmegyét a veszprémi püspökség bizonyos területeiből; székvárosául a megyeközpontot, székesegyházául pedig annak főtemplomát jelölve meg. Az egyházmegye védőszentje Szent László király, kit először az általa alapított somogyvári bencés apátságban temettek el 1095-ben. A székesegyház megtartotta a korábbi templom 18. század végi titulását: *Nagyboldogasszony* a névadója. Az egyházmegyében 156 plébánia van, s ezek hét esperességet alkotnak, és három főesperességbe csoportosulnak. Alapító püspöke *Balás Béla*, jelmondata: „Számomra az élet Krisztus”.
- 2) A székesegyház szentélyével keletre néző keresztboltozatos csarnoktemplom, a historizmus stílusában épült. A nyugati főhomlokzat tornyán nyíló kapuzat fölötti boltíves nyílás felett 1937-ben **Leszkovszky György** festette ide a templom felajánlását ábrázoló képet, a rózsaaablak helyett a város polgármestere és plébánosa átnyújtja az épület kicsinyített mását Szűz Máriának és Krisztus Királynak, hátérben a város lakosságát szimbolizáló alakok kíséretében.
- 3) A főhajó első keresztboltozatára **Leszkovszky György** négy jelenetet festett Jézus életéből: Jézus születése, a diadalmas Üdvözítő zászlóval, Piéta, Jézus a kereszten.
- 4) A főhajó pillérei erőteljesek, vaskosak: ide kerültek a stációképek, melyek szintén **Leszkovszky** alkotásai.

DERCSÉNYI DÁVID – KAPOSVÁR - SZÉKESEGYHÁZ - TKM KISKÖNYVTÁR 629.

## 67) KARANCSBERÉNY (NÓGRÁDI PARTIZÁNC SOPORT EMLÉKMÚZEUMA)

Nógrádi Sándor (1894-1971) kommunista politikus, 1944-ben a magyar partizánmozgalom egyik vezetője volt. 1945-49-ben iparügyi, illetve miniszterelnökségi államtitkár, az MKP KV osztályvezetője, 1949-56-ban a néphadsereg politikai főcsoportfőnöke volt. **Nógrádi Sándor többek között 1948-ban megkapta a Polonia Restitua Érdemrendet is.**

A TKM kisfüzet szerint 1944. december 14-én érkezett ide a Nógrádi Sándor vezette partizáncsoport s választotta parancsnoki harcálláspontjának az elhagyott Légrády-féle vadászházat. Itt rendezték be egykor a „Nógrádi Partizáncsoport Emlékmúzeumát”. Az Emlékmúzeum Nógrád megye felszabadítását, illetve a Nógrádi Sándor partizáncsoport tevékenységét mutatja be. A kiállítási terem falán elhelyezett villamos kijelzésű térkép érzékelteti a partizánegységek működési területeit Magyarországon és a környező országokban. A tárlókból kiderül, hogy a nagyarányú lengyel antifasiszta mozgalom nagy befolyást gyakorolt Lengyelországban állomásozó honvédekre. A lengyelországi magyar ellenállók a honvédség és a munkaszolgálatosok soraiból, a fasiszták által elhurcoltakból, és az ottani magyar kolóniákból verbuválódtak. Létszámuk kb. 300 fő volt. Legnagyobb csoportjukat a katonák alkották. Satanowski ezredes lengyel partizáncsapatával estek át a magyar partizánok az első tűzkeresztségen. Harcoltak Lublin környékén, a kampinosi erdőben, a varsói felkelésben, valamint a Szovjetunió területén működő partizánegységekben is.

SZVIRCSEK FERENC – KARANCSBERÉNY – NÓGRÁDI PARTIZÁNC SOPORT EMLÉKMÚZEUMA – TKM KISKÖNYVTÁRA 213.

## 68) KECSKEMÉT (SZÓRAKATÉNUSZ JÁTÉKMÚZEUM)

A Szórakaténusz Játékmúzeum kultúrtörténetileg különösen értékes darabjai a pályafutásukban kettőtört magyar játékkészítő műhelyekből kikerült játékszerek. Közülük minden szempontból kiemelkedik **Grabowieszky Leon** „Grabóka”-műhelye, (?) mely Budapesten működött 1919-től a kőbányai Szent László Gimnázium épületében. Mesés, legtöbbször helyváltoztatásra is képes fafigurái iparművészeti tárlatokon szerepeltek sikerrel, de nyereséges gyártásuk nem valósíthatott meg.

KALMÁR ÁGNES – KECSKEMÉT – SZÓRAKATÉNUSZ JÁTÉKMÚZEUM – TKM KISKÖNYVTÁR 433. p. 3.

## 69) KECSKEMÉT (CIFRAPALOTA KÉPTÁR)

A kecskeméti szecessziós stílusú Cifrapalota *Márkus Géza* (1872-1912) 1902. évi tervei alapján 1903-ra épült fel. 1983 őszén itt kapott helyet a Kecskeméti képtár, melynek gyűjteményét *Nemes Marcell* (1866-1930) műgyűjtő 1911-ben történt adományozása alapozta meg. Az első emeleten külön teremben láthatók *Mednyánszky László*, *Nagy István* és *Farkas István* alkotásai. Ezek más alkotásokkal együtt 1980-ban *Glüks Ferenc*cel és feleségével kötött ajándékozási szerződés értelmében kerültek a múzeum tulajdonába. Glüks Ferenc gyűjteményének jelentős részét adta a Singer és Wolfner kiadó társtulajdonosának, Wolfner Józsefnek kollekcója.

A Glüks-hagyatékban egységes anyagként jelentkezik Farkas István életműve. Farkas István a gyűjteményt létrehozó Wolfner Józsefnek – a Singer és Wolfner kiadó tulajdonosának – fia. Az anya nélkül felnövő művészi hajlandóságot mutató fiú és a cégalapítást, vagyongyűjtést eréllyel és erőszakkal végigvivő apa között állandóak az ellentétek. Farkas István művészi képzését az idős Mednyánszky László kezdi el, akivel a fiú együtt jár „csavargásain”. Ezért nem véletlen a hasonlóság Mednyánszky rajzai és Farkas grafikái közt. Az I. világháború után 1924-ig él Magyarországon, majd feleségével együtt Párizsba költözik. Művészetét mindvégig meghatározza a francia iskolázottság, főként a kubizmus hatása. Apja 1932-ben bekövetkezett halála után a Párizsban sikeres Farkas István hazatér, és átveszi a kiadót. Ekkor már kevesebb ideje marad a művészi munkára, de még képes megújulni. **1944-ben a kecskeméti gyűjtőtáborban látták utoljára, ahonnan Auschwitzba (Oświęcim) hurcolták.**

SIMON MAGDA – KECSKEMÉT (CIFRAPALOTA KÉPTÁR) – TKM. 190. p. 11-12.

## 70) KÖRMEND (SZENT ERZSÉBET TEMPLOM)

A XV. században épült, késő gótikus stílusú templomot 1731-ben újjáépítették és barokkosították. A szentély ma is őrzi a gótikus vonásokat. A XVIII. századi szószék és főoltár barokk alkotás.

1) A szentélyben Strauss Pál által 1938-ban készített három mennyezetkép kiegészítő hat medaillon közül a negyedik **Szent László királyt**, mint a nagylelkűség példáját ábrázolja. (A kép érdekessége, hogy a király alakja mellett a „szegények orvosát”, dr. *Batthyány-Strattmann Lászlót* (1870-1931) ismerjük föl. A Batthyány-család 1604 óta kegyura a templomnak.)

2) **A hajóban lévő Szent Anna-oltárhoz tartozik Szent István és Szent László király kora barokk szobra.**

BANDICS ANTAL – DR. GYÜRKI LÁSZLÓ – KÖRMEND – SZENT ERZSÉBET-TEMPLOM – TKM.

## 71) KŐSZEG (ALSÓERDŐ)

Kőszegtől keletre terül el az *Alsóerdő*, amely gyönyörű tölgy és fenyő szálerdejével – egykor – a hangulatos Özkút környékén (Rehbründl, 282 m) Kőszeg legnépszerűbb kiránduló helye volt. Amikor még Kőszegen jelentős katonai erők állomásoztak, itt alakították ki a lovassági gyakorlóteret és a löteret. A löporraktárnak *Fehérház* volt a neve. Az Alsóerdő újkori emlékeként 1944-ben a Kőszegre szállított 3500 zsidó munkaszolgálatossal itt ásattak tankcsapdákat és futóárkokat. **A téglagyári és a sörgyári gettót németek és a lengyel TODT-szervezet tagjai őrizték.** Az embertelen körülmények miatt igen sok halott volt, akiket a Gubahegyen (321 m) egy bombatölcsérből kialakított 50x20 m-es, 4 m mély gödörben hantoltak el. A tömegsírt 1946-ban tárták fel, a két és félezer holttest maradványait elszállították. Az áldozatok tiszteletére, akik nem gázkamrában haltak meg, emlékművet állítottak.

BAKAY KORNÉL – KŐSZEG – A KŐSZEGI-HEGYSÉG MŰEMLÉKEI, NEVEZETESSÉGEI – TKM. 567.

## 72) KUNSZENTMÁRTON (RÓMAI KATOLIKUS NAGYTEMPLOM)

Kunszentmárton Város Szolnok megye déli részén, a Hármaskörös bal partján. Az egykori nagykunsági mezőváros a Tiszazug természetes központja. Kunszentmárton az egyetlen olyan nagykunsági település, amely templomi védőszent nevét viseli. Ezért minden bizonnyal már a tatárjárás előtt is templomos hely lehetett. (Rómer Flóris 1876-ban még látta régi székesegyház romjait.) A tatárjárást követően IV. Béla kunokat telepített be.

1541 szeptemberében falai között őrizték a Szent Koronát, amikor Szapolyai János özvegye, Izabella királyné Budáról menekülve, Kunszentmártonban időzött. Szerémi György írja, hogy az egyik lengyel származású testőr útközben meghalt és temetése után a királyné a szertartás végzéséért gazdagon megjutalmazta a plébánost.

A török idők alatt elnéptelenedett. 1718-ban a Jászságból (Jászapátiból) jövő katolikus népesség szállja meg. 1807-ben városi rangot, és ezzel együtt vásártartási jogot is nyert. A múzeum jellegű Helytörténeti gyűjtemény az egykori kun kerületi börtön épületében nyer elhelyezést.

A késő barokk római katolikus templomot Jung József építette 1881-1884 között, karcsú, magas tornya a közelben folyó Körösben tükröződik. A hajó három boltszakaszos, félköríves szentély csatlakozik hozzá. Barokk oltára és szentképei figyelemre méltóak. – 1) Martinelli Antal mintázta a templom külső homlokzatán lévő Szent István és *Szent László* szobrot. – 2) A templom belsejében, a mellékhajók hat oltarának és ablakainak elkészítésénél Bátky József festőművész működött közre. A déli oldalon álló magyar szenteket ábrázoló oltárral szemközti festményen Szent László a kunok ellen vívott harcok idején katonáinak vizet fakaszt a sziklából.

JÓZSA LÁSZLÓ – KUNSZENTMÁRTON – RÓMAI KATOLIKUS NAGYTEMPLOM – TKM. 583.

## 73) LILLAFÜRED (HERMAN OTTÓ EMLÉKHÁZ)

Herman (tkp. Hermann) Ottó (1835-1914), magyar természettudós, az állattan, a néprajz, a nyelvészet és a régészet kiemelkedő kutatója. 1848-ban, 13 évesen be akart állni katonának. A népek szabadsága mindig szent volt előtte. 1862-ben Észak-Olaszországban harcolt a felkelők oldalán. **1863-ban a lengyelországi függetlenségi mozgalomban vett részt.**

Az ősemberkutatás magyarországi elindítója. Miskolc területén a múlt századi építkezések során elvéve előkerült pattintott és csiszolt kőszerszámok alapján Herman Ottó arra a következtetésre jutott, hogy a bükk barlangokban gazdag anyagú őskori lelőhelyekre bukkanhatnak. *Kadič Ottokár* geológus és *Dr. Hillebrand Jenő* ősrégész vezetésével folytatott kutatások szép eredménnyel jártak, a jégkorszaki ősember kultúrájának világszerte nagy feltűnést keltő maradványait tárták fel. A kutatások közben olyan barlangokra is bukkantak, amelyek nem annyira ősrégészeti leletekkel, mint cseppkövek szépségével hívják fel magukra a figyelmet.

Herman Ottó Emlékház: az 1890-ben épült földszintes, favázás lak késő eklektikus stílusú, a tudós és politikus egykori nyaralója. *Herman Ottó* feldolgozta Magyarország pókfaunáját, a magyar halászatot, az ősfoglalkozásokat, a pásztorok nyelvkinését, számos madártani munkát is írt. Az állandó kiállítás Herman Ottó életét és munkásságát, illetve a Bükk élővilágát mutatja be.

SZABADFALVI JÓZSEF – LILLAFÜRED – HERMANN OTTÓ EMLÉKHÁZ – TKM. 102.

## 74) MAGYARPOLÁNY (SZENT LÁSZLÓ TEMPLOM)

Magyarpolány első írásos említése 1162-ből való, akkor a bakonybéli bencés apátság birtoka, 1198-ban pedig a zirci apátságé. Középkori bencés templomáról 1256-ban emlékeznek meg. 1336-ban Polyán (Pojány) néven szerepel. A szláv eredetű név jelentése „mezeiek”, azaz azok, akik a mezőségekben laktak. 1402-ben Magyarpolyand néven említik.

1543-ban 10 adófizető portája van itt a bakonybéli apátságnak. 1545-ben Podmaniczky Rafael foglalta el, majd 1557-ben Palota (Várpalota) várához csatolták. 1564-ben Thury György birtoka két új épület, négy zsellér, tíz adófizető portával. 1588-ban a török elől elmenekülnek, és csak 1603-ban fizetnek újra adót. A község lakói a reformáció során evangélikusokká lettek, templomukat a zirci uraság beleegyezésével 1661-ben építették. 1696-ban a zirci apátság birtoka. 1725-től református prédikátora és rektora volt a községnek. Az ellenreformáció idején református lakossága elmenekült. 1752-ben a zirci apátság Sziléziából és Felső-Ausztriából németeket telepített ide, de felvidéki szlovákok és délről horvátok is érkeztek közéjük, akik elnémetesedtek.



A régi Szent Mór tiszteletére épült katolikus templomnak ekkor már csak a romjai voltak láthatók a községen kívül, a mostani kálvária-domb tetején. 1752-től Magyar- és Németpolyán, majd 1899-től Magyarpolány. 1948-ban 150 német anyanyelvű családot kitelepítettek Németországba, több családot pedig a környező településekre, ezek azonban a későbbiekben visszaköltöztek.

**Szent László-templom:** A község mai műemlék plébániatemplomát az egyesített zirci és heinrichau (sziléziai) cisztercita apátság építette Szent László király tiszteletére. A templom 1761-től épült, egyhajós, előreugró homlokzati toronnyal. A torony fedése eredetileg barokk hagymakupola volt, de az 1868-as tűzvész után cserélték ki a mai romantikus toronysisakra. A templom felszentelésére 1769-ben került sor, amikor a szentély elkészült. A hajó és a torony építése 1773-ban fejeződött be. – 1) A hajó mennyezetén, az első boltszakaszon Szent László király életéből vett legendás eseményeket látunk: A szarvasok és bivalyok feltűnését és a cserhalmi csatát. A kép közepén a szent király a templom homlokzatának képét ajánlja egy felhő közül előtűnő angyalnak. – 2) A koporsó alakú copfdíszítésű baldachinos főoltár oltárképe Szent László királyt ábrázolja, amint vizet fakaszt a sziklából, M. Raub festette 1779-ben.

TÓTH PÉTER – MAGYARPOLÁNY – MŰEMLÉKEK – TKM 381.

## 75) MÁTRAVEREBÉLY (NAGYBOLDOGASSZONY-TEMLOM, SZENTKÚT)

Mátraverébély román kori temploma még a tatárjárást megelőzően épült. Ezt a templomot a XIII. és a XIV. sz.-ban hosszházzal, majd kereszthajóval bővítették. A templomot először 1329-ben említik, 1332-ben már állt, alaprajza és faragványai alapján cisztercita építőműhely építette. A helyén álló gótikus stílusú, háromhajós, XIV. századból való katolikus Nagyboldogasszony-temploma a falu déli végén, dombon áll. 1380-ban kapta mai háromhajós alakját. Még 1400-ban a királytól augusztus 15-ére, a templom patrónájának, Nagyboldogasszony napjára többnapos éves vásár tartására szerzett jogot, ugyanabban az évben pedig IX. Bonifác pápától a templom számára az assisi és az aecheni templomokhoz hasonló búcsúengedélyt. Az 1400-ból származó pápai búcsúengedélyben a templom Szentháromság és Mária Magdolna kápolnai szerepelnek. Ma csak egy kápolna ismert. (Elképzelhető azonban, hogy a két mellékszentélyben álló oltárok számítottak eredetileg kápolnáknak.) A XV. és XVII. században átépítették, 1793-ban szentélyét, 1807-8-ban hajóját csehsüveg-boltozattal fedték be. Oromzatos, déli főhomlokzatán huszártorony, befalazott gótikus ajtó, nagyméretű, csúcsíves ablak látható. A mai bejárat a XV. századból való, csúcsíves ablakokkal díszített, kiugró előcsarnokból nyílik. A kapubejárat kerete is csúcsíves. Támpillérek fő- és mellékszentélyei. A magasabb főhajót alacsonyabb és keskenyebb mellékhajók kísérik, karcsú, gótikus oszlopokkal. A főszentély jobb oldalán két, XVI. századi kettős ülőfülke van, gazdagon díszítették. A jobb oldali mellékhajó végén lévő sekrestyébe gazdag profilú, bordás, gótikus kapu vezet. Az északi mellékhajóban Verebi György fia, Péter (†1403) erdélyi vajdának, a templom újjáépítőjének címeres sírköve látható.

**Szentkút:** Mátraverébély nyugati határában ma *Szentkút* néven a ferencesek XVIII. századi búcsújáró temploma emelkedik. – A mátraverébélyi középkori plébániatemplom ennek elődje volt, ahonnan csak a török hódoltság korának pusztítása után került át mai helyére. – A szentkúti gyógyforrás eredetét a hagyomány *Szent László királyhoz* kapcsolja. A községből északnyugatra levő völgyben fekvő búcsújáróhely. 1258-ban búcsú engedélyt kaptak Rómától, melynek Nagyboldogasszony-napján tartott búcsúja országos jelentőségű.

**A forrás a Szent László-hasadékvölgy mélyén fakad, a középkori eredetű remetebarangokban még a XVIII. században is éltek szerzetesek.**

A kegytemplom és kolostor 1763-ban épült, barokk stílusban. Két barokk hagymakupolás tornya van, köztük timpanonos oromzat, barokk szobrokkal, szoborfülkékkel. A templombelső Mária-kegyszobra Páztóról származik. A kolostorépületet erősen átalakították, U alakú, újabb keletű az árkádos homlokzatú udvar.

KOPPÁNY TIBOR – MÁTRAVEREBÉLY – RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM – TKM 665.

## 76) MISKOLC (KÉPTÁR)

**A Képtár anyagában Karlovsky Bertalan (1858-1938) és Lukovszky László (1922-1981) festőművészek (?) művei is szerepelnek.**

GODA GERTRÚD – MIKSOLC – KÉPTÁR – TKM 484.

## 77) MISKOLC (AVASI REFORMÁTUS TEMPLOM)

Miskolc templomának első okleveles említése 1323-ból ismert, amikor a falu egyik birtokosának, a Miskolciaknak jobbágysági hatalmaskodtak itt. Szerepel a miskolci Szent István királyról elnevezett egyház az 1335. évi pápai tizedjegyzékben is.

1365 előtt szerezte meg a települést I. Lajos király a Széchiektől. Ezen a helyen a XIII. században emelték az első templomot, az egyhajós, román stílusú kisméretű templom egyes részletei kezdetleges kidolgozású faliképekkel, freskótöredékekkel az 1941. évi ásatások során kerültek elő. 1364-ben I. Lajos Miskolcot a diósgyőri királyi váruralomhoz csatolta, és a város 1848-ig királyi, illetve királynéi birtok volt. - Az eredetileg félköríves apszissal zárt, a XIII. század közepén épült templomot 1365-1411 között hosszirányban bővítették, de ebből az időből csak részletek maradtak, például a nyugati torony alsó része. A templomot 1470-89 között háromhajós szentélykörüljárós csarnokká építették át, szentélye a tizenkétszög öt oldalával zárul.

1544-ben – amikor Miskolcot a budai pasa csapatai dúlják - leégett, tetőszerkezete, a famennyezetet tartó vaskos pillérek ezután készültek. A támpilléres nyugati bejárat mellett láthatók a hajdani leégett gótikus torony „csontarony” néven ismert maradványai. 1560-69 között a református vallás előírásainak megfelelően építették újjá. Nyolcszögű pilléreit körülépítették, és hálóboltozat helyett a pillérekre támaszkodó árkádsort emeltek, mely kazettás famennyezetet hord.

1760 körül a déli oldalon ravatalozóval bővült, 1816-ban pedig északon neogótikus cinterem épült hozzá. Az északi főfalon lebontott kápolna és sekrestye boltozatai csatlakozásának nyomai, egykori bejáratuk befalazott kőkerete a templombelsőben láthatók. Homlokzatán rózsablak és mérműves ablak, oldalhomlokzatain támpillérek között nagyméretű mérműves ablakok láthatók. Az előcsarnokok mögött késő gótikus kapuk, a déli XV. századi kovácsoltvas ajtóval.

A szentély tengelyében helyezték el a templom egyik fő ékességét, a tölgyfából készült, az intarziás díszítésű, 1490 körül intarziás ún. királyi stallumot, amely olasz munka, valószínűleg a diósgyőri várkápolnából származik. Diósgyőrt 1430 óta királynői várként említik a források. Királyi eredetre utal a stallum rövidebbik oldalát lezáró oldalfalon látható liliomos zászlót tartó, koronás, fekvő oroszlán intarziás képe is.

A stallum a reneszánsz stílus virágzása idején készülhetett. Ekkor Beatrix, Mátyás király felesége (1476-1492), majd **Candalei Anna, II. Ulászló neje** (1492-1506) voltak a diósgyőri vár tulajdonosai. A Mátyás- és Jagelló-kori firenzei indíttatású reneszánsz udvari művészet emlékei elpusztultak. Az avasi stallum az egyetlen bútordarab, amely középkori királyi palotáink berendezéséből napjainkig fennmaradt. 1980-1981-ben állították helyre, a restaurátor Bodorné Szentgály Erzsébet volt. A stallumot 1975-ig Mózes-székként használták, ma a templom keleti végében a szentély zárófala előtt látható.

1778-ban készült a templom famennyezete. Közéleben az egykori festett famennyezet néhány táblája és fedeles pad, ez utóbbi XIX. századi munka. A festett padok a XVII. századból valók.

A református harangtorony – a torony déli homlokzatán lévő kőtábla felirata szerint – 1557-ben épült az 1544-ben elpusztult Szent Mihály-temetőkápolna helyére. 1685-ben leégett, s ekkor újjáépítették. Zömök, támpilléres, négyzet alaprajzú épület, déli oldalán hozzátoldott faépítménnyel. Homlokzatán a durva vakolatú kőfalakat két emelet magasságban zsindelezett vízvetők zárják le, fölöttük deszkamellvédes, faárkádós galéria húzódik. A tornyot zsindelezés gúlasisak fedi.

CZEGLÉDY ILONA – MISKOLC – AVASI REFORMÁTUS TEMPLOM – TKM. 670.

## 78) MOHÁCS (SÁTORHELY – TÖRTÉNELMI EMLÉKHELY)

1525-ben V. Károly császár a paviai csatában legyőzte I. Ferenc francia királyt. 1525-ben I. Ferenc francia király Frangepán János Ferenc horvát főurat titokban I. Szulejmán szultánhoz küldi azzal a kéréssel: indítson támadást a Habsburgok ellen. 1526. április 23-án a szultáni sereg Isztambulból megindul Magyarország ellen. **1525-ben I. Zsigmond lengyel király békét köt a szultánnal.** 1526 tavaszán a török támadás hírére a szerémségi szerbek tömegesen húzódnak a Duna védővonala mögé. II. Lajos segélyt kér V. Károly német-római császártól, VIII. Henrik angol és III. János portugál királytól, Ferdinánd osztrák főhercegtől, VII. Kelemen pápától és Velencétől.

1526. július 20-án II. Lajos magyar király mintegy 4000 harcos élén, a meghirdetett gyülekezési időponthoz képest csaknem egyhónapos késéssel megindul a török ellen. Lassan halad, hogy útközben csatlakozhassanak hozzá az arra kötelezett egyházi és világi urak és a mozgósított parasztság. Tomory Pál – kalocsai érsek (1523-1526), alsó-magyarországi főkapitány – július 27-én csapataival megindul északnyugatnak, hogy csatlakozzék a királyi táborhoz. II. Lajos július 28-án eljuttatja segélykérelmét Nádasdy Tamás követ útján a speyeri birodalmi gyűlésnek, amely augusztus 18-án 4000 katonát ígér. A támogatásból azonban nem lett semmi. 1526. augusztus 5-én II. Lajos elrendeli, hogy valamennyi jobbágy fogjon fegyvert. 1526. augusztus 8-án a törökök beveszik Újlak várát.

\*

**Az 1526. évi mohácsi vész:** Már 1525 végén biztos hírek érkeztek a magyar királyi udvarba, hogy I. Szulejmán szultán Magyarország ellen készül. A szultán 1526. június 3-án lépte át az ország határát. II. Lajos király a fővezérséget Tomory Pál kalocsai érsekre bízta, aki azonban a hadvezetéshez nem értett. Tomory a Krassó-védelmi vonalat feladva, seregét Mohács alatt vonta össze. A szultán augusztus 25-én a Krassó folyón átvezető hidakat helyreállította és elővédjét a folyón átküldte. Augusztus 26-án 55 ezer katonával és 150 ágyúval maga is átkelt. A magyar könnyűlovasság már 26-tól heves harcot vívott a magyarok mohácsi táborát körül portyázó akindzsikkal.

Augusztus 29-én a török hadsereg – a hajnali ima után – elindult Baranyavárról a budai úton Mohács felé. Az előhadat Báli szendrői szandzsák bég vezette. Ez a szendrői és a Koszrev bég alatti boszniai szandzsák lovasságból állott. Utána következett Ibrahim nagyvezír a rumili hadtesttel, amelyhez a sereg 150 ágyúja és 400 puskás janicsárja volt beosztva. Ezt követte Behram pasa az anatóliai hadtesttel, végül maga Szulejmán szultán a szpáhikkal és a janicsár hadtesttel. Ibrahim nagyvezír egy magaslatról mérte fel a magyar sereget. Különös gonddal állította fel a falu alatt a török ágyúkat, amelyek a bekerítő zsák alsó oldalát képezték. Délután 3 óra körül Báli és Koszrev bégeket az akindzsikkal Nagynyárad és Bácsfalu mellé küldte, hogy elrejtőzzenek.

A magyar sereget Tomory Pál kalocsai érsek és Szapolyai György szepesi ispán vezette. A magyar hadsereg két hadrendre tagolódott, amelyek között csak mintegy 50 lépésnyi térköz volt. Az első harcrend felállításakor csak jobb- és balszárnyra oszlott (centrumát Tomory csak később az ütközet folyamán, a török ágyúk előtt volt kénytelen létrehozni.) Az első sorokban hosszú kopjával felszerelt könnyűlovasság, mögöttük 53 ágyú, ezek mögött a páncélos nehézlovasság, s utánuk következett a nagyrészt idegen gyalogság. A magyar hadsereg arcvonala a felállításakor mintegy 2 kilométer hosszú volt. (A hadsereg kb. 25000 főből állt.) II. Lajos király és Tomory Pál mindvégig várta Zápolya János erdélyi vajda 20000 főnyi seregének megérkezését. Tomory Pál nem ismerte a törökök felállítását. Az akindzsik állandóan körül rajzolták a magyar sereget. Tomorynak az a téves elképzelése volt, hogy előttük az ellenségnek csak két biztosító lovas hadosztálya áll, amely együttes létszáma sem lehet több 15000 főnél. Ez sarkallta őt az azonnali támadásra. A jobbszárnyon jeladó ágyú dördült el, utána megszólalt az összes trombita, s a vitézek háromszor „Jézus!” nevet kiáltották. Az első harcrend felemelte zászlóit és ügetve az ellenség felé indult. A török hadsereg éppen ekkor pihenőt tartott, csak az előretolt kélt hadosztály fogta fel a magyar ostromot. Szulejmán hamar felsorakoztatta a mellette lévő szpáhikat és testőrei között lassan leereszkedett a lejtőn. A magyar roham egyre gyorsuló ügetésbe, végül hosszú kopját előretartva, teljes vágatában zúdult az ellenségre.

Egy ideig helyben folyt a viadal. Eközben Tomory megdöbbenve látta, hogy jobbról és balról a török lovasság jön elő az erőd mögül, s maga a szultán is megindul a domboldalon lefelé. Tomory parancsot adott Báthori Andrásnak, hogy sebes vágatában siessen a királyhoz, hogy az egész második lépcső gyorsan jöjjön előre, támogatni a küzdő csapatokat.

Időközben megérkezett az első harcrend nehézlovassága is, amely újabb lökessel vitte előre a magyarok támadását. A török még egy ideig kitartott, hátrált, de csak akkor fordult meg, amikor látta, hogy hátul, a két szárny időközben már fölfejlődött. A két török csapat ekkor menekülést színlelve a török ágyúk felé futott, a magyar roham teljes egészében kibontakozott. Ekkor a menekülő török lovasok jobbra-balra kitértek és váratlanul eldördültek a török ágyúk.

A magyar roham megtorpant. Az ágyúk azonban nem lehettek közvetlenül a magyarok előtt, Tomory a felszálló füstben felmérte a helyzetet és az egymáshoz láncolt ágyúszekerek miatt parancsot adott Battyányinak és Perényinek, hogy megfordulva támadják meg a tőlük jobbra, illetve balra lévő ellenséges lovasságot. A török lovasság miatt az ágyúk mögött álló janicsárok nem tudták puszkájukat használni.

Battyáni Ferenc bán a végrehajtott kanyarodás után nagy hévvel rontott a rumiliai lovasságra és sikerült is több helyen áttörnie. A csapat vezetője nyilván megsejtette, hogy a tőle félbalra álló lovasság csak a szultán testőrsége lehet, ezért habozás nélkül rájuk vezette páncélos vitézeit. A harc közben a magyaroknak sikerült a szultán közelébe jutni. Kellő haderő hiányában Tomory, hogy mégis megsejtsék a nehéz harcban álló csapatokat, a centrumban lévő gyalogságot küldte támadásra.

Szulejmán – ágyúinak megtámadását látva – a janicsár hadosztályt küldte a magyar had centruma ellen, amely visszaszorította a gyalogságot. A körülvelt páncélos lovagok elestek. Mire a második harcrend megérkezett, már nem volt kin segíteni. Míg a jobbszárnyon és középen a véres öldöklések folytak, az alatt Perényi is heves harcot vívott az anatóliai hadtesttel. A nagyobb számú ázsiai lovasság felülkerekedett, de mielőtt a magyarok megfutottak volna, megérkezett a második harcrend. II. Lajos király egy erősebb páncélos lovascsapatot küldött Perényi megsegítésére.

A kissé megkésve érkezett második harcrend 7000 lovasból állt, és az ágyúk előtt felsorakozott janicsár hadtestet támadta meg. A janicsárok puskatüzétől azonban a roham összeomlott. Ekkor vitték ki Lajos királyt a tűzvonalból. A második harcrend ezután a mai Udvar falutól keletre egy teknőszerű mélyedésben gyülekezett újabb támadásra. Perényi hadosztályával egyesülve az anatóliai hadtestre vetette magát. A hősi erőfeszítés azonban hiábavaló volt, és csak a halottak számát növelte. Maga Szulejmán szultán is Bahram pasa hadtestének megsegítésére a zsoldos szpáhik élén a küzdelembe bocsátkozott. A második harcrend és Perényi vezette balszárnyak egyesített támadását a török visszaverte. Ezzel az ütközet is eldőlt. A lovasság elmenekült. Tomory még megpróbálta megakadályozni a teljes felbomlást, de ez már nem sikerült. Tomory Pál is hősi halált halt. Véres fejét Szulejmán másnap körülhordoztatta a táborban.

A futókat Báli és Koszrev serege üldözte. A csata során – menekülés közben – II. Lajos király is meghalt. A független Magyarország történelme a mohácsi ütközetrel véget ért. Az ország végnapjait élte. A mohácsi csata idejében Szapolyai János Erdélyből érkező 25 ezer fős serege élén Szegednél, Frangepán Kristóf Zágrábban, a csehek Székesfehérvárnál, Brandenburi György Györmél volt.

1526. augusztus 29-én a mohácsi csatában a 25000 főnyi haderő (10000 lovas és 15000 idegen gyalogos) megsemmisítő vereséget szenved I. Szulejmán 75-80000 főnyi hadától. - Szapolyai János erdélyi vajda serege távol maradt. - A főméltóságok többsége holtan marad a csatatéren. II. Lajos menekülés közben a megáradt Csele-patakba fulladt. Holtestét csak másfél hónappal később, október közepén találták meg. II. Lajost Székesfehérvárott temették el. Tomori Pál kalocsai érsek, Drágfy János országbíró hősi halált haltak, a magyar lovasság egyharmada, a gyalogság ötharoda odaveszett. Hét magyarországi főpap és 15 báró maradt holtan a csatamezőn. Az 1526. augusztus 29-én, Keresztelő Szent János fővétele napján lezajlott ütközetben elesett:

- II. Lajos magyar király
- Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek
- Perényi Ferenc váradi, Móré Fülöp pécsi, Paksi Balázs győri, Csaholi Ferenc csanádi, Palisnai György boszniai püspök,
- Szapolyai György örökös szepesi ispán, Drágffy János országbíró, Ország Ferenc udvarmester, Korlátkövi Péter főajtónálló-mester, Horváth Simon főpohárnok-mester és Sárkány Ambrus.

Elesett egy-két távollévő híján az egész országtanács, a csehek, morvák, összesen kb. 15 ezer, elsősorban gyalogos katona. A csata után Perényi Péter (1502-1548) főnemes, 1526-1529 között erdélyi vajda, előbb Szapolyai János híve, majd 1527 után I. Ferdinánd híve lett, és a Szent Koronát is átadta neki. Többszöri pártállás váltás után I. Ferdinánd elfogatta és haláláig fogságban tartotta. Perényi Péter támogatta a reformációt. A csatából távol maradt Szapolyai (Zapolya vagy Zápolyai) János (1487-1540), 1510-től erdélyi vajda, 1526-1540 között magyar király, aki 1514-ben leverte a Dózsa György vezette parasztfelkelést. Az 1526. évi mohácsi csatavesztés után királlyá választották, de 1528-ban I. Ferdinándtól vereséget szenvedett. Lengyelországba ment, ahonnan 1529-ben török segítséggel foglalta vissza trónját. Az 1538. évi váradi békében elfogadta, hogy halála után a Habsburgok örököljék a magyar trónt, de az egyezséget azonban János Zsigmond születése után felmondta.

\*

**Mohácsi emlékművek:** II. Lajos-emlékművét a Csele-patak torkolatánál azon a helyen állították, ahol a mohácsi csata színhelyéről menekülő király a vízbe fült. Az 1865-ben készült emlékmű csonka obeliszk, tetején fekvő oroszlánfigura. Első oldalán bronz dombormű látható, alatta a történelmi eseményt idéző verssorok. Az eredeti emlékművet *Turcsányi Soma*, 48-as honvédtiszt emeltette saját költségén. Ezt 1897-ben közadakozásból átalakították, s ekkor került rá *Kiss György* által készített bronzrelief.



A mohácsi vész lengyel hőseinek emlékművét *Lechner Jenő* tervei szerint 1931-ben állították. A köoszlopon nyugvó koronás sást *Martinelli Jenő* mintázta. A mohácsi csatában elesett mintegy 1600 lengyel vitéz emlékére állították.

Dr. *Papp László* régész munkája következtében 1960-ban találták meg az első tömegsírt, melyben összesen 220-250 csontváz nyugodott. A Mohácsi Történelmi Emlékhelyet a csata 450. évfordulóján, 1976. augusztus 29-én avatták fel. Az Emlékpark *Vadász György* építész és társai tervei szerint készült. A bronz térrácsú bronzkapu *Pölöskei József* ötvösművész munkája.

KOVÁCS GERGELYNÉ – PAPP KÁLMÁN – MOHÁCS – SÁTORHELY – TÖRTÉNELMI EMLÉKHELY – TKM. KISKÖNYVTÁRA.

## 79) NYÍRBÁTOR

Báthori (Báthory, Bátori), a Gutkeled nemzetségből származó nagybirtokos család volt. Károly Róbert uralkodása alatt kapták Nyírbátort, ahonnan nevük ered. A XV-XVI. században a Báthori-család legtöbb tagja országos méltóságot viselt. A névadó mezőváros lett az uradalom központja és temetkezőhelye. A kastély a volt gimnázium helyén állt. A Báthori-család a házasságok folytán már a XIV. században három ágra: az ecsedi, somlyói és szaniszlóffi ágra szakadt. A somlyói Báthoriak majdnem fél évszázadon át Erdély fejedelmek voltak. A másik ág tagjai az ecsedi Báthoriak lettek. Az 1526. évi mohácsi vész után Ecsed megerősítésével Bátor, mint védelmi központ fokozatosan elvesztette jelentőségét, s a továbbiakban már csak közös családi temetkezési helyül szolgált. A Báthori-kúria és palánk 1564-ben leégett és a család végleg átköltözött a jobban védhető ecsedi várba.

- **Báthori István** erdélyi vajda és országbíró (1435-1493), valamint Kinizsi Pál (1446 k. –1494) temesi ispán 1479. október 13-án, a kenyérmezei csatában a magyar csapatok jelentős győzelmet aratnak az Erdélybe betört török seregek felett. Báthori István 1479-ben, az erdélyi Kenyérmezőn, a törökök felett aratott győzelem hadizsákmányából kezdte fejleszteni a nyírbátori ferences templomot, és 1484-től építtetni a családi temetkezőhelynek szánt mai református templomot (1511-ben készült el).
- **Báthori István** (1533-1586), erdélyi fejedelem (1571-1586), lengyel király (1575-1586). Sikeresen harcolt a Habsburgok ellen. 1575-ben a lengyel nemesség Habsburg Miksa császárral szemben királlyá választotta. Kolozsvárot egyetemet alapított, Gyulafehérvárot reneszánsz udvart alakított ki. A török kiűzését Lengyelország, Magyarország és Erdély összefogásával képzelte el. Tervét váratlan halála miatt nem tudta megvalósítani.
- **Báthori Kristóf** (1530-1581), erdélyi vajda, Báthory István bátyja, akinek lengyel királlyá választása után 1576-tól Erdélyt kormányozta.
- **Báthori Zsigmond** (1573-1613), 1581-től választották erdélyi fejedelemmé (1586-1599, 1601-1602), de csak 1588-tól vette át a kormányzást. Az ő idejében játszódott le 1596. október 26-28. között a mezőkeresztesi csata, a tizenöt éves háború legnagyobb ütközete. Miksa osztrák főherceg és Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem egyesült, 40-60 ezer főnyi serege 3 napos csatában szenvedett vereséget a 150 ezer főnyi török seregtől. A mezőkeresztesi csatavesztés után 1596-ban lemondott a trónról, s Erdélyt 1597-ben átadta a Habsburgoknak. Kétszer megpróbált visszatérni, de 1602-ben végleg kiverték Erdélyből.
- **Báthori András** (1566-1599), erdélyi fejedelem (1598-1599) – udvarában nevelkedett Báthori Gábor -, 1584-től bíboros, 1599-ben fejedelem, de még az évben Vitéz Mihály havasalföldi vajda Szeben mellett legyőzte, menekülés közben Csíkdomokosnál megölték.
- **Báthori István, országbíró, zsoldáríró (†1605)** az ecsedi ág utolsó tagja, a somlyói ág utolsó élő tagját, Báthori Gábort örökbefogadta és így a két ág birtokai egyesültek.
- **Báthori Gábor** (1589-1613), 1608-ban a hajdúk segítségével szerezte meg az erdélyi fejedelemséget. Zsarnoki kormányzása ellen 1610-ben sikertelen összeesküvést szöttek, melynek résztvevőit kivégeztette. Havasalföldi hadjárata miatt szembekerült a törökökkel. *Báthori Gábor* halálával a nagy múltú nemzetség végleg kihalt. A család birtokai az erdélyi kincstár tulajdonába kerültek, és a fejedelmek közvetlen bevételi forrását jelentették.
- **Báthori Erzsébet** (1560-1614), Nádasdy Ferenc udvari főlovászmester felesége, a fejedelmi család utolsó, hírhedtté vált tagja volt.

Magyarország török megszállása és három részre szakadása után kialakult az erdélyi fejedelemség. Előbb Izabella (1541-1559), majd János Zsigmond (1559-1571) lett uralkodó. 1549. szeptember 8-án I. Ferdinánd király biztosai Fráter György helytartóval Nyírbátorban kötötték meg azt az egyezményt, melynek értelmében Erdély és a Partium jövőjét határozták meg. Eszerint II. János Zsigmond választott király és Izabella királyné lemond, kárpótlásul megkapják a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket, valamint 100 ezer forintot. Volt országrészüket Ferdinánd nevében Fráter György fogja kormányozni. A kölcsönös bizalmatlanság és ellenségeskedés következtében Erdély helyzete azonban változó maradt.



Erdély 1711-ig volt önálló: hol török, hol pedig Habsburg-befolyás, támogatásnak mondott függés, hol valódi önállóság formájában. Az 1711. évi szatmári békekötés után a Habsburg Birodalom Magyarországtól különálló igazgatási egysége lett, az egyesülés csak az 1867. évi kiegyezés után valósult meg, igaz ugyan, hogy csak az első világháborúig.

1550. március 5-én Fráter György útnak indítja a Portára Erdély évi adóját. 1550-ben polgárháború (1550-1551) robban ki Izabella királyné és Fráter György között. 1551. július 19-én Izabella királyné – fia nevében is – Gyulafehérvárott aláírja az 1549. évi nyírbátori megállapodáson alapuló szerződést. A szerződésben Izabella királyné lemond Erdélyről és fia, II. János magyar trónigényéről. (1554. április 7-én I. Szulejmán szultán megparancsolja Szapolyai János Zsigmond visszahelyezését Erdély trónjára.) János Zsigmond 1551. augusztus 10-15. között, útban Lengyelország felé, anyja kíséretében a nyírbátori kolostorban szállt meg.

\*

A **nyírbátori egykori ferences (minorita) templom** 1480 körül épült. Alapítóját, *Báthori Istvánt* itt temették el 1493-ban. A templomot 1587-ben *Petrasko* román vajda seregei felégették, és csak 1717-ben települtek ide újra a ferencesek. *Kelemen Didák* provinciális irányította a helyreállítást, és 1725-ben újraszentelték a helyreállított templomot. 1834-ben földrengés sújtotta, 1889-ben tűzvész pusztította. A templom déli oldalán és a szentélyén a magasan felnyúló támpillérek uralkodnak, közeiben hatalmas gótikus mérműves ablakok vannak. Barokk keresztboltozatos orgonakarzat után háromszakaszos hajó és a nyolcszög három oldalával záruló háromszakaszos szentély, melynek északi oldalán áll – ferences szokás szerint – a torony. A barokk boltozat a gótikus keresztboltozat mintájára készült. A háromszintes, kora barokk *főoltárt* csavart oszlopok mellett Szent Péter, Pál, Keresztelő Szent János, Ferenc, Antal és András, a legfőbb szinten Szent Klára, Erzsébet és Mihály szentek szobrai díszítik. Az északi, barokk *mellékoltáron* Szent Anna és Mária szoborcsoport áll, Szent András és Szent Sebestyén ölében között. A délin a halott Krisztust ölében tartó Mária mellett Szent István király és Szent István vértanú. Fent Szent Klára, illetve Antal kepe női és férfi szentek között. Az oltárokat *Strecius János* lőcsei szobrász készítette 1729-1731 között. Műhelye készítette a szószéket a négy evangélista és Krisztus szobraival. Az orgonakarzat előtt, az északi falon álló Passio-oltár Krisztus szenvedéseit ábrázolja. Az oltárt *Krucsay János és felesége* készítette egy eperjesi szobrásszal 1731-ben. Az oltárokat 1955-1957-ben restaurálták. - A volt minorita rendház – a késő középkori kolostor helyén - 1733-1758 között épült U alakú, emeletes barokk épület, a templom északi oldalához csatlakoztatva. **A templom előtt állították fel Báthory István fejedelem szobrát.**

A szomszédos **nyírbátori református templom** egy korábbi, sokszögzáródású, nyolcszögletes hajójú, nyugati tornyos, XIII-XIV. századi építmény, az 1433-ban Krisztus testéről elnevezett kápolna maradványainak déli oldalán áll. A nagytemplom építései ez még állhatnak. A *református templom*ot 1484-88 között Szent György tiszteletére *Báthori István* erdélyi vajda építtette, a török feletti 1479. évi kenyérmezői győzelem kincseiből, családi mauzóleumnak. 1587-ben császári csapatok pusztították, a XVI. század végén a reformátusok birtokába került. 1931-34-ben, majd 1958-ban helyreállították. Északi oldalán feltárták a korábbi, gótikus centrális kápolna alapfalait is.

A **nyírbátori református templom** oromzatos, nyugati homlokzatán négyosztású halhólyag-mérműves gótikus ablakok láthatók. Pálcatagozatos, gótikus kapuja felett Báthori címer van. A déli oldal támpillérei között háromosztású, gótikus mérműves ablakok találhatók. A déli reneszánsz kapu felett *Báthori István* 1488-as évszámú reneszánsz címerét helyezték el. A toronyba és a sekrestyébe reneszánsz kapu vezet. A templomban a Báthory- és a Bethlen-család tagjai temetkeztek. Az építető *Báthori Istvánt* a hagyomány szerint a minorita templomban temették el, valószínűleg ideiglenesen. Vörös márvány sírlapja a szentélyben látható. A zsoltáríró *Báthori István* országbíró (+1605) reneszánsz tumbája is a szentélyben van. Az egységes terű hajót és a nyolcszög három oldalával záruló szentélyt finom osztású hálóboltozat fedi, melyet sokszögű talpazatról induló, karsú faloszlopok hordoznak.

**Báthory István** (1533-1586) 1533. szeptember 27-én Somlyó várában született. Apja Báthory István erdélyi fejedelem, anyja Telegdy Kata volt. 1571. május 25-én a gyulafehérvári országgyűlés Báthory Istvánt választja fejedelemmé (1571-1586). Báthory István Jagelló Annával kötött házassága révén 1575-1586 között lett lengyel király. A lengyel nemesség Habsburg Miksa császárral szemben választotta királlyá. A török kiűzését Lengyelország, Magyarország és Erdély összefogásával képzelte el. Tervét váratlan halála miatt nem tudta megvalósítani. Ezután Báthory István lett a lengyel király. 1575. december 14-én Báthory Istvánt – a Habsburgok jelöltjével, I. Miksa császár és magyar király ellenében - lengyel királlyá választották, és miután 1576-ban nőül vette a Jagelló-ház utolsó leánytagját, a közel 50 éves Annát, a lengyel infáns nőt, Lengyelország legfontosabb személyiségét, 1576. május 1-jén Krakkóban lengyel királlyá koronázták. Báthory István (1576-1586) erdélyi fejedelmet a török szultán is támogatta a lengyel trón megszerzésében, melyet sikerrel védett meg a Habsburgokkal szemben.

Báthory István a moszkvai állammal folytatott háború eredményeképpen elfoglalta Inflantyt (Kelet-Lettországot Rigával együtt és Észtország déli részét). Haláláig céljának tekintette Magyarország felszabadítását a török alól, céljai elérése érdekében az orosz trónra is pályázott.

Uralkodása alatt szerveződött át a lengyel hadsereg magyar mintára (huszárság, gyalogság, hajdúk, erősítette a tüzéséget). A központi hatalom megerősítésében a lengyel köznemesi sorból származó *Zamoyski kancellár* segítette. Báthory a litván fővárosban, Vlnában egyetemet alapított. Báthory István 1579-1581 között erdélyi csapatok részvételével hadjáratot folytat (Rettenetes) Iván moszkvai orosz cár ellen. 1581-ben Báthory István lengyel király hadseregében mintegy 4000 magyar szolgál. A küzdő felek 1582-ben tíz évre fegyverszünetet kötnek. Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király 1586. december 13-án Grodnóban halt meg, és a krakkói székesegyházban temették el. Báthory István és Jagelló Anna házasságból gyermek nem született. A lengyel trón ismét a dinasztikus versengés tárgya lett.

1) ENTZ GÉZA – NYÍRBÁTOR – REFORMÁTUS TEMPLOM – TKM. – 2) SZALONTAI BARNABÁS – NYÍRBÁTOR – MINORITA TEMPLOM – TKM 56. - 3) SZALONTAI BARNABÁS – NYÍRBÁTOR – MINORITA TEMPLOM ÉS A KRUCSAY-OLTÁR – TKM 673. - 4) SZALONTAI BARNABÁS – NYÍRBÁTOR – BÁTHORI ISTVÁN MÚZEUM – TKM 61.

## 80) NYÍREGYHÁZA (SÓSTÓI MÚZEUMFALU)

A sóstói múzeumfalú a Nyíregyháza-hoz tartozó Sóstógyógyfürdő területén található, erdővel övezett, festői környezetben. A Megyei Tanács 1967-ben rendelkezett a múzeumfalú létesítéséről. A harmadik szatmári portán áll egy egyszerű kismemesi lakóház. Ez a nagyhodosi ház talpgerendás, favázás szerkezetű, pricsfalas, zsindefedeles, elő- és oldaltornácós épület, amelyet 1830-ban állítottak össze. Eredetileg tiprott búzaszalma fedése volt. 1873-ban a házat átalakították, a szalmát zsindefyre cserélték, és az utcai szoba – valószínűleg kandallós-kemencés – tüzelőberendezését eltávolították. A házat a múlt század végi állapotnak megfelelően állították helyre. - **A nagyházba egy menekültnek nevezett rakott spórt építettek be. Ezt a tüzelőberendezést a hagyományok szerint lengyel menekültek honosították meg a környéken.**

ERDÉSZ SÁNDOR – NYÍREGYHÁZA – SÓSTÓI MÚZEUMFALU – TKM. KISKÖNYVTÁRA. p. 11.

## 81) ÓCSA (REFORMÁTUS TEMPLOM)

Az ócsai református templom a középkorban premontrei prépostsági templom volt. A Szent Ágoston regulát követő Premontrei-rendet (premontreiek) *Szent Norbert* magdeburgi püspök 1120-ban a franciaországi Laon melletti Prémontré-völgyben alapította. Fő feladatának a hittérítést, a lelkipásztorkodást tekintette. Magyarországon az első prépostságot II. István 1130-ban *Váradhegyfokon* (Nagyvárad mellett), míg az utolsót IV. Béla 1264-ben *Csuton* alapította meg. Ez idő alatt épült fel az összes, szám szerint 37 magyarországi prépostság. Magyarországon a XII. századtól működtek a reformáció koráig. 1802-ben újjáalakult és 1949-ig oktatással foglalkozott. 1949-1989 között betiltották működését. 1989-től ismét működhet.

Az ócsai templom a XIII. századi késő román magyar építészet értékes emléke, jellegzetes példája a burgundi kora gótika hatásának. A templom az esztergomi királyi műhelyben művelt korai gótikus stílus szerint épült. – A királyi műhely hatása szerint épült a karcsai templom, a második kalocsai székesegyház, mely közvetlen hatással volt az ócsai templomra. - 1234-ben említik először, ekkor már valószínűleg állt az épület. A szabadon álló, kéttornyos, kereszthajós bazilika három hajója sokszög alakú apszissal zárul. Nyugati homlokzata zárt, csak a tornyon levő nyílások és a főhajó keskeny résablaka töri át a kváderköves falfelületet. Az oldalhomlokzaton egy-egy bélletes, íves kapu látható. A keleti homlokzatot keskeny résablakokkal, növénydíszes fejezetű falpillérekkel tagolt szentélyek alkotják. A belső térben nyolcszögű és hengeres tagokkal gazdagított növényfejezetű pillérek arkádíveket hordoznak, és három hajóra osztják az épületet. A hajókat síkmennyezet fedi, de egyes mellékhajószakaszokban csúcsíves hevederek láthatók. Az első boltszakasz magába foglalja a toronyaljkat és a barokk boltozatot. A nyújtott főapszist és a mellékszentélyeket faloszlopok által hordott bordás boltozat fedi. A főapsziszban késő gótikus szentségház található. A főszentélyben és a szentélynégyyszög falának egy részén XIII. század második feléből származó töredékes freskók, apostolok, Szent Miklós, Szent György, **a szentélynégyzet északi falán Szent László életéből vett jelenetek (üldözés, birkózás és lefejezés)**, az Utolsó Ítélet Krisztusa és üdvözültjei láthatók.

A prépostság a török időkben megszűnt, 1560 körül a templom már a reformátusoké volt. Ez időben elpusztult a templom tetőzete, boltozatai beomlással fenyegettek. A pusztuló épületet 1777-ben javították meg, karzattal bővítették. Az 1889-es tűz után, 1896-ban kezdték a helyreállítást, feltárták és restaurálták a szentély XIII. század végi freskóit. Átépítették az apszist. Nyugati tornyát 1922-24 között egy-egy emelettel bővítették.

LUKÁCS ZSUZSA-JUAN CABELLO-CSENGEL PÉTER-GÁL TIBOR – ÓCSA – REFORMÁTUS TEMPLOM - TKM Kiskönyvtár 525.

## 82) SZENTES (BÖKÉNYI-VÍZLÉPCSŐ)

1905-06-ban épült vízlépcső *dr. Zielinski Szilárd* tervei alapján épült. Poirée-rendszerű túságát a Körösön. A Körösök vízlépcsőzésének célja az öntözés és a hajózás volt. 1937-42-ben hozták létre a Hármas-Körösön a Békésszentandrás Vízlépcsőt.

1) HÁRMAS-KÖRÖS – A BÖKÉNYI ÉS A BÉKÉSSZENTADRÁSI VÍZLÉPCSŐ; TKM Kiskönyvtár 548. p. 9. – 2) DR. KRIZSÁNNÉ JÓZSA PIROSKA – KÖRÖSVÖLGYI TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET - TKM Kiskönyvtár 485.

## 83) PANNONHALMA (BENCÉS FŐAPÁTSÁG)

A Bakony északi nyúlványain, a Győr-Veszprém közötti út felett, az i. sz. 800-ban Nagy Károly frank császár által építtetett Szt. Márton templom helyén Géza fejedelem 996-ban alapította a magyarországi bencés rend első és legjelentősebb monostorát, feltehetően itteni udvarháza átengedésével. Védőszentje az ókeresztény Pannoniában, a hegy alatti Sabariában, de valószínűbb *Savariában*, a mai Szombathelyen született Szent Márton tours-i püspök lett.

Kemény küzdelmet jelentett a libicei várúr fiából Prága püspökévé lett Szent Adalbertnek, hogy népét a keresztény erkölcsökhöz szelídítse. Nyolc évi küszködés után elhagyta püspöki székét, s Rómában az Aventius dombján álló Szent Elek és Bonifác kolostorban magára öltötte a szerzetesek fekete ruháját. Itt nevelkedett az a tizenkét szerzetes, akik Szent Adalbertnek, a cseh apostolának kíséretében 992-ben, a pápa parancsára kerültek a Prága melletti Brevnoba, ahol Szent Adalbert kolostort alapított. Két év múlva szinte szökve kellett távoznia cseh földről, ekkor újra csak Rómába igyekezett. Útközben meglátogatta Géza fejedelem udvarát, ahol szívesen fogadták. A nyugtalan főpapot hamarosan követte brevnovi szerzeteseinek egyik csoportja is. A kisalföldre könyöklő dombtetőn, Győrtől 18 kilométerre építették fel kolostorukat, amely a magyarság keresztény hitre térítésének iskolája. A monostor valószínűleg a mai háromhajós atemplom alapfalain állt. Az első szerzetesek 996-ban érkeztek ide.

995-ben **Adalbert prágai püspök** járt Géza udvarában. Szent Adalbert 955 után született előkelő cseh családból (eredeti nevén Vojtech, egy kelet-csehországi várúr fia). 983-ban prágai püspök lett, majd 989-ben Rómába menekült. 994-ben azonban visszatért Prágába, de onnan 995-ben Magyarországon át kénytelen volt újra Rómába menekülni. Szent Adalbert Rómából Franciaországon és Németországon át Lengyelországba ment, s ott monostort alapított. 1000-ben alakult meg a német egyháztól független lengyel érsekség Gnieznóban. Ezután a Visztula torkolatánál térítette a pogány poroszokat a keresztény hitre, térítőmunkája közben 997-ben mártírhalt szenvedett. Miután a poroszok földjén vártanú halált halt, István őt választotta az esztergomi érsekség egyik védőszentjéül.

Szent István itt gyűjtötte össze a keresztény seregét, amellyel a lázadó Koppány ellen vonult. Az 1001-es alapítólevél szerint I. (Szent) István fejeztette be a kolostor építését, és Monte Cassino kiváltságlevelét adta neki. István király a Mainzból szerzett Szent Márton-ereklyét falaztatta be a templom oltárába, s a templomot a Savariában született tours-i Szent Márton tiszteletére szenteltette fel.

Itt nevelkedett az első magyar földön írt elbeszélő mű – Szent Zoerard és Benedek legendájának - szerzője, a későbbi pécsi püspök, Mór is.

1083. július 16 – november 5 között VII. Gergely pápa engedélyével zajlik **Zoerard-András** és Benedek zabori remeték (július 16-17.), Gellért püspök (július 25-én Csanádon, illetve augusztus 26.) és Szent István király (augusztus 20.), valamint Imre herceg szentté avatása november 5-én Székesfehérvárott. 1070 körül Szent Mór, az első magyar író **Remete Szent András és Vértanú Szent Benedek** legendáját készíti el. Szent Andrást és Benedeket 1083-ban (július 17.) VII. Gergely pápa engedélyével szentté avatták. Szent András utóda, társa és követője Benedek volt, ő mesélte el a szent életű remete aszkéta életét. András remete böjtölt, erdőt irtott, de az egész napos munka után egy tölgyfa rönkön ülve pihent. Ezt a rönköt nádszálakkal kirakott kerítés fogta körül, s ha a remete eldőlt, fel kellett ébrednie. Ezen kívül még fából készített abroncsot is tett a feje fölé, amire négyfelől négy követ is függesztett, hogy ha álmos fejét bármire lehajtja, a kő megüsse. Szent András halála után utóda Benedek lett, akit három évi remeteség után a Vág folyó mellett rablók megöltek. A hagyomány szerint itt, a Vág folyó melletti Szkalánál szenvedett vértanúhalált (a XII. századtól bencés monostor állt itt). Holttestét egy év múlva is sértetlenül emelték ki a Vágból, és ezt követően Szent András mellé temették a Boldog Emmerám vértanú (+ 652) bazilikájában, amelyet már 1111-ben András és Benedek egyházának mondanak. Szent András vas övet (cilicium) is viselt, melyet 1064. április 11-én Géza herceg, Salamon király unokatestvére és László herceg testvére, Pécselt elkért Mór püspöktől.

1078-ban I. (Szent) László országgyűlést tartott Pannonhalmán, s itt szövegezték meg egyik alaptörvényünket, László II. dekrétumát. Könyves Kálmán itt fogadta az országon átvonuló kereszteshadak vezérét, Buillon Godofrédot.

Ebben az időben királyi palotát építettek a monostorhoz csatlakozóan. E palotából a templomba vezető királyi kaput 1500-ban befalazták. E palotát a török időkben kaszárnyának használta. 1091-ben tartották Pannonhalmán a pápaság és a német-római császárság béketárgyalásait. 1147-ben II. Géza itt fogadta VII. Lajos francia királyt és III. Konrád német császárt.

A kolostor második temploma, melyet Dávid apát építtetett egy tűzvész követően 1137-ben készült el. A kerengőben lévő vörös márványból faragott oroszlán- és emberfőekkel díszített kúttal. Az Árpád-ház első viszálykodásai és harcai közben a templom és a monostor romba dőlt.

A jelenlegi templomot Uriás (Oros) apát építtette újjá az olasz útja során megismert Róma környéki cisztercita kolostorok mintájára, és 1224-ben szentelték fel II. András és a királyné jelenlétében. A mai templom középeének jobb oldala származik ebből az időből. Uriás megvédte az apátságot a tatárok ellen is.

A XV. század elejétől a szerzetesi élet lehanyaglott. 1486-ban Hunyadi Mátyás kommandátorsága alatt épült újjá a kolostor gótikus kerengője. A templomból a déli kapu (szerzetesi főkapu), az ún. Porta Speciosán keresztül lehet a kolostor középkori kerengőjébe jutni. A román stílusú kolostor ikeroszlopokra támaszkodó alacsonyabb, nyitott kerengője helyett, később épített késő gótikus kerengőt csillagboltozat fedí, amely a visegrádi Mátyás-palota díszudvarát körülfogó „kerengő” boltozatához hasonlít.

A XVI. század elején Tolnay Máté apátsága alatt a templom 1501-ben reneszánsz kápolnával (Szt. Benedek-kápolna) bővült. 1528-ban még építkezések folytak Pannonhalmán. 1529-ben már a török elleni végvár volt. Győr elővárának építették ki. A bencések 1586-ban elhagyták az 1575-ben leégett kolostort. 1594-ben elfoglalta a török és 1598-ig török megszállás alatt volt. A bazilika török mecsetként működött. 1638-ban tértek vissza a bencések. 1683-ban átmenetileg újra török kézre került. 1690-ben épült a templom sekrestyéje. 1699-ben újjáépítették a kolostort, a román formák felhasználásával rendbe hozták a templomot.

Sajgho (Sajgó) Benedek főkapitánysága alatt (1722-1768) a XVIII. század közepén indult meg a kolostor barokk átépítése. A kolostor keleti szárnyából nyílt a káptalanterem, ill. a klauzúrában fekvő nagy refektórium (ebédlő), melyet Martin Witwer (Witwer Márton Athanáz) karmelita építész épített 1724-27 között, festett díszre Antonio Fossati műve 1730 körüli időkből. 1775 körül a régi pannonhalmi iskola már főiskolai rangú doktori címet is adhatott ki.

1786-ban II. József feloszlatta a rendet, a kolostor műkincseit elárverezték. 1801-ben kapták vissza a bencések. I. Ferenc idején 1824-ben *Josef Franz Engel* megépítette a könyvtárat. *Packh János* készített klasszicista terveket a kolostor rendezésére és bővítésére. 1830-ban Packh megépítette a tervezett nyugati homlokzatot részeként a kolostoregyüttes 55 méter magas nyugati tornyát. Ekkor bontották le a templom nyugati harmadát, és szervesenül kapcsolták hozzá a háromboltszakaszos új teret. 1868-ban *Storno Ferenc* kezdte restaurálni a templomot és kolostort. A munkálatok 1886-ig elhúzódtak. Átfaragták a középkori faragványokat, megépítették a kerengő gótikus ablakát, a templom új „stílszerű” berendezést kapott. 1940-ben a kolostortól délre új gimnáziumot és nevelőotthont építettek.

Az apátság a második világháború idején a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt állt, és az egyetlen olyan intézmény volt Magyarországon, ahol nem volt háborús cselekmény. 1961-62-ben állították helyre a kolostor gótikus kerengőjét és könyvtárát.

A királyi alapítású bencés apátsági anyamonostort már a legkorábbi időben kőfallal vehették körül. Pannonhalma épületegyüttesét egy külsőtornyos várfal védte. Ezt megelőzően készülhetett a felső, belső tornyos védőöv. A vár északi sarkán ötszögű, erőteljes öregtorony lehetett. A külső övezőfalon két ötszögű, kiugró védőtornyot 1850 körül romantikus stílusban építettek. A déli falazatokat és tornyokat az új gimnázium, ill. a diákotthon 1943-as építésekor lebontották.

1) LEVÁRDY FERENC – PANNONHALMA – FŐAPÁTSÁG; TKM Kiskönyvtár – 2)  
LEVÁRDY FERENC – PANNONHALMA – APÁTSÁGI TEMPLOM - TKM Kiskönyvtár



## 84) PÁCIN (BODROGKÖZI KASTÉLYMÚZEUM)

A Bodrogekben lévő települést 1392-ben említik először. A mohácsi csata után egymást váltották birtokosai, a XVI. század derekán Serédy Gáspáré, majd unokaöccsée, Alaghy Jánosé. Pácín házasság révén került az 1570-es években a Mágóchy család tulajdonába. Mágóchy Gáspár kezdte a pártázott reneszánsz stílusú sokszögű, saroktoronyos várkapolnás kastély építését ez időben.

Mágóchy Gáspár, a család anyagi és hatalmi tekintélyének megteremtője, Észak-Magyarország egyik leggazdagabb főura volt. 1552-1558 között a gyulai vár kapitánya, majd megszerezte Torna várát. 1564-1567 között pedig egri várkapitány volt. Miksa királytól 1573-ban 10 évre zálogba vette Munkács várát és a hatalmas kiterjedésű munkácsi uradalmat is. E zálogbirtokban Rudolf megerősítette, s miután nem voltak gyermekei, unokaöccse, András lett a nagy vagyon hasznélvezője, örököse.

Az építető örökösének, Andrásnak és feleségének, Alaghy Bekény Juditnak szánta a természetes vízfolyásokkal körülvevett homokdombon 1581-ben már álló, késő középkori nemesi lakóházak hagyományait őrző kastélyt, mely az új – reneszánsz – életérzést, lakásigényt tükrözi. A kastély az ún. felvidéki reneszánsz egyik legrégebb ismert példája. Az emeletes, kéttraktusos épületet reneszánsz kőkeretek, kandallók és cserépkályhák díszítették.

**Mágóchy Gáspár hatalmas vagyonát annak köszönhetette, hogy Felső-Magyarország más főúri családjaival, így az Alaghyakkal és a Perényiekkal együtt részt vett a hegyaljai borkereskedelemben, s így szerzett pénzt használta birtokainak gyarapítására. A főurak összevásárolták a hegyaljai finom borokat és eladták a kor egyik leghíresebb borkereskedőjének, Kalmár Gergelynek. Kalmár aztán Lengyelországba szállította a borokat, ahol kétszeres, háromszoros haszonnal értékesítette. Egy hordó borért 40-50 forintot kapott. Ha figyelembe vesszük azt, hogy ebben az időben egy katona havi zsoldja 2-8 forint volt, akkor érzékelhető, hogy milyen értéket is képviselt egy hordó hegyaljai bor. A birtokszerzéseken túl (1573-ban 42 ezer forintot, 1579-ben 31 ezer forintot fizetett ki a munkácsi uradalomért) Mágóchy Gáspár gazdagságát bizonyítja az is, hogy amikor Haszán füleki bég Szendrő alatt fogságba ejtette, 14 ezer aranyat fizetett megszabadulásáért.**

Mágóchy András, Gáspár unokaöccse csak néhány évig élt a pácini kastélyban, 1586-ban meghalt. 1587-ben András özvegyét, Alaghy Juditot Rákóczi Zsigmond vette el feleségül, de a kastély pereskedés nyomán – 1590-ben – Alaghy Ferencé lett. Az ő nevéhez fűződik a két saroktorony építése, a homlokzatok sgraffitós díszítése és a kastély tornyos – védőfolyosós – lőréses fallal történő megerősítése. A 16. század végi építkezések faragványai – például az 1591-es évszámmal ellátott reneszánsz kőkeret – erdélyi kapcsolatokra mutatnak, a kolozsvári kőfaragóműhely alkotásaival rokoníthatók. Az Alaghy család után 1631-től a dunántúli Sennyeieknek adományozták az uradalmat. A család 1856-ban romantikus stílusban alakította át a kastélyt és védműveit, tájképi parkot telepítettek köré, felhasználva a természetes vízfolyásokat is.

A Bodrogekzi Kastélymúzeumban megismerkedhetünk még e vidék tárgyi néprajzával, a kastély építésének történetével és Észak-Magyarország reneszánsz kályhaművészetével.

CSERI MIKLÓS-VERES LÁSZLÓ – PÁCIN – BODROGKÖZI KASTÉLYMÚZEUM – TKM kiskönyvtár 328, 704.

## 85) PÁPA (NAGYBOLDOGASSZONY (PÁLOS-BENCÉS)-TEMPLOM)

A város különálló településekből jött létre, amelyek közül az egyik királyi birtok volt, a másik a Pápai családé (lehet, hogy ennek a családnak az őse volt a 884-ben meghalt Poppo, vagy Papo nevű bajor őgróf, akinek nevéből származik a város neve). A királyi birtok a XIV. század végén a Garaiak kezére került s már ekkoriban, 1383-ban városként említik a források. A Garaiak várkastélyt építettek itt. Az esztergomi Boldog Özséb által alapított magyar szerzetesrendnek, Első Remete Szent Pál Rendjének (*Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae*) már a XV. században is jelentős kapcsolatai voltak pápa városával: a porvai pálosok házat, telket birtokoltak itt és a Tapolca vizén, a város határában két malmuk is működött. A városkörnyéki pálos birtokokat még protestáns földesurak is bérbé vették.

1527-ben Ferdinánd király kezén volt a város, 1528-tól Thurzó Elek a földesúr, majd egy időre Enyingi Török Bálint Kapta adományul. Ekkor építették ki a várkastélyt a végvári rendszer egyik legfontosabb erődítményévé. 1554-ben a Dunántúli Főkapitányság székhelyét is ide helyezték, öt évvel később az országgyűlésen az ország legfontosabb várai között említik. A vár csak két ízben volt a török kezén, akkor is rövid ideig (1594-1597 között, illetve 1683-ban néhány hónapig), egyébként megőrizte fontosságát, mint a Királyi Magyarország egyik fő erődítménye.

Ugyanebben a korszakban a magyar reformáció fontos őrhelye is volt. 1531-ben alapított református kollégiuma az egész Dunántúl egyik szellemi központjává emelte. 1562-ben megszűnt a római katolikus egyháza, 1559-ben a ferencesek is távoztak a városból.



A vándor nyomdász Huszár Gál hosszú útja Pápán végződött, fia Dávid 1574-ben itt nyomtatta ki a Heidelbergi Káté magyar kiadását. A XVII. század első felében is működött itt néhány évig nyomda (1625-1633). 1612-ben már a dunántúli református egyházkerület központja, presbiteriális egyházszerkezete első a korabeli Magyarországon.

1626-ban egy hatalmas tekintélyű katolikus főúr, Esterházy Miklós nádor lett a város földesura, aki azonban birtokát 1630-ban zálogba adta gróf Csáky Lászlónak, aki buzgó hívőként szerette volna visszaállítani a katolikus egyházat s ehhez a pálos rendet hívta segítségül. A rend pápai letelepítésére 1638-ban került sor. Gróf Csáky a szerzetes atyáknak (a lengyel származású Skolniczky Alfonz előljáró, Vistoki György és Mikulich Miklós) egy házat adományozott egész telkével és birtokaival, valamint megígérte, hogy egy kápolnát is építtet Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére (*in honorem Beatissime Virginis Mariae Annunciatae*). A templom meg is épült, 1638. november 14-én már be is mutatták benne az első szentmisét. Erről a templomról nem sokat tudunk, csak feltevésekre vagyunk utalva: azt említik, hogy amikor lebontották, a csestochowai Szűz képét az új templom főoltára fölé helyezték. A pálos atyák első kápolna alatt már kripta is volt, ide temették pl. Bezeredy István pápai várkapitányt 1702. május 8-án.

A Rákóczi-felkelés idején a város földesura gróf Esterházy Antal, aki a Fejedelem generálisaként a kurucok dunántúli főhadiszállásává tette Pápát. A Rákóczi szabadságharc idején, 1705-ben Bottyán János foglalta el a várat, és 1707-ig itt volt a kurucok dunántúli főhadiszállása. Amikor gróf Pálffy János vezetésével az osztrák csapatok 1707-ben visszafoglalták, véres bosszút álltak a város lakosságán. A várat 1752-ben, a lakosok kérésére rombolták le.

A leromlott állapotú kápolnát P. Orosz Ferenc perjel 1737 tavaszán földig leromboltatta, sőt, még alapjait is kiásatta. A volt pálos, majd Bencés-templomot Acsády Ádám veszprémi püspök – az itt állt, 100 évvel korábban épült templom helyén - építtette 1737-1742 között késő barokk stílusban (a templom alapkövét azonban már 1736-ban elhelyezték). Tervezője feltételezhetően a győri karmelita templom tervezője, Martin Wittwer lehetett. A pápai templom kiváló példája az ovális alaprajzú magyar barokk templomoknak. Közeli rokonságban áll a pozsonyi trinitárius és a győri karmelita templomokkal.

A zártosrú keletelt épület bejárata fölött Acsády Ádám vörös márvány címere látható. Ellipszis alaprajzú, hajója dongaboltozatos, a szentélyt csehsüveg-boltozatú kupola fedi.

Az előcsarnok bal oldalán áll az ún. Szerecsen Krisztus, egy XVII. századi faszobor a régi pálos templomból, mely már ott általános tiszteletnek örvendett. A gazdagon faragott főoltár közepén a csestochowai Szűzanya kegyképének másolata található. Valószínű, hogy a Fekete Madonnát megőrkítő, ma is a főoltár fölött függő kép már az első kápolnában általános tiszteletnek örvendett. Fölötte a Szentháromság-szoborcsoport helyezkedik el, a tabernákulumot Szent Péter és Szent Pál szobra fogja közre. A templom négy mellékoltára: a jobb oldali elsőt Remete Szent Pálnak szentelték, a bal oldalon álló első pedig a Rózsafüzér Királynőjének az oltára. A jobb oldali második mellékoltár Szent József, a bal oldali másodikat pedig Szent Anna tiszteletére szentelték. A templom berendezési tárgyai közé tartozik a szentély két oldalán álló hat-hatüléssel stallum, a szószék és a padozat is. Valamennyi padosor mellvédjén, valamint a homlok- és hátlapján két-két dombormű látható Remete Szent Pál életéből vett jelenetekkel, a XVIII. század közepén készültek, pápai falfaragók munkái. A kórus két oldalán, aranyozott rokokó keretben Nepomuki Szent Jánost és Szent Borbálát ábrázoló olajfestmény látható. A kórus rácsozata faragott, aranyozott. A kegytárgyak közül kvalitásával kiemelkedik az 1739-ben készült úrmutató. A templom alatti sírboltban temették el Acsády Ádám püspököt.

Két év híján másfél évszázada voltak már jelen Pápa város életében a pálos atyák, amikor 1786. március 20-án itt is kihirdették II. József császár eltörlő rendeletét. Megkezdte munkáját egy bizottság, amely összeírta a rendház, a templom és a gimnázium értékeit, ingóságait. A bútorokat elárverezték, a könyvtárat és levéltárat az Országos Levéltárba vitték. A feloszlítás után a rendházat és az iskolát először a vármegye használta levéltárnak, de 1788-ban leégett. Ekkor a város kapta meg, hogy a polgárság és a birtokos nemesség együttesen városi grammatika-iskolát hozzon létre a falai között. A templommal kapcsolatban a város kérésére a Helytartótanács megengedte, hogy Kelemen György és Hölz Ágost abban rendszeres istentiszteletet tartson. Így volt ez 1802-ig, amikor a bencések telepedtek le Pápán. A templom 1805-ben lett a bencésé. Ők vették át a rendházat is és 1806. október 25-én megérkezett az első bencés tanári kar is. November 4-én indult meg a bencés oktatás az egykori pálos iskolában.

MEZEI ZSOLT – PÁPA – PÁLOS (BENCÉS) TEMPLOM – TKM kiskönyvtár 649.

## 86) PÉCS (SZÉKESEGYHÁZ)

Az ókori Sophianae, Pécs városában 1009-ben I. (Szent) István király alapította a pécsi püspökséget. **Pécs elnevezés I. László király egy 1093-ban kelt oklevelében bukkan fel először.** A XI. században felépült székesegyház és a hozzáépített palotákat a XII. században tűzvész pusztította el. A várat a XII. században a négytornyos székesegyház és a püspöki palota jelentette, melyet a tatárjárás után várfallal vettek körül, összekapcsolva a négyszöget bezáró várfallal. A tágabb értelemben vett várfal Pécs város mai, nagyjából téglalap alakú kelet-nyugati irányban húzódó belvárosát zárta körül s jórészt a XIV. században épült. A pécsi vár kövarként való említése először Henrik fia 1248. évi támadása alkalmával szerepel. Várnagyát először 1291-ben említik.

**1367-ben I. Nagy Lajos király alapította Pécs egyetemét, amely azonban csak rövid ideig működött.** 1387-ben a Horváthy-féle lázadáskor a várat nem tudják bevenni. A pécsi humanista körhöz tartozott az itt élő Janus Pannonius (ered. Czezmiczey János) költő, pécsi püspök.

A török elleni hathatósabb védelem céljából a XV. század végén Kinizsi Pál kör alakú barbakánnal erősítette meg a délnyugati bejáratát, melyet 1968-70 között feltártak és helyreállítottak. A barbakánba északról a farkasverem felett felvonóhidás kapu vezetett, belül gyilokjáró folyosó futott körül. A barbakán a belsővárhoz tartozott, amely az ún. Püspökvárat foglalta magába. Ezen belül állott a püspöki palota és a dóm. A püspökvár külsőtornyos, téglalap alaprajzú bejárata délen volt, a délnyugati és a délkeleti sarkán egy-egy előretolt barbakánnal. A török 1543-ban foglalta el a várost, 1543-1686 között török megszállás alatt állt, és a templomokat mecsetté alakította át (Gázi Kászim pasa dzsámija a XVI. századból, Jakováli Hasszán dzsámi). 1664-ben Zrínyiék sikertelenül kísérelték meg a vár visszafoglalását.

A város visszafoglalása után kezdetben német és rác telepesek érkeztek ide. 1780-ban szabad királyi város lett. 1780-ban kezdődött az erődítések tervszerű lerombolása.

A XIX. század elején először a déli kapu, majd a déli és a keleti falszorosok megszüntetésére került sor. Ugyanebben az időben bontják le a városkapukat is.

### Székesegyház:

A pécsi Szent Péter székesegyház 1009. augusztus 23-án I. István király alapította. Első püspöke Bonipertus volt. A püspökség első templomát valószínűleg a római Sophianae, Valeria tartomány székhelyén létesült temetőterület egyik IV. századi kultikus épületéből alakították ki. Közéleben temették el Orseolo Péter magyar királyt. 1064-ben, a Salamon- király koronázásakor keletkezett tűzvész pusztította el a templomot és a vele összeépült püspöki palotát.

**A XI. század utolsó harmadában, I. (Szent) László király idején felső-itáliai, lombard mintaképek nyomán háromhajós, kereszthajó nélküli, félköríves apszisokkal zárt bazilikát kezdtek építeni.** Az építkezés a XII. század első felében is tartott. Elsőként az altemplom épült meg. Először a nyugati homlokzat sarkaira építettek tornyokat, majd a XII. század második felében elkészült a keleti toronypár is. Ez a székesegyház 1241-ben leégett. 1299-ben újabb súlyos károk érték, akkor a dóm tetőzete és mennyezete is megsemmisült. A XIV. század első harmadában az északi és déli mellékhajót beboltozták. A főhajó boltozása 1345-ben befejeződött. Ekkor épült az északi toronyhoz a Fájdalmas Szűz-kápolna, a délnyugatihoz pedig a Corpus Christi-kápolna. Pécs humanista püspökei, Janus Pannonius, Hampo Zsigmond (XV. sz.) és Szathmáry György (XVI. sz. eleje) reneszánsz kultúrát honosítottak meg. Az 1500-as években újabb freskókat festettek.

1543-ban a támadó török elfoglalta a várost. A török hódoltság alatt a székesegyház nyugati részét dzsáminak használták, altemploma katonai raktár volt. A török uralom alól 1686-ban szabadult fel a város. Az ostrom során a székesegyház tetőzete több helyen beszakadt, a toronysisakok elpusztultak. A székesegyházat ideiglenes helyreállították, de a Rákóczi-szabadságharc idején, 1705-1708 között és a rációk 1704-es támadása miatt a barokk helyreállítás csak később kezdődhetett.

A templom helyreállítása 1703-1732 között, *Nesselrode Ferenc* pécsi püspök idején kezdődött. A déli homlokzat tengelyében díszes oromfalú új bejáratot nyitottak, a Corpus Christi-kápolna, a sekrestye és a Fájdalmas Szűz-kápolna barokk homlokzatot kapott. Egyetlen hatalmas nyeregtetővel fedték a hajókat és a hozzájuk simuló építményeket. Az egykori Népoltár helyén altemplomi lejárót nyitottak. A szentélyrekesztőt megszüntették. A főoltár 1741-ben készült Krail János tervei szerint. A sekrestyébe 1756-ban új rokokó szekrényeket helyeztek. 1762-ben már álltak a kanonoki stallumok. A mellékoltárokat Martin Fischer tervezte. 1782-ben restaurálták és kiegészítették a reneszánsz pasztoforumot. 1786-ban Dorffmeister István a Corpus Christi-kápolnában falképeket készített.

Az eredetileg sík famennyezetűre tervezett templom középkori boltozatai nagymértékben igénybe vették a főfalakat. Ezért azok megerősítésére 1805-1831 között Pollack Mihály klasszicizáló romantikus kulisszahomlokzatot épített. A tornyokat egy emelettel magasabbra húzta.

1872-ben Hauszmann Imre ismét aggasztónak találta a tartófalak állapotát. Ekkor javasolta a dóm „stilszerű” helyreállítását. 1877-ben Dulánszky Nándor püspök megbízására *Friedrich von Schmidt* bécsi építész-restaurátor neoromán stílusú székesegyházat tervezett.

1882-91 között Friedrich von Schmidt (Schmidt Frigyes) tervei szerint átépítették a templomot. A tetőzetet és a boltozatokat elbontották. 1883 tavaszán már csak a tornyok alsó részei és az altemplom álltak. Számos korabeli középkori nyílászáró, román kori faragvány, a gótikus és reneszánsz freskó pusztult el. 1883. április 26-án alapköletéttel indult az építkezés. A tervek megtartották a XI. századi altemplomot, megőrizték a XII. századi alaprajzi rendszert. A templom ekkor kapta neoromán homlokzatát, tornyainak kiképzését, belső falfestését és berendezését.

1891. június 22-én ünnepélyes külsőségek között szentelték fel a székesegyházat. Az építkezés 1 millió 800 ezer koronába került. A munkálatokat *Kirstein Ágoston*, a tervező tanítványa végezte. A falfestményeket *Karl Andreä*, *Moritz von Beckerath*, *Lotz Károly* és *Székely Bertalan*, a figurális faragványokat *Kiss György* és *Zala György* készítették. 1965-68 között restaurálták a falképeket, 1962-63-ban tatarozták az épületet, és ekkor az elmúlt XIX. századi elmúlt homlokzati szobrok helyett újak készültek.

A székesegyház hossza 70 m, szélessége 22 m, a tornyok 60 m magasak. A székesegyháznak egykor nyugatról volt a bejárata. A székesegyház mai főhomlokzata a Szent István térre néző déli, melyet két torony közé foglalt 11 tengelyes vakárkád sor díszít. Felette törpegaléria van. A főpárkány felett kezdetben 1854-től Bertalits Mihály, majd Kiss György szobrai álltak. A 12 apostol szobrát Antal Károly készítette, 1963-ban helyezték ide. A főbejárat timpanonjában lévő *Madonna a magyar szentekkel* (balra Imre herceg, Gellért püspök és Árpád-házi Szt. Erzsébet, jobbról **I. László király**, Árpád-házi Szt. Margit és **Adalbert püspök**) dombormű Kiss György alkotása. Hasonló kiképzésű az északi és a nyugati homlokzat is. A nyugati vakárkád oszlopokkal épült.

A székesegyház keleti oldalán három egyvonalból induló, félköríves apszis uralkodik. Ez az észak-itáliai típus Lombardiából került Magyarországra. Ilyen rendszerben épült 1075-ben Garamszentbenedek, 1091-től Somogyvár bencés apátság temploma is. Így épült a győri, ill. az elpusztult egykori egri székesegyház is.

A belső háromhajós, kazettás mennyezettel fedett, pilléres bazilika. **Emelt szentélye alatt I. (Szent) László korabeli, XI. századi eredetű 25 m hosszú és 21 m széles öthajós altemplom, négy pillére és 16 oszlopa keresztboltozatot hord.** Az északi és déli lejáratainak felét XII. századi domborművek díszítették, melyeket Zala György másolataival helyettesítették. Bibliai jeleneteket ábrázol a Világ teremtésétől kezdve Krisztus feltámadásáig. Az altemplom középső oltárán lévő Krisztus-szobrot Zala György, Dulánszky püspök mellszobrát Kiss György faragta carrarai fehér márványból. A falfestmények Székely Bertalan és Lotz Károly alkotásai.

A főhajóban a felmagasodó szentélyhez támaszkodott a sátoros Szent Kereszt-oltár, az ún. Népoltár, melyet a XII. század második felében lombard (paviai) mesterek készítettek. A jelenlegi Zala György Népoltára. Az altemplom felett lévő szentélyben cibóriumos főoltár van. A főszentély gazdag márványdíszítésű. A hajóban és a szentély sík famennyezetén Karl Andreä (Andreas Károly) és Moritz von Beckerath (Beckerath Mór) falfestményei láthatók. Mindkét mellékhajó mellett kápolnák sorakoznak.

- A délnyugati Corpus Christi-kápolnában piszkei vörös márvány oltáriszentségtartó fülke, félköríves oromzattal, Szathmáry György címerével, a XVI. század első évtizedéből. A XVIII. században oltárrá alakították. Az 1792-ben készült sárgaréz copf keresztelőkutat Aichinger Simon pécsi ötvös készítette. A kápolnát Lotz Károly falképei díszítik.
- A délkeleti Boldog Mór-kápolnában Szt. Faustinus ereklyéit helyezték el, melyeket 1781-ben Rómából hoztak ide. A kápolnában lévő freskókat Székely Bertalan készítette. A motívumokat a boldoggá avatott Mór pécsi püspök (1036-1070) életéből vette.
- Nyugatra a Szűz Mária-kápolna alabástrom epitáfiumát (kötéltábláját) Krisztus életéből vett jelenetekkel díszítették. A XVII. század végén Cornelis Floris iskolájában készült, 1787-ben Rómából került ide. A kápolna falképeit Székely Bertalan a magyar szentek életéből vett jelenetekkel festette. Az oltárát Zala György készítette.
- Az északi oldal közepén lévő Jézus Szíve-kápolnát Lotz Károly freskói díszítik.

A sekrestyében lévő barokk szekrényeket Speth Ferenc pécsi szobrász és Polacsek (Kollacsek) András pécsi asztalos 1756-ban készítette. A falfestményeket Bamberger Gusztáv bajor mester készítette. Az orgonakarzat a nyugati részen van.

## 87) PÉCS (ZSOLNAY MÚZEUM)

A Zsolnay Vilmos lányainak házasságával újabb szellemi erőket nyert a pécsi gyár. Zsolnay Teréz férje, *Mattyasovszky Jakab* geológus részt vett az ország ásvány- és földtani kincseinek fölmérésében, így az agyagfajták, további nyersanyaglelőhelyek felkutatásában segíthetett.

Zsolnay Júlia 1882-ben házasodott össze **Sikorsky Tádé** lengyel születésű építészmérnökkel, aki 1883-ban kezdte meg a gyárban edénytervezői munkáját a mór stílus hatása alatt. Ő lett a gyár művészeti vezetője. Tervezőként bizarr fantáziával, különleges formaérzékről tett tanúbizonyságot. Nevéhez fűződik a rutén népi fazekas edények hatását mutató sorozat és az ún. mór stílusú edények számos változata. A szecesszió szemléletének képviselője volt. A majolika oltárok, templomi berendezések világhírűek voltak. E téren a legjelentősebb alkotás Zsolnay Vilmos mauzóleumának megépítése és belső kiképzése, amely 1903-ban Sikorsky Tádé tervei szerint készült.

1) MENDŐL ZSUZSA – PÉCS - ZSOLNAY MÚZEUM – TKM Kiskönyvtár 139; - 2) KOVÁCS ORSOLYA – PÉCS – ZSOLNAY MÚZEUM – TKM Kiskönyvtár 640. p. 6.

## 88) PILISSZENTKERESZT

Pálos Rend, *Ordo Sancti Pauli primi eremitaе*, Magyarországon 1250 körül, Boldog Özséb által Pilisszentkereszten alapított szerzetesrend. **Az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend. Nagy Lajos támogatásával Lengyelországban is elterjedt (Częstochowa).** II. József 1786-ban feloszlatta a rendet, 1930-ban újra megjelentek Magyarországon, de 1949-ben újra feloszlatták őket. 1989-től ismét működhetnek.

A cisztercita rend 1184. évi megtelepedése után egy század múlva, a tatárjárás hatalmas pusztítása után Özséb esztergomi kanonok a pilis barlangjaiban élő remetéket összegyűjtötte, és 1250-ben megalapította az egyetlen magyar szerzetesrendet, a pálos rendet. Részükre IV. Béla a Pilis tisztásán épített vadászkastélyát adományozta. Szerény templom és kolostor épült számukra. 1262-ben a pápai jóváhagyást nyert az egyetlen magyar eredetű szerzetesrend, a pálosok. Elnevezésük védőszentjük, Thébai Szent Pál remete nevére utal. Az új rend gyorsan terjedt, 1330-ban már hat provinciájuk volt az országban, a XVI. században több száz kolostoruk virágzott szerte az országban.

1) KOPASZ MARGIT-SÁNTA ANTAL – PILIS – Tájvédelmi Körzet – TKM Kiskönyvtár 107. p. 3 – GÉCZY CSABA – SÁTORALJAÚJHELY – PÁLOS-PIARISTA TEMPLOM - TKM Kiskönyvtár 674 p. 1.

## 89) SÁROSPATAK (RÁKÓCZI VÁR)

A külső- (városfal) és belsőtoronyos vár (várkastély) álló váregyüttes a Bodrog folyó nyugati partja fölötti dombháton helyezkedik el. Természetes védelmét keletről a folyó és meredek partja, a többen mesterséges árok biztosította. A vár a Budáról Felső-Magyarország északkeleti részébe és Lengyelországba vezető fontos kereskedelmi és hadi útvonalat és a Tiszától a Bodrogtól ide vezető utat, illetve ennek a Bodrogon át a várba vezető híját ellenőrizte.

A zempléni hegyléc lábánál, a Bodrog partján fekvő városka a XI. század közepétől királyi szálláshely, ahol a hagyomány szerint Árpád-házi Szt. Erzsébet, II. András leánya született. Patak várát – amely a várostól 10 km-re lévő Várhegyen állt -, már 1262-ben említik. Zsigmond Patakot 1390-ben Perényi Miklósnak, majd fiainak, utóbb, 1429-ben a Pálócziaknak adta. 1445-ben Patak erőssége a védőfallal körülvett ferences kolostor volt. 1465-ben Mátyás király Pálóczi László országbíróknak engedélyt adott a város északi Héce utcájában lévő udvarháza vár módjára történő kiépítésére, de ez a várkastély 1528-ban Ferdinánd és János király seregeinek küzdelme során megsemmisült.

Az 1526. évi mohácsi csatában elesett Pálóczi Antal birtokait Perényi Péter kapta meg, aki Siklós helyett új, reneszánsz palotát építtetett Patakon. A toronyformájú lakóépület divatját Lengyelországban ismerhette meg Perényi Péter, kinek családja hagyományos jó kapcsolatokkal rendelkezett a szomszédos ország nemességével. A ma is álló lakótorony a XV-XVI. században épült. 1526 után Perényi Péter (+1548) vette birtokba, aki 1534-ben megkezdte a város fallal való megerősítését, valamint a Vöröstoronynak nevezett lakótorony reneszánsz átépítését, a vár olaszbástyás megerősítését. Az ún. Vöröstorony már 1537-ben állt. 1540 körül palotát épített mellé.

**A vár építését az olasz Alessandro Vedani (Sándor mester) irányította. Fennmaradt a krakkói palatinus 1540-ben Perényihez írt levele is, melyben Perényi kérésére *Laurentius mestert* 12 segédével elküldte hozzá, feltehetően Patakra. Így talán lengyelországi mester is közreműködött munkatársaival az építkezésen.**

A reneszánsz építkezéseket fia, Perényi Gábor fejezte be 1563-ban. A fennmaradt reneszánsz várkastély egyemeletes, szabálytalan négyzetes épület, melyet három sarkán kerek sarokbástyák erősítenek, északkeleten részben a lakótoronyhoz kapcsolódnak. Perényi Gábor halála után birtokai 1567-ben visszaszálltak a koronára. Patak vára a kamara kezelésébe került. 1531-ben Perényi Péter református főiskolát alapított Patakon. Az iskola I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna idején, a XVII. században élte fénykorát. 1671-ben az ellenreformáció miatt rövid időre elköltözött, majd 1703-tól ismét megkezdte működését a református kollégium.

Patakot 1573-ban zálogként Dobó István szerezte meg. 1573-ban a bécsi Haditanács megbízásából *Natalis Angielini* olasz hadmérnök felmérte a várat. 1591-ben Dobó Ferenc lévai főkapitány birtoka. 1602-ben Dobó Ferenc unokahúgáé, Perényi Zsófiáé és fiáé, Székely Jakabé, de Basta generális Rudolf császár nevében kifosztotta.

1605-ben Bocskay István foglalta el a várat. 1608-ban Lorántffy Mihályé. 1610-ig itt őrizték Bocskay fejedelmi koronáját is. Halála után Székely Jakab újból birtokba vette a várat. 1616-ban Lorántffy Zsuzsanna hozományaként a vár a Rákócziak kezére jutott. 1627-ben épült a külső vár északnyugati sarkán a nagy, kazamatás Új-bástya. 1630-ban I. Rákóczi György Patakról indult az erdélyi trón elfoglalására. Átépítette és megerősítette a várat. 1640-ben fejedelmi palotát építtetett a falakon belül. 1643-ban épült a keleti szárnyon a feleségéről elnevezett Lorántffy-szárny és 1645-ben a Vöröstoronyt a palotával összekötő reneszánsz loggia. A Lorántffy-szárny 1646-os évszámú, az építető címerével ellátott erkély fennmaradt.

1648-ban Lorántffy Zsuzsannára és fiára, Rákóczi Zsigmondra maradt a vár. Patak vára később örökség révén II. Rákóczi György özvegyére, Báthory Zsófiára és fiára, I. Rákóczi Ferencre maradt. A Sub Rosa szobában tartotta I. Rákóczi Ferenc a Wesselényi-összeesküvés előkészítő tárgyalásait. 1670-ben, a Wesselényi-féle Habsburg-ellenes összeesküvés (1666-1671) leleplezése után a várat császári zsoldos katonaság szállta meg. 1683-85 között Thököly Imre szabadságharcosainak kezén volt. 1685-ben a császáriak visszafoglalták Patakot. II. Rákóczi Ferenc 1694-ben költözött ide feleségével. 1694-1700 között lakott a vár falai között. 1697-ben távollétében tört ki Patakon a hegyaljai jobbágyfelkelés.

A várat 1702-ben a bécsi udvari haditanács felrobbantotta, a kastélyt a várossal tűz pusztította. 1703. augusztus 29-én vonultak be a kuruc hadak Patakra. Véletlen folytán tűz ütött ki, amely átterjedt a várkastélyra is, amely ekkor kiégett. A fejedelem 1707-ben Patakra látogatott. A romokban álló vár és kastély 1708. november 22.-december 17. között a Rákóczi-szabadságharc utolsó országgyűlésének színhelye volt. 1710-ben, a szabadságharc bukása után a fejedelem innen indult száműzetésbe.



1711 után a Rákóczi-birtokokat elkobozták, Patakot és uradalmát 28 faluval együtt *Johann Leopold Trautsohn herceg* kapta meg, aki az 1737-es – a várost is elpusztító – tűzvész után barokk stílusban újjáépíttette a kastélyt.

1776-ban Patak ismét kamarai kezelésbe került. 1806-ban az uradalmat és a kastélyt *Karl August Bretzenheim* szerezte meg, s ő, valamint 1823-tól fia jelentős átalakításokat végeztetett a várkastélyon, amely ekkor kapta külső és részben belső romantikus-eklektikus homlokzatait (1830-40-es évek). 1875-ben *Windischgrätz Lajos* herceg örökölte a várkastélyt, aki lakóhelyként állíttatta helyre. A várkastély 1945-től állami tulajdonba került. A feltárásokat 1949 óta folytatják.

\*

## II. Rákóczi Ferenc fejedelem lengyel kapcsolatai

1699 novemberében indultak meg az orosz-török béketárgyalások. A hollandok és az angolok mellett különösen a lengyelek igyekeztek meggátolni a békekötést, akik Törökország mellé állva a Dnyeper bal partján lévő ukrán területeket szerették volna visszaszerezni (ezek ugyanis régebben a lengyelekhez tartoztak, de most már évtizedek óta Oroszország fennhatósága alatt álltak.) Végül is 1700. július 3-án kötötték meg a harminc évre szóló orosz-török békét. Azov és Taganrog az oroszok kezén maradt, I. Péter cár (\*1672; 1682-1725) nem fizetett többé adót a krími tatár kánnak. Néhány határ menti kisebb erőd török kezén maradt, és a Fekete-tengert is elzárták az oroszok elől, így azok az Azovi-tengerbe be voltak zárva.

Nagy Péter cár ezután a Balti-tenger felé tekintett. IV. Iván cár a XVI. sz. közepén sikertelen kísérletet tett a kitörésre. Az Oroszországgal szomszédos balti területek a svédek kezén voltak akkor. Svédországgal szemben a lengyelek is szemben álltak. A lengyel király, II. Ágost (1697-1733), egykor szász választófejedelem 1699 őszén szerződést kötött Dániával a svédek ellen. Oroszország és Dánia szövetsége is létrejött. 1700 februárjában a lengyel-szász uralkodó kezdte a harcot, el akarta foglalni Riga kikötővárosát. A támadás nem sikerült. Néhány hét múlva a dánok bevonultak Schleswigbe, amelynek uralkodója XII. Károly svéd király barátja volt. XII. Károly svéd király 15000 főnyi legénységével hajóra szállt. A vele szövetséges angol és holland flotta a dán fővárost, Koppenhágát bombázta. 1700. augusztus 19-én (ónaptár szerint augusztus 8-án) a dán király aláírta a békét. Ezen a napon indultak el az orosz csapatok. Szeptember 23-án I. Péter cár 30000 katonával körülfárta Narva erődjét, XII. Károly pedig 12000 emberével partra szállt, és Narva felmentésére igyekezett.

1700. november 19-én Nagy Péter idegen tisztek vezette serege vereséget szenvedett. XII. Károly felhagyott az orosz csapatok üldözésével, II. Ágost lengyel király ellen vonult. 1701 februárjában Nagy Péter hozzálátott az orosz hadsereg átszervezéséhez. Nagy Péter szövetséget kötött II. Ágosttal. A svéd sereg zöme a lengyel síkon hadakozott. A balti hadszíntéren csak gyér svéd csapatok álltak. 1701 decemberében és 1702 júliusában Borisz Seremetyev megverte a svédeket. 1702-ben Nagy Péter cár bevezette az általános sorozást (minden 25 jobbágyporta után egy katonát kellett kiállítani), a katonai szolgálati idő korlátlan volt. I. Péter bevezette a katonai tisztképző iskolák rendszerét is. Megteremtette a Balti-flottát, és tüzérséget szervezett.

II. Rákóczi Ferencet 1701. április 18-án hajnalban tartóztatták le nagysárosi kastélyában az osztrák császári katonák. Innen a bécsújhelyi börtönbe szállították, 1701. május 29-én érkezett oda. Rákóczi a börtön parancsnoka, a porosz származású Lehmann Gottfried kapitány, és Rákóczi felesége, Sarolta Amália hessen-theinfelsi hercegnő segítségével, Lehmann Jakab zászlós közreműködésével november 7-én megszökött börtönéből. Rákóczi Berzeviczy apródja társaságában november 11-én Podolinba érkezett, ahol a lengyel határt átlépve, Krakón át Varsóba menekültek. (Lehmann Gottfriedot halálra ítélték és lefejezték, holttestét felnégyelték. Lehmann Jakabot hatévi szigorított várfogságra ítélték.). II. Rákóczi Ferenc a francia misszió lazarista rendházában találkozott Bercsényi Miklóssal.

1701-1702 telén a svéd XII. Károly Bielovicében táborozott. Szorongatott helyzetében „Erős” Ágost lengyel király (1697-1733) szövetséget kötött Béccsel. Varsóban *Du Héron* varsói francia követ Rákóczit és Bercsényit a franciabarát, lengyel arisztokrata *Sieniawski* belzi palatínusnál rejtette el, *Helena Sieniawska* segítségével. Rákócziék a palatínus moszczenicai kastélyban rejtőztek el. Rákóczi francia, Bercsényi német hadmérnökként. Itt talált rájuk Szalontai György pataki jobbágy. Lengyel vándorkereskedők hozták hírül, hogy Magyarországon kevés császári katona maradt, mert a csapatokat nyugatra küldik. Bercsényi erre útnak indult Varsóba *Du Héron*hoz, hogy még erősebben szorgalmazza XIV. Lajosnál a készülő felkelés támogatását. *Sieniawska* hercegnő Rákócziékat a palatínus drikowi birtokán át brezáni várukba vitte. Rákócziék XIV. Lajostól magas évdíjat kaptak, és a francia király felvetette II. Rákóczi Ferenc lengyel királyjelöltségét is a szász „Erős” Ágost ellenében. Erős Ágost 1702. november 11-én elfogatta és kiutasította *Du Héron* francia követet.

Rákóczi de Bonnac márkihoz fordult, aki Gdańskban XII. Károly mellett képviselte Franciaországot. 1702. május 15-én I. Lipót hadat üzent XIV. Lajosnak. Ekkor XII. Károly svéd király majdnem bevonult Varsóba, maga elé idézte a lengyel hercegeket és megparancsolta neki, hogy hívja össze a dumát Ágost detronizálása céljából. Két hét múltán Károly svéd király az elmenekült Erős Ágost üldözésére indult, júliusban vereséget mért a választófejedelem szász-lengyel seregére, ezután kezében egy lovaglőostorral besétált Krakkóba és elfoglalta az ősi lengyel koronázóvárost. Ezt követően Tiborn (Torun) ostromára indult. Ágost Lengyelországa összeomlott. A déli határszéleken kívül – ahol Rákóczi élt – minden a svédek kezében volt. Közben az oroszok 1702-ben elfoglalták Nöteborg svéd erődöt. 1703 tavaszán elfoglalták Nyenskans erődjét a Néva torkolatánál. 1703. május 16-án itt alapította meg Szent-Pétervár városát, mely 1713 óta fővárossá vált (1706-ra már kőből épült meg a Péter-Pál erőd). Moszkva helyett ezt tette meg székhelyévé. A Finn-öböl egyik szigetén felépítette Kronschtottot, a későbbi Kronstadtot (a Péter-Pál erőd ezzel elvesztette jelentőségét).

II. Rákóczi Ferenc 1703. március közepén Brezán várában fogadta a tiszaháti követeket. Papp Mihály elszegényedett munkácsi nemes és Bige György egykori kuruc hadnagyot. Rákóczi elküldte Bercsényi lovászt, Barwinski a magyarországi helyzetről tájékozódni (a magyar jobbágyokat kényszerítették, Montecuccoli Itáliába készült). Májusban Papp Mihállyal Esze Tamás tarpai jobbágy érkezett Rákóczihoz. Ezt követően, 1703. május 6-án Rákóczi és Bercsényi Brezánból kiáltvánnyal fordult a magyarokhoz. Bercsényi további segítségért Varsóba ment, Rákóczi pedig Potocky kijevi palatínustól és egy másik baráti lengyel főúrtól vett fel kölcsönt birtokaira, hogy ebből állítsanak ki számára kisebb lovacsapatot. Bercsényinek végül is - a fejedelem birtokainak elzálogosításából - négy század román-lengyel sorkatonát és két század dragonyost sikerült kiállítania. Meghozta a francia követ pénzügyi segítségét is. Rákóczi ezután Sieniawskával együtt az asszonynak a magyar határ közelében fekvő birtokára ment. Itt kapta az első híreket a tiszaháti felkelésről. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1703. június 16-án a magyar szabadságharc élére állt.

1704 során az orosz seregek elfoglalták Kaporje, Jam, Ivangorod erődjét, Narvát és Derptet (mai Tartu). A svéd főszereg még mindig Lengyelországban manőverezett. Az orosz *Alekszandr Mensikov* vezette orosz csapatok a lengyelek mellett harcoltak. XII. Károly azonban sorra aratta győzelmeit, és II. Ágostot arra kényszerítette, hogy lemondjon a lengyel trónról. 1706-ban került sor a lengyel-svéd békekötésre. 1705-ben felkelés tört ki a Don melletti Asztrahany városában, azonban az orosz Szeremetyev 1706 márciusában bevette a várost. 1707 tavaszán *Kondratyij Bulavin* kozák atamán vezetésével mégis fegyvert fogtak, októberben maga *Jurij Dolgorukij* orosz herceg is elesett. A felkelésből népi mozgalom lett, az azovi és voronyezsi hajóépítő munkások, Asztrahany, Tula, Tambov a felkelők kezére került. Az ellene törő kozákok miatt 1708 júliusában Bulavin öngyilkos lett, a harcok azonban 1708 októberéig elhúzódtak.

1707 elején Rákóczi főleg Munkácsra tartózkodott. Itt kereste fel március első napján Sieniawska hercegnő 300 lengyel katona meg számos nemes úr kíséretében. Ismét felmerült, hogy a fejedelem fogadja el a lengyel koronát, és a francia király által neki megvásárolt uradalomról is beszéltek. Sieniawska palatína március közepén távozott. 1705 kora őszén a svéd XII. Károly király nyomására királlyá választották Leszczyński Szaniszló lengyel nemesurat. 1706. szeptember végén a szász miniszterek békét kötöttek a Lengyelországba bevonult svéd királlyal, Erős Ágost lengyel király felbontotta szövetségét I. Péter orosz cárral, és időlegesen lemondott a lengyel trónról, és így Szaniszló maradt a király, akit Nagy Péter a svédek pártfogoltjának tekintett.

Sieniawski főtábornok, palatínus, valamint az új lengyel hercegprímás sem volt azonban hajlandó Szaniszló királyságát elismerni. Ők és híveik kijelentették, hogy a lengyeleket továbbra is a cár szövetségének tekintik, és szabad királyválasztást akarnak. 1707. május 15-én Nagy Péter cár megbízottja útján II. Rákóczi Ferencnek is felajánlotta a lengyel trónt (egyrészt a fejedelem támogatását kérte XIV. Lajossal folytatandó tárgyalásához, másrészt felajánlotta neki a lengyel trónt). Rákóczi azonban nem adott egyértelmű választ, ezért a tárgyalások eredménytelenek maradtak. Az ónodi országgyűlés után, 1707. június 22-ét követően Rákóczi Szerencsen előkelő lengyel vendégeket fogadott.

XII. Károly svéd király 1707 augusztusában indította meg az orosz hadjáratot. I. Péter orosz cár *Korbé* nevű udvari tanácsos követét Szerencsre küldte, ahol felajánlotta Rákócziak a lengyel trónt és egy szövetségi szerződést. Rákóczi Bercsényit jelölte ki követének az orosz-magyar szövetség létrehozása érdekében. Az oroszul tudó Bercsényi Miklós 1707 augusztusában indult útnak, és szeptember elején Varsóba érkezett. 1707. szeptember 14-én kötötték meg a varsói szerződést, a szövetséglevél egyik példányát Rákóczi október 10-én írta alá Ungváron, és Péter cár ezt két hónap múlva megerősítette Moszkvában.

Közben azonban a svéd király, miután még Altranstädtnél fogadta a közbenjáró Malborough herceget, biztosítékot kapott I. József császártól, hogy a sziléziai protestánsok jogait tiszteletben fogja tartani. Így közép-európai feladatait befejezve, XII. Károly 45000 főnyi seregével elindult Szászországból I. Péter cár ellen. 1708 januárjában I. Péter Grodnóban volt, amikor a svéd király ellene támadt, Péter azonban visszavonult Pétervárra. 1708 tavaszán XII. Károly átkelt a Berezinán, és elindult a számára végzetes úton. XII. Károly Moszkva felé tört, de éhínség tört ki táborában, ezért Ukrajna felé fordult.

Az ukránok mintegy fél évszázada csatlakoztak önként Oroszországhoz azzal a feltétellel, hogy a kozákok választotta hetmanjának a vezetése alatt bizonyos önkormányzattal rendelkeznek majd. – I. Péter szigorú intézkedései következtében *Ivan Mazepa*, ukrán hetman szövetséget kötött a svédekkel. Azonban csak 2000 embere állt mellé. A kozákok többsége Oroszország mellé állt. 1708. szeptember 28-án I. Péter Lesznaja falu mellett szétverte a svéd *Lewenhaupt* felmentő seregét. A svédek elvesztették egész tüzérségüket és 5000 kocsiból álló utánpótlásukat. Nagy Péter cár 1708 őszén tudomást szerzett Mazepa árulásáról. *Alekszandr Mensikov* csapatai novemberben elfoglalták, feldúlták és kifosztották Baturiát, a hetman székhelyét. Mazepa elszökött. XII. Károly svéd király az 1709. július 27-i poltavai csatában vereséget szenvedett. Lewenhaupt június 30-án, a Dnyeper melletti Perevolocsnyánál szenvedett vereséget. XII. Károly Mazepával és a kozák előkelőségekkel nagy nehezen török területre menekült. Az orosz csapatok 1710-ben elfoglalták Viborgot, Revalt és Rigát. A Balti-tenger-part széles sávja orosz kézre került. De még évekig elhúzódott a háború.

A magyar szabadságharc vége felé, 1711. január 9-én igen csekély kísérettel II. Rákóczi Ferenc Lengyelországba indult Bercsényi Miklós után, Sieniawskának a határtól nem messze fekvő skoljei birtoka érintésével. Dolgorukij orosz herceg megmondta Rákóczinak, hogy a török birodalommal a háta mögött I. Péter cár nem támogatja a magyarokat, nem kockáztat Ausztriával szemben. Rákóczi januárban még visszatért Vajára, ahol Pálffyval és Károlyival találkozott. A békekötés feltételei: 1) Magyarország törvényes szabadságjogainak betartása, 2) általános bocsánat a felkelés résztvevőinek, 3) újabb méltóság és vagyon Rákóczinak, 4) de Erdély különálló marad.

Rákóczi azonban nem fogadott el a magának semmit. Teljhatalmat adott Károlyi Sándornak, majd február 18-án Munkácsnál útnak indulva, 1711. február 21-én Zavadkánál (ugyanott, ahol 1703 kora nyarán bejött), II. Rákóczi Ferenc örökre elhagyta az országot. Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferenc hazájuknak nem csupán szabadságát, de egyúttal korszerű és szükséges átalakulását is akarták. Ez a belső átalakulás ment sok évtizedre (1848-ig) veszendőbe a majtényi síkon. Ez maradt a leghosszabb magyar szabadságharc elbukásának igazi tragikumaként. II. Rákóczi Ferenc pedig lemondott óriási vagyonáról és a bujdosást, a száműzetést választotta. Rákóczi hol Sieniawskáék valamelyik kastélyában töltötte napjait, hol a saját lengyelországi uradalmában. Itt találkozott újra feleségével is, akitől már elidegenedett.

A török-orosz háború 1710. november 20-án robbant ki, Törökország hadat üzent Oroszországnak. Az orosz hadjárat 1711 tavaszán indult. *Dimitrie Cantemir* moldvai fejedelem I. Péter, *Constantin Brâcoveanu* havasalföldi fejedelem a török mellé állt. 1711 augusztusában a Prut folyó mellett vereséget szenvedtek a cári orosz csapatok a törököktől, de 1713. június 24-én megkötötték Oroszország és Törökország között a békeszerződést, melynek értelmében a török megkapta Azovot, lerombolja a taganrogói erődöt néhány más Dnyeper menti erődrel, és XII. Károly svéd király hazatérhetett.

*Baltadzi Mehemed* török nagyvezér előnyös békét ajánlott. XII. Károly svéd király 1715-ben tért haza. A svéd-orosz háború a vége felé járt már, amikor 1718 decemberében XII. Károlyval egy norvég lövészárokban végzett egy golyó. A svédekkel folytatott háború végül is 1721. augusztus 30-án Nystadtban megkötött békével ért véget.

Rákóczi a Prut folyó melletti csatavesztésről és az előzetes orosz-török békéről Péter cártól értesült, amikor az útban a Karlsbad gyógyvizek felé, visszatért Lengyelországba. Rákóczi örökre búcsút vett feleségétől és Sieniawska asszonytól, és 1711. augusztus végén Péter cár társaságában hajóra szállt, és a Viszulán lehajózott. Toruńban a cár és a fejedelem elbúcsúztak egymástól.

Rákócziék október elején Danckába (Gdańsk) érkeztek. Itt Sárosi grófnak nevezte magát, Mikes Kelemen segítségével bepakoltak a Hull felé induló Szent György nevű hajóra, amit Anna angol királynő követe bocsátott rendelkezésükre, és 1712. november 13-án végleg elhagyták a lengyel partokat.

1) DÉTSHY MIHÁLY – SÁROSPATAK – RÁKÓCZI VÁR – TKM Kiskönyvtár; - 2) FELD ISTVÁN – J. DANKÓ KATALIN– TKM Kiskönyvtár 536.

## 90) SALGÓTARJÁN – ERESZTVÉNY

Eresztvényből kiindulva az eresztvényi patak mentén, **faragott kőből készült emlékmű** áll, melynek tábláján olvasható, hogy 1766-ban ebben a völgyben találta meg a kőszenet két pesti kádármester, *Matusek Vencel* és *Fischer Antal*. A szén előfordulása azonban már 1742-ben ismert volt. *Bél Mátyás* „*Notitia Hungariae novae ...*” című munkájában megemlíti, hogy a Medves peremén a Vecseklő-hegységben „a föld régóta égett”. 1766. október 6-án a helytartótanács 24 arany jutalommal felhívást tett közzé a tőzegtelep felfedezése érdekében. Erre a felhívásra jelentkeztek *Matusek Vencel* és *Fischer Antal* pesti kádármesterek 1768-ban, és elmondták, hogy két évvel ezelőtt (1766) a Salgótarján környéki erdőkben hordókészítéshez alkalmas tölgyfa keresése közben, favágók elbeszélése nyomán az erdőség melletti egyik kopár hegyen, vastag szénrétegre bukkantak. Az 1769-ben beküldött szénminta azonban nem volt megfelelő. A nagyszombati *Prewsburger Zeitung* 1767. október 31-i száma beszámolt a Salgó környéki szén előfordulásáról, melyet földjének 1766 nyarán történő meggyulladásával fedeztek fel. 1826-ban *Mocsáry Antal* is beszámol a Vecseklő község mellett található szénkészletről.

Több kisebb próbálkozás után az első szénbányát a salgói területen 1867-ben *Szilárdy Ödön* és egy Koch nevű vállalkozó nyitotta meg. Tőlük vásárolta meg a Vasfinomító Társulat, amely Rima-Murány-Salgótarján Vasmű Részvénytársaságként Közép-Európa egyik legnagyobb üzemévé fejlődött, s amely később a Kohászati Üzemek nevét viselte.

**Az őslakosság semmi pénzért sem volt hajlandó a bányában dolgozni, s a bányamunka végzésére német, cseh, osztrák, stájer munkások mellett lengyel bányászokat toboroztak.**

MÁRTON FERENC – SALGÓ – TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET – TKM Kiskönyvtár 144.

## 91) SÁRVÁR (NÁDASDY KASTÉLY)

Sárvár már a rómaiak idejében lakott hely volt (Arrabone). Nevét feltehetően arról a váráról kapta, amely a Rába és a Gyöngyös találkozásánál épült. Az Árpád-ház idején a földvár neve *Castrum Nigrum* (Fekete-vár) volt. Az első kővárat a jelenlegi helyén a XIII. század végén a Németújváriak építették. 1327-ben Károly Róbert elfoglalta a várat. 1390-ben Zsigmond királytól a Kanizsai család kapta és 1532-ig az ő kezükön volt. 1390-ben Kanizsai János esztergomi érsek volt.

1532 augusztusában a Bécs ellen vonuló, Kőszeget ostromló török sikertelenül ostromolja. 1534-ben Kanizsai Orsolya házassága révén a köznemesi származású Nádasdy Tamás (†1562) birtokába jutott, aki elsőként az erődítést erősíti. A vár a török időkben végvár volt. - **Nádasdy Tamás Grazban, Bolognában és Rómában tanult, midőn hazatért, II. Lajos magyar király titkára volt, majd 1527-től a Jagollo-kori fényes budai várpalota várnagya lett.** – házassága révén, politikai elképzeléseinek, a török elleni harcnak a megvalósítása érdekében Habsburg Ferdinánd híve lett, a legjelentősebb tisztségek viselője, országbíró és horvát bán, majd 1554-től nádor és főkapitány.

Nádasdy Tamás 1534-ben Sárváron iskolát építtetett melynek első iskolamestere Sylvester János lett. Nádasdy 1537-ben alapította a sárvári nyomdát, melynek első munkája 1539-ben Sylvester János latin-magyar nyelvtana volt, majd 1541-ben, Abády Benedek segítségével itt nyomtatták ki az első magyar nyelvű könyvet, a Sylvester által fordított Újtestamentumot.

1543-1554 között épült meg a belső vár földsáncokkal rótt palánkból, szegletein nagyméretű földbástyákkal. A belső várat 1552-1560 között átépítik. Reneszánsz kaputornyát Palladio építtette. Bejáratához a XIX. században készült híd vezet. Sokszor megfordult a várban Tinódi Lantos Sebestyén (1505-1556) is, aki később itt is halt meg.

1588-ban a török újra ostromolja, ezt követően kezdik kőből kiépíteni a védműveket. A vár kiépítését Nádasdy Ferenc 1588-ban kezdte meg, de csak unokája, III. Nádasdy Ferenc fejezte be. A jelenlegi erődítést 1588-1615 között valószínűleg *Donato Grazioli* építtette. A kosáriréses kapu 1589-ben épült.

A XVII. század első felében ötszögűre alakítják a belső várat is. Az ötszögű, olaszbástyás várba épült, ugyancsak ötszögű kastély az olasz késő reneszánsz várépítéssel épen maradt emléke. Az ötszögű külső várat vizesárok rendszer vette körül, az ötszög töréspontjain kazamatás bástyák állnak. Ekkor készíti *Andrea Bertinelli* a dongaboltozatos díszterem stukkós díszzeit.

Falképeit 1653-ban Hans Rudolf Miller (HRM) festhette. A falképek a török háborúk csatajelenét ábrázolják. A bejárat falon az 1601-es győri és az 1598-as kanizsai, szemben az 1601-es veszprémi és az 1602-es budai, jobb oldalon az 1597-es tatai, balra az 1597-es pápai, a mennyezetten az 1593-as sziszeki csata, melyen a vár ura, Nádasdy Ferenc, a „fekete bég” üldözi a törököt.

Nádasdy Ferenc országbíró csatlakozott a királyellenes Wesselényi-féle összeesküvéshez 1688-ban álnéven Habsburg-ellenes röpiratot írt.

A bécsi udvar felségárulás miatt 1670-ben perbe fogta és idegen bíróság, idegen jog alapján halálra ítélte, és 1671-ben kivégezték. Kincseit Bécsbe vitték. Az országbíró kivégzésével lezárult a sárvári vár legjelentősebb, a Nádasdy-családhoz kötődő korszaka. A vár 1677-ben a Draschkovich család birtokába került. Később Szily Ádámé lett, aki Dorffmeister Istvánnal 1769-ben a dísztermet kilenc őtestamentumi jelenettel és a toronyszobát „A tudományok és a művészetek allegóriája” freskókkal festette ki. A vár 1787-ben a genovai Pallaviciniek, 1803-ban Ferdinánd estei és modenai herceg tulajdona lett. Ferdinánd herceg klasszicista stílusban restauráltatta a várat. A vár végül a Wittelsbach bajor uralkodócsaládé volt, ők birtokolták egészen 1945-ig.

1) DERCSÉNYI BALÁZS – SÁRVÁR – NÁDASDY KASTÉLY – TKM Kiskönyvtár; - 2) HEGEDŰSNÉ LÖVEY ILONA – SÁRVÁR – ARBORÉTUM - TKM Kiskönyvtár 145.

## 92) SÁTORALJAÚJHELY (HŐSÖK TEMETŐJE)

A város köztemetőjében, a hegyek lábánál kialakított külön parcellákban kereshetjük fel a Hősök Temetőjét. Páratlan és megrendítő látvány az első világháborús katonatemető. Az Osztrák-Magyar Monarchia minden nemzetiségű katonája megtalálható itt: magyarok, németek, szerbek, horvátok, osztrákok, ukránok, szlovákok mellett a **lengyel katonák** is. A kárpáti harcokban, a galíciai fronton elesett, súlyosan sebesült katonák holttesteit őrzik a ma is katonás rendben álló egyforma sírjelek.

FEHÉR JÓZSEF – SÁTORALJAÚJHELY – Műemlékek, látnivalók – TKM Kiskönyvtár 495. p. 9-10.

## 93) SÁTORALJAÚJHELY (RÉGI ZSIDÓ TEMETŐ)

Főleg lengyelországi, galíciai, kárpátaljai zsidók telepedtek meg a városban már a középkortól kezdve. Újhely, az első jelentős város az említett területekhez közel, pezsgő kereskedelmi életével, vegyes nemzetiségű lakosságával, szinte páratlan liberális felfogásával, a borkereskedés útvonalában igen jó életteret kínált a megtelepülni kívánó zsidóságnak. Nagy számban éltek itt a helyi lakossággal békében, a természetszerűen kikerülhetetlen érdekütközéseket nem számítva a 18. század végétől az 1944-es deportálásokig.

A város Sárospatak felé kivezető főútja mellett, a vasútállomással szemben, a dohánygyárral átellenben található az ún. régi zsidó temető, Teitelbaum Mózes (Mose Teitelbaum; Przemysl, 1759 – Sátoraljaújhely, 1841) csodarabbi sírjával, mely Magyarországon a zsidóság egyik legjelentősebb zarándokhelye, a chaszidizmus magyarországi elterjesztője sírját százak keresik fel évente, különösen halálának napján, július 16-án, a héber naptár szerint: Tammuz 28-án. A helyi hagyomány szerint a csodarabbi meggyógyította a gyermek Kossuth Lajost, nagy jóvendőt („Te leszel a néped zászlóhordója”) és hosszú életet jósolt neki.

FEHÉR JÓZSEF – SÁTORALJAÚJHELY – Műemlékek, látnivalók – TKM Kiskönyvtár 495. p. 10-11.

## 94) SÁTORALJAÚJHELY (SZÉPHALOM)

**Kazinczy Ferenc** (1759-1831), magyar költő, író, a korabeli magyar irodalom és a nyelvújítás vezéralakja volt. 1788-ban részt vett a „Magyar Museum”, az első magyar irodalmi folyóirat megindításában, majd az „Orpheus”-t szerkesztette 1789-1792 között. 1788-ban Kazinczy Ferenc részt vett a „*Magyar Museum*”, az első magyar irodalmi folyóirat megindításában. A Magyar Museum 1788-1793, Kassán megjelenő első magyar nyelvű kritikai folyóirat volt. Szerkesztője többek között Baróti Szabó D., Batsányi János, Kazinczy Ferenc volt. A jakobinus mozgalomban való részvételéért 1795-ben halálra ítélték, de az ítéletet várfogságra módosították, és 7 év után csak 1801-ben szabadult. Kufstein hírhedt várbörtönében a XVIII. század végétől az 1860-as évekig számos magyar fogoly, köztük Batsányi János, Kazinczy Ferenc és Wesselényi Miklós báró raboskodott. Kazinczy 1806-tól az általa Széphalomnak nevezett Bányácskán élt, s hatalmas levelezésével az irodalmi életet szervezte. Kazinczy Ferenc 1811-ben megjelent „Tövisek és virágok” c. epigrammagyűjteményével indult meg a nyelvújítási harc. Kazinczy tudatosan és tervszerűen vezette a nyelv megújításával kapcsolatos munkákat. Követője volt Széchenyi István és Kossuth Lajos is.

1859 októbere végén, Pesten és az ország más városaiban megemlékezéseket tartottak Kazinczy születésének 100. évfordulója alkalmából. December 30-én sikerült Széphalmon is megszervezni az ünnepélyt. A pesti Kazinczy-ünnepség kapcsán született az indítvány, hogy Kazinczy széphalmi birtokát nemzeti emlékhelyként kellene fenntartani. A lakóház helyén Ybl Miklós 1862. évi terveinek felhasználásával, Koch Henrik építész és iparművész, valamint **Szalniczky Antal műegytemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia egyik építész**e által átdolgozott tervek alapján 1873-ra emléksarnok létesült.

KOVÁTS DÁNIEL SZÉPHALOM – KAZINCZY EMLÉKCSARNOK – TKM Kiskönyvtár 113.



## 95) SOMOGYVÁR (BENCÉS APÁTSÁG ROMJAI)

I. (Szent) László (1040 k.-1095), magyar király (1077-1095), I. Béla fia. A nyugati lovagi eszméket megelőző „lovagkirály” volt. 1068-ban megverte a Kelet-Magyarországra betörő besenyőket, 1074-ben a mogyoródi csatában Salamon csapatait. Pábarát külpolitikát folytatott. Szembeszállt a német-római császársággal. Törvényeivel a feudális magántulajdon megszilárdítására törekedett, ezért rendkívül szigorúan büntette a lopást és a kóborlást. Megsokszorozta a királyi jövedelmeket, gazdaságilag megerősítette az országot. 1089-1091-ben meghódította Horvátországot. **1093-ban megalapította a zágrábi püspökséget, a szentjobbi és a somogyvári apátságot.** Nagy birtokokat adományozott az egyháznak. 1083-ban kezdeményezte I. (Szent) István, Imre herceg, Gellért püspök szentté avatását. 1192-ben szentté avatták.

A 170 m magas Kupavárhegy három hektárnyi fennsíkját kelet, észak és nyugat felől ma is látható sáncok fogják körül. Az évszázadok alatt erdő borította meredek domboldalakat hajdan az egykori Nagybereki-Balaton széles víztükre ölelte körül, amelyet csak a XIX. század első harmadában csapoltak le. A hatvanezer holdas Nagyberék jelentős vízmélységét a Balaton középkori igen magas vízállása magyarázza. A Kupavárhegy nyugati oldalán a középkorban kikötő is volt. A somogyvári Kupavárhegy nevében a néphagyomány szívesen fedezi fel a somogyi hercegség egykori legendás urának, Koppány vezérnek emlékét, akinek hajdani várát a történettudomány is e helyen feltételezi. (A hatalmas erődfalak külső oldalán, illetőleg részben a kőfalazat alatt talált átégett ún. *vörös sánc* nyomait keltezhetjük a X. századra. Bakay Kornél véleménye szerint Koppány apja, Taksony fejedelem másodszületett fia volt, aki a kereszténységben Mihály nevet kapta, pogány neve pedig Tar Szörénd volt. Koppány – a feltehetően bolgár-szláv anyja óhajára – a kereszttség révén Vladisláv, azaz a források Szár Lászlója lett.

**A testvéröccs Vászoly (Vazul) s talán Koppány fiatal özvegyének pogány módra kötött házasságából született gyermekei voltak András, Béla és Levente. A későbbi I. Béla fiai – Géza, László és Lampert közül - I. Szent László király figyelme tehát valószínűleg nem véletlenül fordult Somogyvár felé.**

A felnégyelt Koppány és a király elleni összeesküvésben vétkes, megvakított Vászoly ágának tagjai közül Leventét pogány módra temették el, I. András király holttestét a tihanyi Szent Ányos kolostor templomába vitték, I. Béla királyt a szekszárdi bencés apátságba, I. Géza királyt pedig a váci Szűz Mária székesegyházban temették el.

A XI. század 70-es éveiben – valószínűleg közel egy időben a garamszentbenedeki monostor templomának munkálataival – már megindult a nagyszabású királyi építkezés a somogyvári Kupahegyen, mégpedig kettős céllal: I. László király saját temetkezési helyéül éppen a somogyi bencés apátság bazilikáját jelölte ki, ugyanakkor a Szent Benedek-rendi apátságot – külpolitikai céljainak megfelelően – a Saint Gilles-i apátságnak adományozta.

A Bencés-rend (bencések), Ordo Sancti Benedicti, a legrégebbi nyugati katolikus szerzetesrend. *Nursiai Szt. Benedek* (480 k.-547) szabályzatát (Regula) követi. Szent Benedek 529-ben alapította meg a Monte Cassio hegyén épült kolostort, és ugyanakkor első apátja lett. Szent Benedeket 1964-ben „Európa védőszentjének” nyilvánították. A rend önálló kongregációkból áll. Régi hagyománya a tanítás és a tudományok ápolása. Jelszava: Ora et labora! („Imádkozzál és dolgozzál!”). Magyarországi központi apátságuk Pannonhalma.

**A somogyvári Szent Benedek-rendi apátság első említése az 1091. évi ún. alapítólevélben olvasható. A királyi alapítású és méretű templom építése I. László trónra lépése után (1077) közvetlenül megindult, az I. Géza által Garamszentbenedeken alapított bencés apátság egyházhoz egészen hasonló alaprajz szerint. László király ezt, területével együtt, Szent Egyed hitvalló érdemeire való tekintetből a megoszthatatlan Szentháromság, úgy Szent Péter és Pál apostolok, mint Szent Egyed hitvalló tiszteletére, saját maga és elődeinek, valamint az összes keresztény híveknek a lelki üdvére alapította... Kikötötte, hogy mindenkor apátja engedelmességet fogadjon a provence-i Flávián völgyében lévő Szent Egyed monostor (a franciaországi Saint Gilles) apátjának. Ezt II. Orbán pápa is megerősítette 1091 novemberében. I. László király a somogyi apátság alapításáról már az alapítás évében beszámolt Oderisius montecassinói apátnak és Szent Benedek-ereklyéket kért tőle. Az apát, a szerzetesek sőt a noviciusok is egyaránt franciák voltak.**

László király a horvátországi hadjárat előkészületei alatt határozta el, hogy a somogyvári templomot és a várfalakkal óvott egész fennsíkot a dél-francia (provence-i) Saint Gilles-i bencés apátságnak adományozza. A francia Szent Benedek-rendi szerzetesek 1091-ben meg is érkeztek, de – a régészeti ásatás adatai szerint – ekkoriban kolostoruk még nem volt. A francia bencések által hozott építési tervek, mintakönyvek és -feltehetően – nyugati építőmesterek révén indult meg a XII. században a somogyvári templom első nagy átépítése és magának a kolostornak a felépítése. 1095 júliusában itt temették el I. László királyt.

A XI. századi temetkezések legnevezetesebbike, az alapító I. László király sírja a főhajó közepét ékesíthette. A bazilika második nagy átépítésekor az 1192-ben szentté avatott király földi maradványai már Nagyváradon voltak, a Somogyváron hagyott csodatevő relikviái pedig a padló alatti kriptába kerültek.

Imre király 1204-ben ezt a kiváltságos helyzetet hatalmi szóval megszüntette, és a monostor apátjává Bernát spalatói érseket nevezte ki. 1211-ben a pápa különös védelmébe vette a somogyvári apátságot, 1224-ben pedig oklevélkiállító hiteleshelyként (konvent) működött.

Tamás somogyi apát 1417-ben megszakította függőségi kapcsolatot a francia Saint Gilles anyamonostorral. 1511 után a szentmártonhegyi, a somogyi és a zalavári bencés apátságok egyesültek. A monostor romlásnak indult, Török Bálint köveiből erősíti Szigliget várát. 1553-ban hallunk a somogyvári monostor utolsó apátjáról, Istvánról. 1556-ban Tujgun pasa dunántúli hadjárata során jutott a város és a megerősített monostor a törökök kezére.

BAKAY KORNÉL – SOMOGYVÁR – BENCÉS APÁTSÁG ROMJAI – TKM. 201.

## 96) SOPRON (SZENT GYÖRGY-PLÉBÁNIA-TEMPLOM)

A Szent György utca házai közé ékelődő templom hajója és szentélye gótikus, mellékkápolnái és főhomlokzata kora barokk stílusú. Az eredeti barokk torony 1867-ben ledőlt, a jelenlegi eklektikus stílusú tornya 1882-ben épült. A templom építésének tervéről 1368-as írásos emlék tudósít, 1398-ban IX. Bonifác pápa már Szent György és Szent Margit tiszteletére emelt templomról emlékezik meg. A XV. század első negyedében a soproni polgárok még adakoztak az építésére. Ez időben készülhettek a bejárat kapuzatokat díszítő, Sárkányölő Szent Györgyöt és Antiochiai Szent Margitot ábrázoló domborművek. A templom tehát 1380-1430 között épült, gótikus stílusban. A XVI. század végén protestáns kézre került templomot 1674-ben a jezsuiták kapták meg, akik oldalkápolnákkal megnyitották a hajó hosszfalait, majd a század legvégén a XVIII. század elején stukkókkal borították be a falfelületeket. Az 1700-as évek elején készült stukkók mestere Pietro Antonio Conti. Az 1676-os tűzvész után készülhetett a kora barokk főhomlokzat.

A karzat mellvédjén látható címerek azon családokéi, akik hozzájárultak a kápolnák építési költségéhez. A templom berendezése a Kollonichok, Nádasdyak és a Popovics család megrendelésére gyorsan elkészült. 1694-ben valamennyi kápolnának volt már oltára, 1713-ban Esterházy Mihály megrendelte a főoltárt. Az elkövetkező évtizedekben egy-egy szoborral, képpel stb. gazdagodott a templom. A mai főoltár Prines György megrendelésére 1761-ben készült, képe Szent György vértanúságát és megdicsőülését ábrázolja, egy bécsi mester készítette. A teljes szentély végfalát kitöltő, gazdag oltáron két nagyobb alak, Xavéri Szent Ferenc és Loyolai Szent Ignác szobra áll.

Említésre méltó a XVII. század legvégén készült szószék, a keresztelőkápolna mennyezetét díszítő dús stukkóberendezésbe foglalt, Szent Gellértet ábrázoló freskó (Wosinszky műve), valamint a Jótanács Anyja-kápolna (építtetője Nádasdy Ferenc, 1690 körül) képe, mely a genazzói kegykép másolata s Dorffmeister István festette 1781-ben. A borgiai Szent Ferenc-kápolnában a szent eksztázisát mutató, valamint a Szent Margit-kápolnában a szent sárkánnyal való küzdelmét ábrázoló oltárképet Schaller István festette 1764-ben, a jobb munkák közé tartozik. A barokk orgonát az Esterházy család építtette 1731-ben.

A jezsuita rend 1780. évi feloszlata után az újonnan alapított Szent György-káptalan kapta meg a templomot, amely 1839-ben restauráltatta. A II. világháborúban súlyosan sérült templomot a gótikus részek feltárással 1948-ban, homlokzatát 1959-ben restaurálták.

A falfestményeket 1951-ben Wosinszky Kázmér (?) készítette.

- 1) Az északi oldalon a sekrestye bejárata mellett lévő keresztelőkápolna mennyezetén ovális, rózsákkal díszített stukkókeret látható, amit négy angyal fog közre, benne Szent Gellért-freskó, Wosinszky Kázmér műve, 1950-ből;
- 2) A Jótanács Anyja-kápolna mennyezetén ovális stukkókeretben Mária mennybemenetele látható, Wosinszky Kázmér műve, 1950 körül;
- 3) Az északi oldal második kápolnáját a Háromkirályok tiszteletére szentelték. A mennyezetén lévő középső stukkó a Szent család Egyiptomba való menekülését ábrázolja, Wosinszky Kázmér műve, 1954-ből;
- 4) A Nepomuki Szent János-kápolna közepén Wosinszky Kázmér festette falkép: Szent Antal a halaknak prédikál, 1952-ből;
- 5) Északon a harmadik kápolnát a jezsuiták 1671-ben kanonizált fontos szentjéről, Borgia Szent Ferencről nevezték el. A mennyezet közepén a Kassai vértanúk című falkép látható, Wosinszky Kázmér műve, 1956-ból;
- 6) A Szent Margit-kápolna közepén, ovális, stukkódíszes keretben Szent Quirinus Sopron határában prédikál, Wosinszky Kázmér műve, 1952-ből;
- 7) Északon a negyedik kápolna a Szent Margit tiszteletére épült, mennyezetén X. (Szent) Pius áldozata, Wosinszky Kázmér műve, 1956-ból;

NEMES ANDRÁS – SOPRON SZENT GYÖRGY-TEMPLOM – TKM. 511.

## 97) SOPRON PATIKAMÚZEUM (PATIKAHÁZ ÉPÜLETE)

A telken korábban már két épület állott: a földszintes épületben a 17. században a városi kenyérbolt, az emeleten gyógyszertár működött. A 17. század közepén a házat Stephan János, a „Fekete Elefánt” patika tulajdonosa vásárolta meg. Későbbi tulajdonosa, Gensel Kornél – Gensel Ádám orvos, botanikus, meteorológus apja - 1656-58-ban átépítette a házat, amely lábasház maradt, de kétemeletesre növekedett.

A 18. században újra bővítették a patikát: a lábas homlokzatot megszüntették és a mai homlokzatonalig tolták előre. A lábas folyosórészt elfalazták és a patikát szabadpolcos bútorzattal rendezték be. **A ház mai alakját 1850-ben nyerte el. Terveit Franz Wasitzky (?) készítette Speiss Vince, az akkori tulajdonos számára.** Ezt követően az 1966-67-beli helyreállítás következett. A feltárás eredményeként megállapítást nyert az épületnek a Fő tér kialakításával egyidejű, 14. századi eredete.

NIKOLICS KÁROLY – SOPRON – PATIKAMÚZEUM – TKM. 106. P. 3-4.

## 98) SOPRONBÁNFALVA („HEGYI TEMPLOM” ÉS KOLOSTOR)

Sopron központjából háromnegyed óra járás a Rák-patak partjára épült Sopronbánfalva, a Soproni-hegység északi peremének a vaskor óta lakott települése, mely a várossal ma már egybeépült, s közigazgatásilag 1950-től annak szerves része. Első írásos említése IV. László 1277. évi oklevelében fordul elő.

A falut övező erdőségben élt egy szerzetes, akinek példája arra készítette a soproniakat, hogy a helyet megszenteltesék, s egy kápolnát létesítsenek. A templom alapítási évét 1441-re teszik. Akkor már állt egy Szent Wolfgangról elnevezett kápolna. A Szent magyarországi tisztelete az északnyugati országrészben terjedt el, mivel Szent Wolfgang (Szent Farkas) mint a magyarországi térítőcsoporthoz vezetője, Augsburg püspökének megbízására járt hazánkban, de Sopron városától tovább nem jutott. 1457-1521 között számos végrendelet hagy számára örökül pénzüsszeget. V. Miklós pápa korábban már egy hordozható oltár felállításáról is rendelkezett. A nagy látogatottságnak köszönhetően IV. Sixtus pápa 1481-ben búcsúengedéllyel ruházta fel, de az alapításra csak egy évvel később, 1482-ben került sor. A remetét követő rendtársak megalapították a pálosok 78. kolostorát. 1483-ban Orbán győri püspök engedélyezi, hogy az épület kolostorra alakíttassék át.

1529-ben a török Bécs városa ellen indult. A közelgő veszedelem híre menekülésre készítette a szerzeteseket, akik Bécsújhelyen találtak menedéket. Az épületek 1532-ben elpusztultak. A pálos szerzetesek birtokuk használatába királyi leirat alapján is csak 1572-ben kerültek vissza, de visszatérésüket csak 1610-ben engedélyezik. Az 1532-ben elpusztult templom újjáépítésére végül is Nádasdy Ferenc gróf támogatásával került sor. 1643-ra fejeződtek be az építkezések. A család címere a templom bejárata mellett látható. A falu templomát két uralkodó is meglátogatta, II. Ferdinánd király 1622-ben és I. Lipót 1681-ben. A török és kuruc kor hányatott sorsa után többek között Esterházy Imre és Széchényi Pál, a későbbi kalocsai érsek kezdték itt pályafutásukat.

A templom a barokk jegyében 1751-ben újult meg. Egyhajós, gótikus templom, 1751-ben épült barokk toronnyal és barokk előcsarnokkal. Ekkor épült a keresztút és 1717-1720 között a kőlépcső is, melyre 1729 után 14 kőszobor került. A szobrokat valószínűleg Schmeitzer János György, a bajor származású, Sopronban letelepedő kőfaragómester készítette. II. József rendeletére a pálosokat is feloszlatták.

II. József (1741-1790) 1782. január 26-án kihirdetett rendeletével megszüntette Magyarországon a „szemlélődő” életmódot folytató – karthausi, kamalduli, klarissza és ágostonrendi apáca – rendeket, 1783-ban hasonló sorsra jutottak a trinitáriusok, majd 1786-ban többek között a pálosok. Ezt követően teljes rendek felszámolására már nem, csak bizonyos rendházak bezárására került sor az országban. A templomot 1825-ben kapta vissza a plébánia, s ekkor restaurálták az épületet. 1827-ben a soproni városplébános megáldja a templomot, aminek attól a naptól kezdve védőszentje B. M. V. Coeli Regina (Beata Maria Virgo), *Mária, a mennyország királynéja*. 1887-ben Zalka János győri püspök megvásárolta a templomot, a zárdát és az ingatlant a Vallásalaptól, és 1892-ben a karmelita apácákat telepíti le. 1892-ben a szentélyt két részre osztották, alsó szintjén kápolnát alakítottak ki, az emeleti részt pedig munkateremnek használták. Az apácák 1950-ig lakták a kolostort, ami azután szociális otthonnak adott helyet 1993-ig.

**A berendezés legfontosabb része a főoltár a kegyképpel. A kegyképnek köszönhetően a kolostor már a XV. századtól kezdve híres búcsújáróhely. A csejstochowai Fekete Mária kegyképet (másolat) pálos szerzetesek hozták Sopronbánfalvára Lengyelországból, s a köztudatban Mária Wondorf néven él. Az eredeti, kalandos történetű, csodát művelő Mária-kép Jeruzsálemből került Csejstochowába, ahol őrzését a pálosokra bízták. A kép kultusza az ő közvetítésükkel jutott el Magyarországra. A másolat a rend feloszlása után a szomszédos Mária Magdolna templomba került, ahonnan csak 1883-ban juttatták vissza eredeti helyére.**

MÉRI EDINA – SOPRONBÁNFALVA – MŰEMLÉKEK – TKM 538

## 99) SZABOLCS (SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY MELLSZOBRA)

1092. május 20-án Szent László király elnökletével zsinatot (országgyűlés) tartottak Szabolcson. A középkori eredetű Szent Mihály-templom déli bejárata előtt áll Varga Imre szobrászművész Szent Lászlót ábrázoló – a győri Szent László-hermához hasonló - mellszobra, amelyet az 1092-ben megtartott zsinat 900. évfordulójának emlékezetére helyezett el a megye lakossága.

SZ. MIHUCZ ILDIKÓ – SZATMÁRI ISTVÁN – SZABOLCS – MŰEMLÉKEK – TKM 600.

## 100) SZEGED (FOGADALMI TEMPLOM)

A csanádi püspökség székhelye – a trianoni békediktátumot követően – 1923-ban Temesvárról Szegedre tevődött át. A szegedi késő eklektikus stílusú fogadalmi templom építését az 1879. évi árvíz után, az újabb árvizektől való megmenekülésért fogadalomból még 1880-ban határozta el Szeged törvényhatósága. A templom építését 1912-ben kezdték el. Schulek Frigyes 1909-ben elkészült terveit *Foerk Ernő* (1868-1934) felső-építőipariskolai tanár északolasz-lombard hatásra téglaeépítészetben dolgozta át. Csak 1913-ban fogtak hozzá építéséhez, 1914. június 21-én volt a templom alapköletétele, az építkezést azonban az 1914-ben kitört világháború miatt félbe is kellett hagyni. 1923-tól folytatták az építkezést, a Szent Demeter-templomot 1924-ben bontották el. A Fogadalmi-templom kupolája 1924. augusztus 30-án készült el, 1925. november 26-án a Tisza felőli, 1926. március 27-én pedig a város felőli tornya. 1928-ban Rerrich Béla pályaterve alapján Nemzeti Emlékcsarnok létesült. A templom a tér kiépítésének befejezésével 1929-ben készült el, 1930. október 24-én szentelték fel. Az első misét a főoltárnál Angelo Rotta, pápai követ mutatta be. A dóm alaprajza szabályos latin kereszt. Hossza kívül 81, belül 66 m, szélessége kívül 51, belül 48 m. Tornyainak magassága a Tisza 0 pontja fölött 91 m, a templom padozatától számítva 81 m. A kupola magassága 53,61 m, belül 33,40 m. A templom befogadóképessége 5000 férőhely. A dóm homlokzatát a 12 apostol mozaikképe díszíti, Márton Ferenc tervei szerint készült. A Magyarok Nagyasszonyának 3 m magas carrarai márvány szobrát Tóth István faragta. **A főbejáratot keretező baldachinon Szeged város címere látható. A két szélső bejárattól jobbra és balra elhelyezkedő Szent István- és Szent László-szobrokat Dávid István készítette. A tornyok és a kereszthajó között lévő oldalkápolnák oltárait Szent László, Szent Erzsébet, Szent István és Szent Margit tiszteletére emelték. Két királyunk oltára Ohmann Béla munkája.** A templom orgonáját Geyer József és Asztalos Kálmán szegedi orgonaművészek tervei szerint készítették. A templomban helyezték el Fadrusz János 1892-ben készített Krisztus a keresztfán című feszületét. A főoltár baldachinja felett a „szűrös Madonna” Márton Ferenc alkotása.

A tér nyugati oldalán egyetemi kollégium és hittudományi főiskola, délnyugati felén püspöki palota, déli és délkeleti szárnyán természettudományi és orvosi egyetemek foglalnak helyet. A szegélyező árkádsor 300 m hosszú, és 101 oszlopból áll. Alatta a szegedi pantheon található. A dóm előtt álló Dömötör-torony a régi barokk stílusú Dömötör-templom 1924. évi lebontásakor megmaradt, korábbi román alapokon álló, kora gótikus torony maradványa. Alapfala XI. századi eredetű, alsó, négyszögletes, román stílusú része XII. századi, felső, nyolcszögű záródíszje pedig a XIII. századból való. Keresztelőkápolnát alakítottak ki benne Rerrich Béla tervei szerint. A falképeket Aba Novák festette 1931-ben.

1) HADIK ANDRÁS – SZEGED – FOGADALMI TEMPLOM – TKM 217; 2) BENDE LÍVIA - HADIK ANDRÁS – SZEGED – FOGADALMI TEMPLOM ÉS DEMETER-TORONY – TKM 632;

## 101) SZEGED (HAVAS BOLDOGASSZONY FERENCES PLÉBÁNIATEMPLOM)

A XIII. század második felének társadalma tele volt ellentmondásokkal. A gazdag assisi kereskedőnek, Pietro Bernardonének jólétben, szórakozások között élő fia Provenceban döbrent rá a súlyos társadalmi igazságtalanságra, az eretnokségekbe menekülő szegények igazára.

A ferences rendet tehát Assisi Szent Ferenc, a szegénység apostolává vált, Assisiből származó gazdag, fiatal kereskedő alapította. Hazájából is jól ismerte a kereskedelmi konkurencia áldozatainak keserves életét, franciaországi kereskedelmi útjain pedig rádöbrent az Európa-szerte mindenütt felbukkanó eretnekmozgalmak igazi okaira: a kiuzsorázott szegénység reménytelen sorsára. Önként vállalt koldusszegénységével lett sorstársuk, követői a városi szegénység vigaszaiá, erősítőivé váltak.

Róma korán felfigyelt az új szerzetes mozgalomban rejlő lehetőségre: III. Ince pápa 1209-ben – még Szent Ferenc életében – jóváhagyta a rend szabálykönyvét. A Ferences-rend (ferencesek, franciskánusok) Assisi Szt. Ferenc által 1209-ben alapított katolikus kolduló rend. *Assisi Szent Ferenc* (eredetileg Giovanni Bernardone, 1181 v. 82-1226), olasz rendalapító volt. 1213-1215 között beutazta Franciaországot, Spanyolországot és 1219-ben Egyiptomot. 1228-ban szentté avatták. A rend feladatai közé tartozik a lelkipásztorkodás és a tanítás. A rend 1517-ben szétvált. A rend egységét 1897-ben XIII. Leó pápa állította vissza. A rend Magyarországon a XIII. században jelent meg, és az 1526. évi mohácsi vész idején kb. 120 kolostoruk volt. 1950-1989 között működését erősen korlátozták. - A rend női ága az Assisi Szt. Klára által 1212-ben alapított *klarisszák* voltak. Főként leányneveléssel foglalkoztak. Magyarországon a XIII. század óta működtek, rendjüket 1782-ben feloszlatták. – A Ferences-rend szigorúbb ágaként *Matteo di Bassi* (1492 k.-1552) kezdeményezésére 1525-ben alapították a *kapucinusok* katolikus kolduló szerzetesrendjét.

A korábbi szerzetesrendek arisztokratikus elzárkózásával szemben a kolduló barátok az újkori demokratikus gondolat előhírnökei. Embertársaik körében (elsősorban a városokban) élve és közéljük vegyülve példaadással, bűnbánat hirdetésével, prédikációval, iskolai oktatással, térítéssel foglalkoztak. Az alapító 1224. évi halála után a rend a szabályokat szó szerint értelmező obszervánsokra, a jogi formákat és a rendi szervezet előnyeit szorgalmazó minoritákra és a szegénység teljes szigorát valló kapucinosokra tagolódott.

A ferences-rend korán – még az alapító életében – megjelent Magyarországon is. 1228-ban már Esztergomban is megteltek a ferencesek, IV. Béla uralkodása alatt telepedett meg a Szerémségben, s a tatárjárás előtt már állt esztergomi, székesfehérvári, budai, győri, pécsi, zágrábi, egri, sárospataki, nagyszombati és pozsonyi zárdájuk, a tatárok kiűzése után pedig templomot építettek Pesten, Nagyváradon, Kőszegen, Segösdön, Sopronban, Nyitrán. IV. Béla – mint ferences harmadrend tagja – 1270-ben az esztergomi ferences templomban temettette el magát. 1260-as narbonne-i ferences káptalanyülésen már arról számolhattak be, hogy Magyarországon a ferencesek háza 8 őrsgben, - az esztergomi győri, székesfehérvári, pécsi, egri, erdélyi, zágrábi és szerémi custodiában – szerveződtek.

Anjou-királyainkra is nagy hatást gyakorolt a kibontakozó ferences mozgalom. Amikor Károly Róbert 1332-ben Nápolyban járt nagybátyja, Róbert király udvarában találkozhatott a ferencesekkel, s Róbert bátyja, Toulousei Lajos herceg is ferences szerzetes lett.

1526-ban a ferencesek 70 kolostorában 1500 testvér élt. A kolostorok elterjedését Hunyadi János is nagyon szorgalmazta, a ferences Kapisztránói Szent Jánosnak ösztönzésére, s fia, Mátyás király is nagy jötevője volt Szent Ferenc rendjének. Ebben az időben a magyar ferences rend két rendtartományra: a mariánusokra és a szalvatoriánusokra tagozódott.

A török hatalom előretörése a ferences klastromokat is elsöpörte: 1534-ben már csak 773 ferences testvért számlált a magyar rend, számuk 1605-re öt zárdában tengődő 30 szerzetesre zsugorodott. Pedig a dervisek életét tisztelő törökök nem viseltettek ellenséges érzülettel a szegény emberek között élő, azok életformáját élő szerzetes barátokkal szemben. A bosnyák rendtartományban szabad járást-kelest biztosítottak a barna csuhás, facipős barátoknak. Lippán és egész Erdélyben Fráter György tekintélye védte őket, s a lippai szalvatoriánusok meg tudták vetni a lábukat Gyöngyösön, Jászberényben és Szegeden, sőt még Budán és Pesten is. Az igénytelen, a politikától tartózkodó, inkább a lelkipásztorkodásban buzgolkodó barátok megnyerték a törökök bizalmát. Kolostoraik mellett iskolákat is fenntartottak, virágos és gyümölcsös kertjeik példaképpül szolgáltak a falusi kertek számára.

Szegeden a XIV. század első évtizedében települtek le a mariánus ferencesek: Károly Róbert felesége, Erzsébet királyné volt jötevőjük, ő gondoskodott a templom felszereléséről. 1320 nyarán Károly Róbert lengyel földről hozott feleséget temesvári udvarába. A sok ág egyike volt a feje ama Władysław (Ulászló) Łokietek (1306-1333), aki 1320-ban magyar segítséggel szerezte meg a lengyel királyi koronát, Krakóban királlyá koronáztatta magát és a lengyellakta területek nagy részét egyesítette.



A csehekkel vívott hosszú harcok után, 1320-ban királlyá koronázott Lokietek Ulászló, IV. Béla unokájától, Hedvig kalisi hercegnőtől született Erzsébet lányát adta férjhez régi szövetségéhez, a magyar I. Károlyhoz (Róbert Károly). (1320. július 6-tól Piast Erzsébet, I. Lokietek Ulászló lengyel király leánya a felesége). A régi magyar-lengyel kapcsolatok újra felelevenedtek a Habsburg-törökvésekkel szemben.

Anjou királyaink nápolyi hagyományaik alapján pártfogolták Szent Ferenc fiait. Károly Róbert nagybátyja, Lajos toulousei püspök maga is ferences volt.

Az obszerváns ferencesek Hunyadi János kormányzósága idején, a bosnyák rendtartományból északra húzódva – 1444 táján – megjelentek a városban, s rövid ideig a mariánusok házáat használták.

1450 körül az obszervánsok – más néven a cseri barátok – megkapták az Alsóváros piacterén álló Szent Péter-egyházat és kisebb kolostort is emeltek. Még Mátyás király uralkodásának első évtizedében kezdődött meg a méltóbb, nagyobb templomuk építése, s a déli hajófal párkánya közelében látható 1503-as évszám jelzi a körülbelüli befejezés idejét. Feltehető, hogy pénzszüke miatt két részletben épült a templom: először a hajó készülhetett el, s csak később emelték a szentély falait és boltozták be a tereket. A másik építési időszakban itt dolgozott János testvér, a király visegrádi, valamint a kolozsvári Farkas utcai ferences templom építkezéseinek vezető mestere. A ma látható egyszerű dongaboltozatra applikált – hálóboltozat azonban későbbi, barokk kori „regotizálás” ritka élménye lehet. 1543 után, a török hódoltság idején a ferencesek a városban maradtak és a protestánsokkal együtt használták a templomot. A cseri barátok innen járták a Dél-Alföld vidékét, s tartották az emberekben a hitet.

A város 1686. évi felszabadulása után jó néhány évtized kellett ahhoz, hogy rendbe hozzák és berendezzék a templomot: a főoltárt – melynek XVII. századi Mária-képe a Szögedi Segítő Szűzanya-kegykép – Sárecz György szegedi polgár állította 1713-ban, szobrait Gráff Antal szerzetes faragta. Gráff volt az 1714-ben felállított szószék figuráinak is a mestere. A XVIII. század végén Daka Gáspár emeltette „egyéb bötsületes gazdák szögésséges költségeivel” a Szent Vendel-oltárt, míg a Babarczy-család 1777-ben a Nepomuki Szent János-oltárt. Ez utóbbi oltárképét a Paul Troger körébe tartozó Joseph Hautzinger festette. Ugyancsak az ő alkotásai a Szent Antal- és Szent Ferenc-oltárt díszítő képek. A szobrokat a Rajna-vidékéről ide költözött Aisenhut József faragta, s az ő tervei alapján készült 1775-ben a Szent Kereszt- és a Fájdalmas Szűzanya-oltár. Wolfgang Prechtl kamarai prefektus állította fel 1747-ben a Tisztítóhelyen Szenvedő Lelkek oltárát.

1740 körül készült a Fekete Mária-oltár, melynek elfeketedett kegyképe „Szerecsön Mária” néven ismert e vidéken. Az oltárkép a czechochowi zarándoktemplom csodatevő Mária képének másolata, Morvay András műve. A gyertyafüsttől elfeketedett kegykép a Szeged környéki népi vallásosság kedves emléke. A kegykép elterjedése a török elleni harcokkal függ össze, amit a ferencesek is terjesztettek. A kegykép az alsóvárosi templomban az egyéni áhitat, könyörgés helye, amit az oltár körül még napjainkban is elhelyezett hálaadó táblák jeleznek.

A középkori kolostor egykori káptalantermében a mivesen kialakított, gazdag faragványokkal díszített szekrények 1760 körül készültek, a bútorzatot díszítő képeket 1764-ben festette Falusi Zsigmond.

A XVIII. században átépült a középkori eredetű kolostor, a megújított templom tornyát 1772-ben magasították meg, sisakja 1827-ből való.

1) LEVÁRDY FERENC – SZEGED - ALSÓVÁROSI TEMPLOM – TKM 44; 2) LUKÁCS ZSUZSA –SZEGED ALSÓVÁROSI FERENCES TEMPLOM ÉS KOLOSTOR – TKM 633.

## 102) SZEKSZÁRD (WOSINSKY MÓR – KORÁBBAN BÉRI BALOGH ÁDÁM - MÚZEUM)

I. Béla király 1061-ben apátságot alapított Szekszárdon. Itt is temették el a királyt – krónikáink szerint – bár halálakor még nem szentelték fel a középen kupolával fedett, tizenegy karélyos „bizánci” elrendezésű, román stílusú bazilikát. (Alapfalai még ma is láthatók a régi megyeháza udvarán.)

Wosinsky Mór (1854-1907) tudatos és hozzáértő gyűjtőtevékenysége hozta létre a mai kőtár alapjait már a századfordulót megelőző években.

Wosinsky Mór, régész és múzeumszervező 1854-ben született Tolnán. Alsóbb iskoláit itt és a közeli Kalocsán végezte, majd édesanyja ösztönzésére – és némiképp a papi pályától idegenkedő orvos édesapja akarata ellenére – a pécsi papnevelde hallgatója lett. – Régi iskolatársa, a későbbi akadémikus, Kammerer Ernő volt. - Történeti érdeklődése és a régészet iránti vonzalma csak később, fiatal káplán korában kezdett kibontakozni, s a magyar régészet nagy szerencséjére e kezdeti időszakban olyan nagy tudású, felvilágosult gondolkodású mecénásra lelt, mint az akkor már európai híru bibliofil tudós: Apponyi Sándor gróf.

Első feltáráshoz a Tolna megyei Szárazpusztán, majd az azóta világhírűvé vált neolitikus lelőhelyen – a Lengyel község melletti Török-sáncon kezdett hozzá. Elérte, hogy ez utóbbi terület tulajdonosa – Apponyi Sándor gróf – kivágatta a lelőhely területéről az erdőt és biztosította a feltárásokhoz szükséges költségeket. Wosinsky felismerte, hogy a naplóval, helyszínrajzzal dokumentált feltárás jelent hasznot a tudomány számára. A lengyeli sánc feltárása közben Európa egyik legismertebb őskorkutatójává lett.

- Pályatársai közül szinte elsőként törekedett arra, hogy szintetizálja a különböző nyelvű publikációk eredményeit.
- A feltárt anyaghoz párhuzamként használható leleteket szinte egész Európából igyekezett összegyűjteni. Bejárta Svédországot, Dániát, Egyiptomot, Törökországot, Olaszországot és csatlakozott Zichy Jenő ázsiai expedíciójához is.
- A lengyeli feltárások eredményeit három kötetben publikálta 1888-ban, 1890-ben és 1891-ben.
- Amikor az általános nagy milleniumi lelkesedéshez csatlakozva Tolna Vármegye is elhatározta saját történetének megírását, a honfoglalást megelőző időszak elkészítését Wosinsky vállalta. Tíz év alatt maga járta be a megye területét, és gyűjtötte össze a régészeti adatokat. Az összegyűjtött és feltárt sok ezer tárgy javarészt az anyagi feltételeket biztosító Magyar Nemzeti Múzeumba került. A nagy munka eredményeként megszületett kétkötetes monográfia 1896-ban jelent meg.
- Elhatározta, hogy létrehozza a megye önálló múzeumát. Első kiállítását az új gimnázium még üresen álló termeiben rendezte be. Egy évtizedes munka eredményeként 1901-ben végre megnyitotta kapuit a neves építéspáros: Herzog Fülöp és Schickedanz Albert tervei alapján készült neoreneszánsz múzeumpalota (ld. Hősök tere, Milleniumi Emlékmű). Az akkor legmodernebb vidéki múzeumnak számító intézmény első igazgatójává Wosinsky Mórt nevezték ki.
- A múzeumi könyvtár megszervezésével létrehozta a megye egyetlen olyan közkönyvtárát, melyet nemre korra és foglalkozásra való tekintet nélkül bárki ingyenesen használhatott.

Wosinsky Mór 1907. február 22-én hunyt el. Az általa létrehozott múzeum földszinti folyosóján, a kőtárban vörösmárvány fölkében került elhelyezésre létrehozójának, az európai híru ősrégésznek -, Wosinsky Mórnak bronzból öntött mellszobra, melyet 1981. október 3-án lepleztek le, Farkas Pál szekszárdi szobrászművész alkotása.

1) DR. GAÁL ATTILA-DR. TORMA ISTVÁN - SZEKSZÁRD – BÉRI BALOGH ÁDÁM MÚZEUM I. – TKM 115.; 2) TÓTH ENDRE-SOPRONI SÁNMDOR - SZEKSZÁRD – BÉRI BALOGH ÁDÁM MÚZEUM II. – TKM 116.; 3) ROSNER GYULA - SZEKSZÁRD – BÉRI BALOGH ÁDÁM MÚZEUM III. – TKM 126.; 4) SZILÁGYI MIKLÓS - SZEKSZÁRD – BÉRI BALOGH ÁDÁM MÚZEUM IV. – TKM 153.

### 103) SZERENCNS (ZEMPLÉNI MÚZEUM)

Szerencs az Alföld és a Zempléni-hegység találkozási vonalán fekszik. Szerencs 1490-től mezőváros volt, 1606-ban tette szabad királyi várossá Bocskai István, akit 1605-ben a szerencsi református templomban választottak Erdély fejedelmévé. Az országgyűlés emlékéét a templom belső falán elhelyezett tábla őrzi. Maga a vár, az Árpád-hegy lábánál, mocsaras tó szigetére épült. A honfoglalást megelőzően már földvár állt e helyen és a település első neve a középkorban Taktaföldvár volt. 1271-ben bencés apátságot alapítottak Szerencsen, a Bogát-Radvány nemzetség monostoraként. 1247-ben említik az oklevelek, 1294-ben felújításra szorul. **II. Ulászló alatt Zápolya János volt a kegyura.** Később Ferdinánd adományából Monoszlói Péter, majd Bebek Ferenc nyerte el az apátságot. 1549-ben Bebek Jánosé lett. Ennek épületeit 1556-ban, a XVI. század közepén Izabella királyné hívei várrá építették ki. Tokaj elővára lett. Szabálytalan alaprajzú, külsőtornyos vár volt, északi oldalát ötszögű földbástyák, déli oldalát erős olaszbástyák védték. A belső várba a ma is meglévő kaputornyot 1556-ban Némethy Ferenc alakította ki a középkori monostor épületéből. Később királyi birtok lett, 1565-ben Ferdinánd kezére jutott. Balassa Menyhért foglalta el. **1583-tól 1711-ig a Rákócziaké.**

A Zempléni Múzeum **Rákóczi Zsigmond** és kora című állandó kiállítás anyaga a Rákóczi-család anyagi és közjogi felvirágoztatójának állít emléket. Magyarország történelmének egyik legismertebb családjá a Zemplén megyei Rákóc faluból származik. A család a XVI. században több ágra szakadt. I. Rákóczi Zsigmond 1517-ben vásárolta meg az Abaúj megyei Felsővadászt és ide költözött. Unokája, II. Rákóczi Zsigmond 1544-ben itt született. Iskolás évei után Perényi Gábor sárospataki udvarában apródoskodott. Mint a török ellenes háborúk sorozatával szabdalta korszak legtöbb nemes ifja, ő is beállt végvári katonának. Egerben kezdte pályafutását, majd Szendrőbe került át, ahol két évig volt főkapitány. 1587-ben feleségül vette Mágóchy András özvegyét, Alaghy Juditot, kitől Erzsébet nevű leánya született. **Hegyaljai birtokai révén kapcsolódott be a Lengyelországba irányuló borkereskedelembe, tetemes summát halmozott fel, amelyet a Szepesi Kamarának adott kölcsön. Így jutott hozzá több jelentősebb birtokhoz, többek között Szerencs vártárhoz és városához.**

Rákóczi Zsigmond I. Rudolftól bárói rangot kapott. Eger várának három évig volt főkapitánya. 1588. október 8-án Szikszó határában legyőzte a sokszoros túlerejű török sereget. Többször töltött be ebben az időben magas katonai és közjogi tisztséget. Második feleségétől, Gerendy Annától három fia született: György, Zsigmond és Pál. A házasságkötésekkel és borkereskedelemmel összegyűjtött vagyonával támogatta a reformáció térhódítását. Vizsolyi birtokára befogadta Mankovits Bálint nyomdászt, aki Rákóczi által németföldről hozott papírra nyomtatta ki Károli Gáspár magyar nyelvű bibliáját.

1596-ban, második felesége halála után újra nősült. Chapy Kristóf özvegyét, Telegdy Borbálát vette feleségül. 1601-ben megvásárolta a Sáros megyei Makovicát és Zboróban telepedett le. Itt érte a Bocskai-felkelés híre. Némi kivárás után csatlakozott a mozgalomhoz. Bocskai az erdélyi rendek egyetértésével kormányzóvá nevezte ki, majd a fejedelem halála után ő követte tisztségében. 1607-ben a vár „tróntermében” választották erdélyi fejedelemmé Rákóczi Zsigmondot (1607-1608). 1607. február 12-től- 1608. március 5-ig volt Erdély választott fejedelme. Báthory Gábor nyomására mondott le. Visszavonult felsővadászi birtokára és ott halt meg 1608. december 5-én. 1644-ben III. Ferdinánd seregei elfoglalták a várat, és azt a templommal együtt feldúlták. I. Rákóczi György hadvezére, Kemény János azonban visszafoglalta Szerencset. 1672-1678 között a Habsburgok kezére került, osztrák őrsege volt. 1680-ban Thököly hadvezére, Teleki Mihály foglalta el. 1685-ben ismét a császáriak kezén volt. A Rákóczi-szabadságharc leverése után a vár és uradalmi a kincstár birtokába kerültek, majd udvarhű főurak kezére került. XVIII-XIX. századi birtokosai: Illésházy Miklós, Grassalkovich Antal, Szirmay és Almási családok voltak.

Szerencs temploma XIV. század eleji épület felhasználásával 1480 körül épült. 1595-ben a régi alapokon teljesen újjá építették. A tornyon és a hajón csúcsíves, kökeretes ablakok, a toronyaljban bordás keresztboltozat van. A belső teret fiókos dongaboltozat fedi, és keskenyebb szentély zárja. A templomot 1791-ben átalakították. Tornya a hajó déli oldalának közepén van. E templomban ülésezett 1605-ben az országgyűlés, amely Bocskai Istvánt Magyarország fejedelmévé választotta. I. Rákóczi Zsigmond holttestét kivánságának megfelelően Szerencsre hozták és itt temette el Miskolczi Csulyak István református lelkész 1609. január 21-én. A templom hajójában Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (+1608) vörösmárvány tumbájának fedőlapján a fejedelem címere és latin nyelvű felirat olvasható, melynek fordítása a következő:

*„Itt nyugszik a végső lehelete után a békében és háborúban győzedelmes Rákóczi Zsigmond, Magyarország oszlopa, akinek Eger csodálta szerencsésjét, a császár fővezérének kies lángelméjét. Erdély oltalmazóját, a kegyetlen török ostorát, mi honfiak az ő kegyes atyai indulatát. Ezért Magyarország, Eger, császár, honfiak érdemeihez illően fizessetek könnyeitekkel a haza atyjának.”*

SISKA JÓZSEF – SZERENCNS – ZEMPLÉNI MÚZEUM – TKM 440.

## 104) SZÉCSÉNY (VÁRKASTÉLY)

Külsőtornyos várfala volt Szécsénynek széles árokkal, amelyen híd vezetett át. Az árok külső peremén palánk, belső partján kőfal futott a szabálytalan, nyújtott négyszög alaprajzú terület körül. A várfal töréspontjain egy négyzetes, két sokszögű és négy kör alaprajzú, közel egyforma alapterületű külső torony volt. A váron belül állt a négyzet alaprajzú, külső toronnyal megerősített várkastély, amelyet újabb árok vett körül, kapujánál híddal. A külső vár egyik kerek külső tornya ma raktár. A vár déli falában épült zömök, ún. Török-bástya már csak félig áll.

Szécsény várát először 1461-ben említik, mint Castellumot. 1462-ben Guti Ország Mihály nádoré; 1552-ben a török foglalta el, 1562-ben Balassa János sikertelenül ostromolja, majd 1593-ban, a 15 éves háború során Pálffy Miklós és Tiefenbach Kristóf csapatai vették vissza. Balassi Bálint szerelme, Losonczy Anna lett 1590-ben a szécsényi uradalom birtokosa, melyet halála után második férje, Forgách Zsigmond örökölt. Az uradalmat, Szécsény mezővárosát s benne a várat, Forgách Ádám 1652-ben elzálogosította, s az új gazda Koháry István lett. 1663-1683 között újra a törökök bírták. **1683. november 9-10-én szabadult fel végleg, amikor is Sobieski János lengyel király Bécs ostroma alól hazaindulván, útközben a nógrádi várakból is kiűzte a törököket. Az ostrom után pestisjárvány pusztított, ezért a város elnéptelenedett, várát pedig felégették.**

1705-ben Rákóczi Ferenc itt, a vár alatti mezőn tartotta a nevezetes országgyűlést. A vár jelentősége a szabadságharc után megszűnt, falaiból alig maradt valami. A 17. század legvégén újrateremtett várost 1737-ben a Forgách család visszaváltotta. A szerződés udvarházról ír, amely minden bizonnyal a pusztuló vár területén lehetett, de annyira romos volt, hogy nem építették újjá, csak felhasználták. 1753-ban a Forgách család megosztotta birtokait, a szécsényi uradalom Zsigmondé lett és az ezt rögzítő szerződés már megemlíti a kastélyt, mely ezek szerint 1737-1753 között épülhetett.

A kastély fénykorát Forgách József idejében, 1756 és 1829 között élte. Az uradalmat és benne a kastélyt 1846-ban a Pulszky család vette meg, a birtoklásban őket Gross Zsigmond nagyváradi lakos követte, majd az Erdélyből áttelepülő neves természettudós, báró Liphay Béla. A II. világháborúban megrongálódott épületegyüttes kifosztva, őrizetlenül állt egy ideig, majd szükséglakások, sajtóterelő üzem, penészlaboratórium, került bele. 1969-1975 között a kiürített épületet helyreállították, benne múzeumot rendeztek be, mely azóta a nógrádi reformkori politikus, természettudós és műgyűjtő, Kubinyi Ferenc nevét viseli. Az északnyugati bástya alatt, a vasúton túl terül el a Borjúpást, ahol 1705. szeptember 18-án a rendek II. Rákóczi Ferencet vezérlőfejedelmé választották és kikiáltották az új magyar államformát, a konföderációt.

1) PRAZNOVSZKY MIHÁLY – SZÉCSÉNY – KUBINYI FERENC MÚZEUM, - TKM 82. - 2) PRAZNOVSZKY MIHÁLY – SZÉCSÉNY – MŰEMLÉKEK - TKM 170.

## 105) SZÉCSÉNY (URUNK SZÍNEVÁLTOZÁSA FERENCES PLÉBÁNIAEMLŐ)

XXII. János pápa engedélyezte „kedves fiunknak, nemes férfiúnak, Tamás erdélyi vajdának”, hogy a Szécsényi család tulajdonában lévő – 1334-ben Károly Róbert által mezővárosi rangra emelt – településen ferences barátok számára kolostort és templomot emeljen. A XVI. század során épült templomból ma annak szentélye (ablakok, boltozatok) jelzi az első építés korszakát.

**A templom oldalfalán márványtábla s rajta egy portré hirdeti a Szécsényt felszabadító Sobieski János emléket.**

Az 1715-ös tűzvész után alakult ki a templom mai képe: a középkori hajó falaira fiókos boltozatot tettek, barokk stílusú ablakokkal megnyitották a déli homlokzatot. A középkori torony a szentély északi állt. A belőle megmaradt részeket 1744-1750 között megmagasították és barokk sisakkal látták el. A templomot 1733-ban szentelték fel, majd a munka a berendezéssel folytatódott, melyben jeles szerepet vállalt a Forgách és a Cziráky család.

1738-ra elkészült a főoltár, 1744-ben a díszes stallumok (Osler Liboris asztalos testvér munkája), 1775-ben a Szent Ferenc-oltár, 1732-ben pedig a Szent Antal-oltár. 1751-ben Ausztriából hozták a Fájdalmas Szűz- és a Szent József-oltárt, a pompás szószék pedig 1741-ben Perényi Pál gróf megrendelésére készült. Ennek a korszaknak szép emléke Balassa Pál és Bede József emléktáblája.

1) PRAZNOVSZKY MIHÁLY – SZÉCSÉNY – KUBINYI FERENC MÚZEUM, - TKM 82. - 2) PRAZNOVSZKY MIHÁLY – SZÉCSÉNY – MŰEMLÉKEK - TKM 170.

## 106) SZÉCSÉNY (FERENCES KOLOSTOR)

A XVI. század során épült kolostorból ma az egykori káptalanterme jelzi az első építés korszakát. Ez utóbbi kétszintes, az alsó rész ma sekrestye, a felsőt – az 1705-ös országgyűlés nyomán – „Rákóczi-terem”-nek nevezik. A török világ idején súlyosan megsérült kolostort 1689-ben felkereste Bárkányi János páter, hogy az újbóli benépesítés lehetőségéről tájékozódjék. Beszámolója szerint a „város kapujához értünk, de a bozót és a cserjék rengetegén nem tudtunk áttörni. Kapával, baltával vágtunk magunknak utat a kolostorig... Szécsény kigyóknak, békáknak és vadaknak lett lakhelye...” 1696-tól, a tető helyreállításával indult az építkezés.

A kolostor épülete hatalmas négyszögű épület, szép, boltozatos kerengővel, hangulatos zárt díszudvarral. A török pusztulás után először a sekrestyei traktust építették fel 1694-ben, majd 1696-ban az északi szárnyat a régi ebédlővel, s azt 1703-ban egy emelettel meg is magasították. 1730-ban épült a torony melletti folyosó, majd 1734-ben befejeződött az építkezés a nyugati szárny felépítésével. Az építészek nevei: **Miszleninszki György (?)**, Bauer Kristóf, Szeviczer György.

1) PRAZNOVSZKY MIHÁLY – SZÉCSÉNY – KUBINYI FERENC MŰZEUM, - TKM 82. - 2) PRAZNOVSZKY MIHÁLY – SZÉCSÉNY – MŰEMLÉKEK - TKM 170.

## 107) SZÉKESFEHÉRVÁR (ELPUSZTULT NAGYBOLDOGASSZONY PRÉPOSTSÁGI TEMPLOM)

Székesfehérvár a Bakony nyúlványai és a Velencei-hegység között, a Mezőföld északra felnyúló, a Sárrét és a Sárvíz mocsaraiból szigetként kiemelkedő dombjaira települt. A honfoglalás idején Árpád fejedelem törzsének szálláshelye volt errefelé, és itt alakult ki a magyar államszervezet első központja. A település két nagyjelentőségű útrenyszer találkozási pontja volt. Az észak-déli útvonal a Szentföldre vezetett, a kelet-nyugati út pedig Itáliába.

972 körül Géza fejedelem alapította meg Fehérvárt. 974-ben vette fel a kereszténységet és temetkezéshelyül Székesfehérvárt választotta, és itt is temették el 997-ben. **Erről *Drugos lengyel krónikás is beszámol.*** A Géza alapította első templomnak az alapfalait 1971-ben tárták fel a régészek. Ez a mai székesegyház előtti útburkolat alatti részen volt. A 15 x 15 méteres, négykaréjos, centrális – talán görög hatású – templom a város első temploma volt. 997-ben már bizonyosan állt, kezdetben valószínűleg a fejedelem és környezetének, a várnépnek egyháza volt.

István király új bazilikát és királyi szálláshelyet építtetett a mélyebben fekvő piac körüli területen. A 61 m hosszú, 32,5 m széles I. István kori bazilikát 1016 körül kezdték építeni. A munkához számos környékbeli római épület maradványait, Gorsium és a távoli Aquincum faragott köveinek egy részét is felhasználták. Az itt állott egykori Nagyboldogasszony prépostsági templomot I. István építtette 1018-38 között, ebből az időből származik a félköríves apszis. Amikor a bazilika elkészült, a régi templom a városi polgárság plébániatemploma lett, talán még a XI. században. Pusztulását a XIII. századra tehetjük. IV. Béla itt új templomot alapított. A háromhajós bazilikát a XII. században átépítették, amiből négy pillér magja maradt meg. Ugyanennek a pilléreknek a többszörös megerősítése tanúsítja a templom XIV-XV. századi boltozását is. Itt koronázták a magyar királyokat Orseolo Péter 1038. évi koronázásától kezdve I. Ferdinánd 1527. évi megkoronázásáig, összesen 37-et. I. István királytól kezdve a legtöbb Árpád-házi királyt ide temettek el, összesen 17-et. Feltehetően ezt a célt szolgálta a bazilikától délre fekvő két kápolna is, melyből az első XII. századi, a mellé épült második XIV. századi. 1222-ben a székesfehérvári országgyűlés kényszerítette II. András magyar királyt az Aranybulla kiadására. Kun László e bazilika falaira akasztatta II. Ottokár elleni győzelem emlékét hirdető pajzsokat. Az 1318., 1327. évi tűzvész után fényesen helyreállították.

**A királyi temetés egyik legszebb leírása Károly Róbert 1342. évi gyászszertartásáról maradt fenn. I. Károly király 1342. július 16-án halt meg Visegrádon. Székesfehérvárott temették el a Szűz Mária-bazilika nagy oltáránál, István király és Imre herceg sírja közelében. A király elsiratására eljött sógora, a lengyel király, és násza, Károly morva örgróf, a majdani IV. Károly császár is. Írott források szerint I. (Nagy) Lajos és Hunyadi Mátyás sírkápolnát építtetett a templomhoz a saját és családja temetkezési helyül.**

**A királyi esküvő és királynékoronázás szertartását II. Ulászló király és neje, Anna példáján, egy francia apród 1502-ben írta le. II. Ulászló – 1471-től cseh király – Jagelló Kázmér lengyel király és Anna (Erzsébet) hercegnő (I. Albert magyar király leánya) fiaként – 1456. március 1-jén született. 1490. július 15-én választották királlyá, és szeptember 18-án koronázták meg Székesfehérvárott. Első felesége, az 1476-ban nőül vett Brandenburgi Borbála, Glogau örökösneje volt (VI. Sándor pápa érvénytelenítette a házasságot).**



Második feleségét, Beatrixot (Mátyás király özvegyét) 1490-ben vette nőül, szándékosan formahibával, ezért a pápa ezt is érvénytelenítette. Harmadik feleségét, Candalei Anna (Anne de Foix) francia hercegnőt 1502-ben vette el.

Székesfehérvár a török korban, 1543-1688 között többször is gazdát cserélt. A törökök megrongálták az épületet, a királysírokat III. Béla és felesége, Antiochiai Anna sírjának kivételével feldúlták. (Az utóbbiak csontjait a XIX. század végén a budavári Nagyboldogasszony-templomba helyezték.)

1601-ben a templom, amelyet a törökök löporraktárnak használtak, felrobbant. A török kiűzése után a város nagy része romba dőlt, a bazilika rongáltan, de még állt. A 145 éves török uralom után az északi oldalhají területén álló Katalin- és Szent Anna-kápolnák előbb városi istentisztelet céljára, majd az 1777. évi fehérvári püspökség alapítását követően ideiglenes püspöki templomként szolgáltak. A sírkápolnában 1789-ig misét tartottak. Maradványai 1800 körül tűntek el, amikor a püspöki palotát építették. Az elpusztult székesegyházat Milassin püspök lebontatta, és köveit a püspöki palota építésére használta fel.

A templom alapfalainak felkutatására 1848-tól kezdve számos ásatás indult. Az első szakember, aki a királyi bazilika területén feltárást végzett, Érdy János, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze volt. 1848 őszén, csatornaásás során sírokra bukkantak. Érdy öt sírt tárt fel, ebből kettőben királyi személy: III. Béla (†1196) és neje, Chatillon Anna (†1184) feküdt. A sírjaikban talált ékszerek a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán láthatók, csontvázaik a budavári Nagyboldogasszony-templom oldalkápolnijában vannak eltemetve. Kemény mészkiő sírládáikat a székesfehérvári székesegyház attemplomában őrzik.

A bazilika első rendszeres feltárára a Magyar Tudományos Akadémiától Henszlmann Imre akadémikus (eredetileg orvos, majd nemzetközi hírű műörténész és régész) kapott megbízást. Az 1848-at követő nyugat-európai emigrációból 1862-ben hazatérve kezdett hozzá a közadakozásból fedezett munkához. Lehetősége ekkor csak a déli hajó feltárára volt, ahol egyebeken kívül megtalálta négy pillér, két oszloplábazat, a DK-i és DNy-i tornyok (?) maradványait, talált továbbá kilenc fakoporsós temetkezést és hat kirabolt, üres kriptát. Henszlmann a munkát 1874-ben folytatta, s ekkor került elő a románkori bazilika félköríves szentélyfala, az északi oldalhají keleti fele az északról hozzá csatlakozó épületmaradványokkal, Mátyás király sírkápolnijának részletei, valamint a főhajó és az északi oldalhají területén öt-öt kripta.

Henszlmann Imre harmadik feltárára 1882-ben került sor, ekkor a mai Szentháromság tér alatt fekvő torony és környékének kutatására volt lehetősége. Az előkerült falmaradványokat földdel fedték le.

Újabb feltárára 1936-1937-ben, a Műemlékek Országos Bizottsága felügyelete alatt került sor, Lux Kálmán műépítész vezetésével. A feltárást az ekkor kialakított Romkert területén folyt. Új leletként ekkor került elő a templom déli oldalához épült kis kápolna szentélyrésze, továbbá mintegy százhusz sír, jórészt a bazilika falain kívül, keletre és délre. A falakon kívül és belül számtalan bolygatott csontvámrészletet találtak. Az 1938-ra elkészült helyreállításban Lux Kálmán a rommezőt, Lux Géza a kőtárat és a hozzá csatlakozó Szent István-mauzóleumot tervezte meg. Ezt a helyiséget Aba Novák Vilmos freskói, Sztehlo Lili (háború alatt elpusztult) üvegablakai, Lux Géza ablakrácsai díszítették, külső és ma is látható domborműveit pedig Madarassy Valter készítette.

1965-1972 között Kralovánszky Alán végzett újabb ásatást e területen. Ekkor került elő a Szent István-sírhely és -kultuszhely a templom középvonalában, a királyi trónszék emelvénye, a kórus és szószek alapozása, a Mátyás-sírkápolna. 1970-71-ben a feltárt alapokat romszerűen mutatták be. A romterületet lezáró építményt 1936-38 között Lux Géza tervei alapján készítették. Itt helyezték el a bazilika faragott kőanyagának fennmaradt részeit. A hangsúlyosan kiemelt részben I. István, más vélemények szerint Imre herceg római szarkofágból faragott kőkoporsója látható, melyet a XI. század első felében, bizánci művész készített. A bazilika XII. századi átépítéséből származik a pavai stílusú épületplasztika.

Nagy Lajos a bazilika északi oldalhajíjának nyugati szakaszán maga és családja számára önálló sírkápolnát alakított ki. A kápolnát, valószínűleg védelmi célból, teljesen körbefalaztatta, elválasztva így a bazilika egyéb részeitől. (1349-ben ugyanis atyja sírját feltörték és a király halotti ékszereit elvitték.) E kápolnába temette el az 1378-ban elhunyt Katalin leányát, díszes síremlék alá, amely vörösmárványból és fehér homokkőből készült. A sírepmény hasonló Nagy Kázmér lengyel királynak a krakkói Wawelban látható síremlékéhez. Fennmaradt I. (Nagy) Lajos és leánya vörös márvány síremlékének töredéke is. 1382. szeptember 10-én Nagyszombat városában halt meg I. (Nagy) Lajos magyar-lengyel király. Szeptember 16-án Székesfehérvárott, a bazilika általa alapított kápolnijában temették el. Fennmaradt Nagy Lajos király síremlékén lévő Anjou-címeres sisakdísz 1382-ből, ill. a király síremlékének fehér- és vörösmárványból faragott töredékei.

Többek között ide temették stiborci Stibor erdélyi vajdát (1414), akinek azonosítható sírköve fennmaradt: 1392. március 7-én Zsigmond Stibor pozsonyi ispánnak adja Csejte várát és városát (Nyitra m.).

A lengyel Stibor már az 1390-es évek közepén az ország egyik legbefolyásosabb emberének számított. Királya elsőként mentesítette az 1397. évi törvény külföldiek elleni rendelkezéseinek hatálya alól. Erdélyi vajda (1395-1401, majd 1409-1414 között). Birtokai Pozsony és Zsolna között egy tömbben terültek el (1404-től „a Vág folyó egész földjének ura”). Tizenkét váruadalmával Garai és Cillei mögött a harmadik leggazdagabb földbirtokos volt. A Sárkány-rend tagja volt. 1414. február elején halt meg.

A meredek sziklára épült *Beckó (Beckov)* vár eredetileg a Nagymorva birodalom egyik határvára volt. - Anonymus szerint Szovárd, Kadocsa és Huba honfoglaló vezérek Zobor szlávjaitól foglalták el. Az Árpád-házi királyok korában ispánsági királyi vár. Anonymus még Blundus: Bolondóc vára néven említi. Később Csák Máté (+1321) birtokolta. - 1388-ban Zsigmond király Stibor erdélyi vajdának ajándékozta, s a vajda erősítette meg a várat. Egy monda szerint Stibor vajda Beckó nevű bolondjáról kapta a vár a nevét. A felső várat a keleti oldalon egy nagy méretű sokszögletű bástyával erősítették meg. Az öregebb Stibor vajda 1414-ben békés körülmények közt hunyt el, Krakkóban temették el (?). Felesége hat évvel élte túl férjét. **Fia, Stibor a székesfehérvári bazilika mellett építtetett temetőkapolnát.**

- 1) KRALOVÁNSZKY ALÁN – SZÉKESFEHÉRVÁR – KIRÁLYI BAZILIKA I. - TKM 310. -  
2) KRALOVÁNSZKY ALÁN – SZÉKESFEHÉRVÁR – KIRÁLYI BAZILIKA I. - TKM 309.

### 108) SZÉKESFEHÉRVÁR (SZÉKESEGYHÁZ)

Mária Terézia 1777-ben püspökséget alapított Fehérváron. A domb tetején kisebb tér keleti oldalán magasodik a nagyméretű, két homlokzati tornyos, kívül-belül finoman tagolt barokk stílusú székesegyház. Főbejárata előtt a kövezet eltérő színű kockái jelzik az első itteni, még Géza fejedelem idejéből származó templom alapfalainak vonalait. A részben román, részben gótikus templom helyén 1758-1768 között alakította ki a mai alakjában Martin és Michael Grabner.

A Szent István-székesegyházat – az egykori Szent Péter és Pál apostolok templomát - IV. Béla alapította még ifjabb király korában, 1235 előtt a mai székesegyház helyén. IV. Bélát itt is koronázták meg. A templom a belváros plébániatemploma (cathedrális) volt, és a királykoronázások alkalmával a szertartások egy része itt játszódtott le. A bazilikában megkoronázott király ebben a templomban kezdte meg jelképesen uralkodását. Itt hirdetett ítéletet, és itt végezte el a lovaggá ütés szertartását. 1478-ban a polgárok a templom szentélyét bővítették.

A templom kéttornyos, magasan a város fölé emelkedő tömegű, sokszögű szentélyzáródású volt, a délinél magasabb északi toronnyal, ezen később óra volt. A tornyokat meredek, fiálékkal díszített csúcsos sisakok fedték. Volt huszártornya is, mely a tetőgerincből emelkedett ki. Hajóját támpillérek tagolták. A török időkben Szulejmán kán dzsámija lett. A város felszabadulása után 1688-ban újból plébániatemplom lett. A jezsuiták kezelték, Szent István tiszteletére szentelték fel. 1702-től többször is javították. *Buffler* székesfehérvári jezsuita atya kezdeményezésére 1758-1768 között építették át barokk stílusban. Az építkezést 1763-ig Martin Grabner, majd Johann Schattner és Johann Michael Grabner helybeli mesterek végezték.

Amikor Mária Terézia püspökséget alapított Székesfehérvárott, ez a templom lett a székesegyház. A fehérvári püspökség területét a veszprémiéből szakították ki. A korábbi városi plébániatemplom jelentősége tehát nagyban megnövekedett. 1778-ban Mária Terézia királynő a Raguzából visszaszerzett Szent István-ereklék közül a fejeklye őrzését bízta a székesegyházra. A templom püspöki kincstárában lévő Szent István fejeklyét herma formában őrzik, mely Sebastian Würth 1777-ben készült alkotása.

1803-ban lecsapolták a mocsarakat és lebontották a városfalakat. A templom tornyait 1805-1815 között magasították. **A székesegyház kéttornyos főhomlokzatát Szent István, Szent László és Szent Imre barokk szobrai díszítik, Huber János Pál faragta 1774-ben. A három magyar szent kiemelése a főhomlokzaton már arra a programra utal, hogy az ősi alapítású templomot az egykori koronázó-székvárosban hangsúlyozottan a magyar egyházi hagyományok ápolására kívánták felhasználni.**

A templom gazdag barokk kapuja felett a város címere látható. Belső tere egyhajós, dongaboltozat fedí. A mennyezet freskóit Johann Ignaz Cimbal bécsi művész festette 1768-ban. A templom legértékesebb része a szentély, amelyet Franz Anton Hillebrandt (1719-1797), Mária Terézia udvari főépítész tervezte 1773-75 között a főoltárral együtt. Az oszlopokkal díszített főoltár képe Vinzenz Fischer (1729-1810) műve 1775-ből, Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának, Magyarország védasszonyának (Patrona Hungariae).

**A szentély melletti két oltár közül a jobb oldali képen Szent László vizet fakaszt a sziklából.**

A templomot 1936-37-ben felújították, az ekkor előkerült középkori részleteket bemutatták. Az altemplomban III. Béla király és felesége vörös márvány koporsóit helyezték el.

Mária Terézia itt, a Szent István-kápolnában helyezte el a Raguzából visszaszerzett I. (Szent) István fejreklyét. A hermát 1777-ben Sebastian Würth Bécsben készítette. A kápolnát 1779. augusztus 19-én szentelték fel.

A székesfehérvári copf stílusú püspöki palotát a középkori bazilika romjainak felhasználásával Rieder Jakab építette részben a templom homlokzati részének és tornyainak maradványai fölé 1800-1801-ben. Az egyemeletes palota három utcára néz. Az erőteljes profilokkal, díszekkel képzett homlokzatának középtengelyében oromzattal lezárt középrizalitjának timpanonjában az építető Milassin János püspök címerét helyezték el, két oldalán egy-egy fekvő figurával.

A főbejárat fölött konzolokon nyugvó vasrácsos erkély van. Az oldalrizalitok felett szobrokkal díszített attika van. Az első emeleti nagy ebédlőben négy tájképes klasszicista falkép és a foglalkozások allegóriái láthatók.

A város történelmi múltját jelképező Országalma Ohmann Béla alkotása.

CS. DOBROVITS DOROTTYA – SZÉKESFEHÉRVÁR – SZÉKESFEHÉRVÁR – TKM. 125.

### 109) SZOMBATHELY (SZÉKESEGYHÁZ)

Szombathely fontos hadi és kereskedelmi utak mentén alakult ki. Itt vezetett az észak-déli kereskedelmi út is, az ún. Borostyánkő út, de fontosak voltak a Savariából Arrabonába és Sophianaeba vezető utak is. I. sz. 43-ban, Claudius császár (41-54) városi rangra emelte a települést és Colonia Claudia Savaria nevet kapott. A kereszténység kialakulásának első, római kori időszakában is vallási centrum. Az akkoriban létesített Szent Quirinus (+303) bazilika a legfontosabb szombathelyi vallási emlékek közé tartozik. Itt született a római legionáriusból tours-i püspökké lett Szent Márton, Pannónia védőszentje. A várost a 455. évi súlyos földrengés csaknem teljesen elpusztította.

A népvándorlás folyamán tovább pusztult. A hűbéres szláv fejedelemség parasztjai közt megmaradtak a kis keresztény közösségek. Az avarok után betelepülő német telepesek közt a salzburgi birodalmi egyház papjai végeztek missziós munkát. A Gyöngyös és a Perint között épült városkában az 1009-ben alapított győri püspökség várat építtetett és egy nagyobbacska templomot emeltetett. A mai város magja a XIII. századra alakult ki. A város szélén ispotály épült. Kálmán győri püspök – Károly Róbert testvére – ezt a Szent Erzsébet-templommal együtt a ferenceseknek adta. Szombathely 1407-ben kapott kiváltságlevelet.

Az 1578-as pozsonyi országgyűlés elrendelte a vasvári káptalan levéltárának átköltöztetését Szombathelyre. Ezzel egyidőben a vármegye székhelyét is ide helyezték. 1605-ben Bocskai hadai foglalták el a várost, s a lakosság nagy része Németújvárra települt. Draskovich György győri püspök (1635-1650) és Széchenyi György győri püspök (1659-1681) ellenreformációs törekvéseit követően 1707-ben Botyán János itt ütötte fel főhadiszállását. 1710-1717 között súlyos pestisjárvány pusztított a városban, 2000 ember esett áldozatul. A pestisjárványt Szent Flórián és Sebestyén vértanúk (január 20.) ünnepén sikerült megfékezni.

A betelepülés német és horvát telepesekkel indult meg. Mária Terézia 1777-ben püspökséget alapított itt. A szombathelyi egyházmegyét a győri, a veszprémi és a zágrábi egyházmegyék területéből állították össze (Vas megye, Zalaegerszeg környéke, a Mura bal parti része). Első püspökéül *felsőszopori Szily Jánost* nevezte ki, aki a római Collegium Germanico-Hungaricum tanítványa volt. 29 évesen Zichy Ferenc győri püspök kanonokká nevezte ki. A győri székesegyház átépítésének vezetője lett.

Szily lebontatta a város barokk átépítésű 42 x 9 méter alapterületű, félköríves szentélyű középkori templomát. A Sarlós Boldogasszony tiszteletére szentelt templomhoz 4-4 oldalkápolna csatlakozott: a Szentháromság, Szent Flórián, a Fájdalmas Szűz, Szent Kereszt, Szent Mihály főangyal, a Szeplőtelen fogantatás és Szent Anna tiszteletére szentelt oltárokkal. A templom nyugati homlokzata előtt hatalmas torony állt a négy egyházatya szobrával.

Az új székesegyház 1791-1814 között épült Melchior Hefe (Hefe Menyhért) tervei szerint. 1945. március 4-én súlyos bombakárt szenvedett, mely főként a belsőt érte. Külső helyreállítása 1947-ben megtörtént, a külső eredeti állapotában 1977-ben újult meg.

A klasszicizáló későbarokk, oszlopokkal tagolt, kéttornyos homlokzatú templomnak Mózes és Keresztelő Szent János szobrával díszített oromzatos homlokzata van, az oromzaton Szent Péter és Pál, valamint a timpanonon allegorikus szobrok (Hit – Remény – Szeretet) Philipp Jacob Procop (Prokop Fülöp Jakab) bécsi szobrász (1740-1814) alkotása. Két tornyának sisakja újabb.

A latinkereszt alaprajzú 79 m hosszú belső teret a hajóban dongaboltozat, a kereszthajóval való találkozásnál és a félkörívesen záruló szentélyben kupolák fedik.

A hosszház két elkülönülő egységét a négyszer négy monumentális oszlopon ívelő hevederekre terhelt égbetörő kupola négyzetes tere kapcsolja össze, ehhez kapcsolódnak a keresztház a Szent Quirinus és tours-i Szent Márton emlékezetének szentelt szárnyai. Egykor a belsőt meleg színhatású mûmárvány borította.

**Szent Márton oltáránál II. János Pál pápát ábrázoló bronzrelief (Lessenyey Márta munkája) emlékeztet arra, hogy a pápa 1991. augusztus 19-i látogatásakor az oltárnál imádkozott.**

A kupolákat Maulbertsch tervei szerint tanítványa, Joseph Winterhalder (1743-1807) 1800-ban készült freskói díszítik: Szûz Mária bemutatása a jeruzsálemi templomban.

A szentély viszonylag kevésbé sérült. A megmaradt Hefele oszlopos fõoltarán Procop szobrai vannak elhelyezve. Egykor a kupolás mennyezetet Winterhalder falképe, az Angyali üdvözlet jelenete díszítette. Maulbertsch Visitatio oltárképe, Mária Erzsébetnél a bombatámadás során áldozatul esett, Takács István hasonló témájú kompozíciója van a helyén.

A második kápolna védõszentje, a pannonhalmi apátságot alapító Szent István király oltárképét Dorffmeister István soproni mester festette 1792-ben.

1) LEVÁRDY FERENC – SZOMBATHELY – SZÉKESEGYHÁZ – TKM. 129. - 2) DOBRI MÁRIA – SZOMBATHELY – SZÉKESEGYHÁZ – TKM. 129. (2. KIADÁS)

### **110) SZOMBATHELY (PÜSPÖKI PALOTA)**

A szombathelyi püspöki palotát a város elsõ püspöke, Szily János építtette Melchior Hefele (Hefele Menyhért) tervei alapján 1778-83 között késõ barokk stílusban. Szily János püspök bölcséleti akadémiát, papi szemináriumot, könyvtárat, nyomdát, múzeumot alapított. Megépültek a székesegyházi kanonokok házai, a templomi zenészek háza, a püspökség gazdasági épületei.

A kastély eredetileg U alaprajzú volt, de 1945-ben egy bombatalálat az érseki szárnyának egy részét megsemmisítette. Kétemeletes épület, a fõhomlokzat elõtt négy posztamensen álló toszkán kőoszlopon kőbábos korlátú erkély látható. A párkány felett Szily János címerét két oldalról allegorikus alakok fogják közre. Az attikán szimbolikus erényszobrok láthatók.

Mindkét oldalhomlokzat eredetileg 12-12 tengelyes volt, de az északiból négy tengely elpusztult. A kapun belépve jobbra a Sala Terra, melyben az elsõ magyar archeológiai múzeumot helyezték el. A falakat idõsebb Dorffmeister István 1784-ben készült freskói díszítik: római hõroszok és istenek, továbbá Savaria vedutái, elõterükben a Szily lapidáriumban õrzött római leletek: oltárkövek, szobortorzók, feliratos táblák képe eredeti méretekben.

**A lépcsõházból az emeltre felérve, bal oldalon II. János Pált ábrázoló bronztábla (Kiss Sándor alkotása) emlékeztet arra, hogy a pápa az innét nyíló szobában pihent 1991. augusztus 19-i látogatásakor.**

DOBRI MÁRIA – SZOMBATHELY – PÜSPÖKI PALOTA – TKM. 587.

### **111) SZOMBATHELY (SZENT ERZSÉBET TEMPLOM)**

Az egyhajós, sokszög záródású-szentélyes, oldaltornyos, gótikus stílusú templom a XIV. század második felébõl származik. A XVII. század elsõ felében átalakították, kora barokk stílusban. Az 1716-os tûzvész alkalmával a templom nagyrészt elpusztult. Mai formáját 1731 óta õrzi. A templom fõ része a reneszánsz bëlletû, de már kora barokk stílusjegyeket is tartalmazó bejárati kapu. Felette a timpanonban Árpád-házi Szent Erzsébet barokk keretes szobra látható. A Szent Flórián-oltárkép Szombathely legkorábbi ábrázolása, 1749-bõl való, s az 1716. évi tûzvészt ábrázolja. A háború után új fõoltárt kapott a templom, amelyhez Molnár C. Pál festett cserélhetõ képeket. A templom kriptájában temették el Hefele Menyhértet [Melchior Hefele] (1716-1794), a szombathelyi városközpont számos szép XVIII. század végi épületének tervezõjét. A templomhoz csatlakozó ferences kolostor szintén középkori eredetû.

1. **A második elsõ északi oltárt a Szent Antalnak szentelték. A régi oltár tartozéka volt a Szent István és Szent László király szobra.**
2. **A templom új üvegablakai közül az elõcsarnok északi oldali kápolnájában Boldog Maximilián Kolbe, lengyel minorita atya képe látható, akit német fasiszták végeztek ki a dachau haláltáborban.**

Az elsõ koncentrációs tábor Felső-Bajorországban, Münchentõl északnyugatra, Dachaunál létesült. 1933-1945 között Dachau mellett náci koncentrációs tábor mûködött (ma emlékhely).

LEVÁRDY FERENC – SZOMBATHELY – SZENT ERZSÉBET TEMPLOM – TKM. 75.

## 112) SZOMBATHELY (SZENT MÁRTON TEMPLOM)

A régi temető közelében, római alapfalakon 1670-ben emelt kora barokk stílusú volt Domonkos-rendi templom áll. Berendezése és képei a XVII-XVIII. századból származnak. Egyike Magyarország legkorábbi barokk stílusú épületeinek. (A hagyomány szerint a templom közelében állott kora középkori épületek egyikében született 316-ban Martinus püspök, a „gallok megtérítője”, helybéli szóhasználattal ezt a városrészt „Szentmárton”-nak nevezik. A templom előtt álló Szent Márton-szobor *Rumi Rajki István* munkája.

1. A templomba belépve az orgonakarzat alól a dongaboltozatos főhajó és a szentély táru fel elsőként. A főoltár oltárképének felső része a Szentháromságot, az alsó pedig azt a jelenetet örökíti meg, amikor III. Honorius pápa jóváhagyta a domonkos rend szabályait. Kétoldalt Szent László és Szent István magyar királyok szobrai állnak.
2. Az egyik kereszthajóban álló Fájdalmas Anya-oltár kompozícióját balról Szent Jácint egykori krakkói kanonok, az északi országok nagy apostolának szobra egészíti ki.

SZILÁGYI ISTVÁN – SZOMBATHELY – SZENT MÁRTON TEMPLOM – TKM. 121.

## 113) TATA (VÁR)

Tata az oklevelek szerint 1305-ben már oppidium (mezőváros). Egy 1388-ból származó oklevél civitasnak, címeres városnak hirdeti. A vár a középkor óta Tatát és Tóvárost összekötő út mentén, a tó partján, egykori mocsaras terület közötti sziklamagaslatra épült. A középkori vár a síkföldi szabályos alaprajzú várak típusába tartozik. Török kori védőművei között a legkorábbi rondellától az új-olasz bástyáig minden típus megtalálható.

A területen már a XI. században bencés apátság volt. A XIII. században a területet a Csákok birtokolták. 1326-ban Tata még csak birtok, amely a XIV. század második felében már Lackfi István nádoré. A XIV. század második felében a feltehetően Lackfiak által épített vár 1397-ben Luxemburgi Zsigmondé lett. Zsigmond 1409-re négy saroktornyos várrá építteti át. Zsigmond-kori építkezések ideje 1397-es, 1409-es és **1420-as évek. Zsigmond gyakran tartózkodott itt. 1411-ben itt látta vendégül Jagello Ulászló lengyel királyt.** 1424-ben a várban tárgyalt Manuel Palaiologosz bizánci császárral. 1424-26 között a vár vendége volt a bajor herceg, Frigyes neissenen örgróf, Lazarevics István szerb fejedelem is. 1426-ban Zsigmond elzálogosította a várat Rozgonyi Istvánnak 8000 forintért. 1435-ben, mint császár itt fogadta a pápa és a bázeli zsinat követeit.

A vár 1467 előtt már nem a Rozgonyiaké. A Rozgonyiak idején a váron nem építkeztek, állapota csak romlott. A Zsigmond által elzálogosított várat Hunyadi Mátyás 1467-ben visszaváltotta és pompás reneszánsz várrá építtette ki. A belső udvart kétszintes kerengővel vették körül, pillérpáron álló, tóra néző erkély és torony épült. Mátyás, 1490-ben, utolsó, Bécsbe vezető útján két napra megpihent itt. Mátyás halála után 1494-ig fiáé, Corvin Jánosé a vár.

**1494-től Ulászló királyé, aki gyakran jött ide vadászni. 1510-ben, a pusztító pestisjárvány miatt itt tartják az országgyűlést. Kisebbségi díszítésektől eltekintve a várban érdemben nem építkezett. A váruadalom számára fontos bevételi forrást jelentett a halászat. 1501-1502-ben Ulászló öccsének, Zsigmond hercegnek, a későbbi lengyel királynak is küldet halakat a vár kapitánya, Korláthkői Ostvát. A király májustól augusztusig a várban tartózkodott.**

A XVI. századtól a végvárrendszer tagja, feladata a Győr felé tartó török sereg feltartóztatása. A várat először 1526-ban érték el a török csapatok. Ekkor a vár Zápolya Jánosé, majd Ferdinándé. 1529-ben a török egy részét felégeti és újra Zápolyainak adja. 1540-42-ben Perényi Péteré, Sárospatak uráé. 1543-ban a várat és a várost elfoglalták és felgyújtották a török seregek. 1552-ben már Komárom előváráként szerepel, 1558-ban a törökök elfoglalták és felgyújtották. 1566-ban Salm dunántúli főkapitány és Thury György palotai kapitány részvételével nagy küzdelem után visszafoglalták, ezután építették ki *Bartolomeo Ponte, Urban Suess, Paolo da Roma* irányításával olaszbástyás védőművét. 1567-75 között *Ferrando Zamira Spezie di Casa* a kapitánya, 1575-86 között pedig *Rosenberg Kristóf György*.

A 15 éves háború idején Tata újra hadművelési terület lett. 1594-ben Simán pasa kéthónapos ostrom után elfoglalta, a vár újra a töröké, 1597-ben Pálffy Miklós főkapitány seregei csellel ismét visszafoglalják. De még ez évben kétszer is gazdát cserél. A XVII. század elején 1620-ig a császáriaké. 1646-97 között Csáky László zálogbirtoka. A török ebben az időben többször is megtámadja.

A Rákóczi-szabadságharc idején, 1704-ben Vak Bottyán elfoglalja, de 1706-ban a császáriak visszafoglalják. A romos vár 1717-ben Krapf József haditanácsosé, tőle vásárolja meg Esterházy József.



1717-től 1945-ig az Esterházyaké, jellegzetes főúri központ lett. Az Esterházyak 1755-ben Fellner Jakabbal építtetik a mai bejárati hidat.

1815-1895 között historizáló stílusban alakítják át a várat. Ekkor készül el a ma is álló torony. A szorosan vett várkastély tóra néző, erősen átépített szárnya maradt meg az északi saroktoronnyal. Ez utóbbi ötszintes, két szintje középkori, a várkastélyszárny öttengelyes és kétemeletes. A várkastélyt körülvevő erődrendszerből egy rondella és egy olaszbástya, valamint az azokat összekötő várfal maradt fenn.

Részletes régészeti feltárás után 1970-74 között helyreállították, bemutatva az alapfalakat, kiszabadítva az elfalazott gótikus nyílásokat. Ma múzeum.

B. SZATMÁRI SAROLTA – TATA – VÁR – TKM. 73.

## 114) TIHANY (SZENT ÁNYOS BENCÉS APÁTSÁGI TEMPLOM)

I. András (Endre) magyar király (1046-1060), Vazul elsőszülött fia volt. Apja megvakítása után Kijevbe menekült, ahol feleségül vette Bölcs Jaroszláv fejedelem leányát. 1046-ban leverte a Vata vezette „pogánylázadást” és visszaállította I. Szent István törvényeit. Öccse, Béla segítségével visszaverte az ismételt német támadást. I. András idején, **1048 körül Béla herceg (dux) lengyel feleségével, Richezával (Kázmér lengyel herceg húgával) együtt Lengyelországból hazatért Magyarországra, és I. Endrétől megkapta az ország harmadát kitevő dukátust (hercegséget), pénzverési joggal.**

III. (Fekete) Henrik (1017-1056), német király (1039-1056), 1046-tól német-római császár, hogy teljes mértékben kiaknázza 1044-ben aratott ménfői győzelmét, 1051-ben immár negyedszer fogott fegyvert Magyarország ellen. III. Henrik Hainburg várára támaszkodva 1051. július havában Regensburgban gyülekezett seregével. I. Endre (András) magyar király el akarta kerülni a háborút, és még a pápa közbenjárását is igénybe vette, de sikertelenül.

III. Henrik a Moson-Sopron közti megerősített gyeplínia elkerülve, a Rába-Zala forrásvidékéről indulva a Balaton mentén akart Székesfehérvár ellen vonulni. I. Endre csak védekezésre gondolhatott. I. Endre kiürítette a Dunántúlt, az élelmiszerkészleteket megsemmisítette és visszavonult. A német haderő augusztus közepén indult meg Passauból és 3 seregre tagozódott. A zöme III. Henrikkel az élen a Duna jobb partján, a csehek Bratiszlav vezetésével a Duna bal partján közeledtek. A Dunán szállított 3. seregnek Gebhard püspök volt a parancsnoka, aki az élelmiszerszállító hajóegységeket is vezette.

Miután a Lajta-Fertő-Rábca vidéke erős védelmet képezett, III. Henrik az élelmiszereket hajóiról lovakra rakva a Rábca-Zala forrásvidékének került. I. Endre király és öccse, Béla herceg a Zalaegerszeg-Tapolca-Veszprém felől előnyomuló III. Henrik előtt kiürítették a Dunántúlt, a lakosságot elköltöztették, az élelmiszert, lótapot pedig elhordták vagy elpusztították. Egyidejűleg a könnyűlovasságukat az ellenfél oldalába-hátába irányították, s gyakori éjszakai támadásokkal zaklatták. Éhínséggel küzdve, kimerülten érkezett meg a német főszereg Fehérvár alá. Itt is zárt kapuk fogadták, s amellet a komoly magyar haderő került a harcra. III. Henrik seregével visszafordult és a Vértes és Bakony között, az ún. móri horpadásnál Győr felé tartott. Bodajknál, az éjjeli pihenőt tartó táborát a magyarok megrohmozták, és teljes győzelmet arattak. III. Henrik császár Győr felé igyekezett, de hajóhadát a magyarok csellel visszairányították Regensburg irányába. III. Henrik ekkor jutott a legválóságosabb helyzetbe. Teljesen magára hagyatva kellett a nyugati jól megerősített kapuk között német területre érnie.

A Rába mentén, Abda környékén folyt le az utolsó véres küzdelem. A császárnak igen nagy áldozatot kellett hoznia az áttörés sikertelenségéért. Csak serege romjait tudta a felgyújtott Rábca-hídon átmenteni.

1052-ben a Pozsony várát ostromló III. Henrik német-római császár újabb vereséget szenvedett. Zotmund, vagyis Búvár Kund magyar vitéz ugyanis a német hajókat megfúrta és elsüllyesztette. Ezzel jelentősen elősegítette a magyar sereg győzelmét.

**I. András fia, Salamon trónutódlása miatt azonban testvérharcra került sor Bélával. 1059-ben I. András király a hercegséget jelképező kard és a királyságot jelentő korona közötti választásra, „korona vagy kard” kényszeríti Béla herceget a Tisza melletti Várkonyban. Béla herceg Lengyelországba menekül. 1060 elején Béla herceg 3 lengyel dandárral, a Tisza-vidékére nyomult. A lengyel csapatok élén *II. Boleszló (1058-1079)* – Béla apósa, Miesko lengyel király unokája – állt. I. András (Endre) ekkor családját Ausztriába küldte, és német segédcsapatokat kért. A Tiszán átkelő német sereget Béla azonban bekerítette, s a menekülő I. Endre a mosoni kapunál szerencsétlenül járt. A sebesült András fogságba esett, és hamarosan Zircen, a királyi uvarházban belehal sérüléseibe.**

András király – a maga és családja lelki üdvéért – 1055-ben alapította a Balatonba nyúló félsziget keleti oldalán a bencés apátságot a frank földön szeretett Szent Ányos és Szűz Mária tiszteletére. Építői – az atleplom formáiból ítélve – a veszprémi székesegyház mesterei lehettek:

A honfoglalást és államalapítást követően, 1055-ben I. András király tehát a bencés szerzeteseknek adományozta a Tihanyi-félszigetet. A **tihanyi** Szent Ányos bencés apátsági templomot is ekkor alapította a Balatonba benyúló félsziget keleti oldalán, a frank földön szeretett Szent Ányos, illetve Szűz Mária tiszteletére. Az eredetiben fennmaradt tihanyi alapítólevél latin szövegében található magyar szavak a magyar nyelv első írott emlékei. Építői a veszprémi székesegyház mesterei lehettek. A XIII. század második felében vár épült a hegytetőn, s alatta a révnél is kialakult egy-egy falu. A török időkben a templomot is belefoglalták az erődítésbe, amely erős végvár lett, a törökök sohase tudták elfoglalni. A török hódoltság idején végvárként működő középkori kolostorból és templomból a XVIII. század elejére csupán az altemplom maradt meg. A várat a Habsburgok rombolták le. Az apátságot 1716-ban kapta vissza a pannonhalmi bencés főapátság. A főpát jószágkormányzóját, *Grassó Villebárdot* bízta meg az újjáépítéssel. Az új, egyhajós, barokk templomot 1719-1754 között építették. 1735-ben elkészült kolostor végső formája 1740 után alakult ki. Ekkor épült meg a templom két tornya is. A templom és belső berendezései 1753-1762 között készültek. Az altemplomban a XI. századi templom megmaradt részei, háromhajós, román keresztboltozattal fedett, dísztelen tér közepén az alapító, I. András magyar király csavart szárú kereszttel megjelölt sírja látható.

\*

A török hódoltság idején végvárként működő középkori kolostorból és templomból csupán az altemplom maradt meg. Az apátságot 1716-ban kapta vissza a pannonhalmi bencés főapátság. A főpát jószágkormányzóját, a jó gazdasági érzékkel rendelkező *Grassó Villebárdot* bízta meg az újjáépítéssel, illetve az új apátság megépítésével, mivel az a földdel volt egyenlő. Grassót az apáti székben *Lécs Agoston* követte 1740-től, s nevéhez elsősorban a kolostor végleges formájának kialakítása, a két torony megépítése, valamint a főhomlokzatot díszítő, Szűz Máriát, Szent Ányost, Szent Benedeket és Szent Skolasztikát ábrázoló szobrok elkészíttetése fűződik.

A templom kéttornyos, nyugati homlokzatát erőteljes övpárkány és egyszerű falpillérek díszítik. A tornyok közötti, íves vonalú oromzatban Szűz Mária és Szent Ányos fülkeszobrai állnak. A barokk főkapun az építető, *Lécs apát* címere, valamint Szent Benedek és Szent Skolasztika szobrai láthatók. A templom berendezését *Stuhlhoff Sebestyén* faragta 1753-1779 között. A templom oltárait és más berendezéseit 1753-1762 között a világi *Stuhlhoff Sebestyén* hozta létre. 1756-ban már állt a főoltár (hátfalának oszlopai oltáron lévő szobrok: Szent István király, Szent Benedek apát, Szent Skolasztika mellett **Szent László király szobra** található). *Stuhlhoff Sebestyén* három év alatt megalkotta a Szent Benedek- és a Szent Skolasztika-oltárt, 1760-ban pedig elkészült az orgona a zenélő angyalokkal díszített mellvédráccsal. Megépült az altemplom – azóta elbontott – *Stuhlhoff Sebestyén* Szent Sír-oltára, majd 1762-ben a Szűz Mária-oltár. A Szent Benedek- és a Szent Skolasztika-oltár képeit a pápai *Stern József* 1759-ben, a főoltár képét *Novák János* 1822-ben festette.

A Szűz Mária-oltárral szemközt lévő **Jézus Szíve-oltár** oszlopos hátépitményének felső felében térdelő Jézus-szobrot tizenkét lángoló szívből formált koszorú fogja körül, a koszorút kereszttel díszített hatalmas szív koronázza. A kompozíció jobb és bal oldalán Péter és Pál apostol áll, jobbjukban szívvel, baljukban a szokásos jelvényekkel (kulcs és kard). A szívkoszorú alatt Mária törrel átdöfött szívét, legalul a kicsinyeit önvérével tápláló pelikánt láthatjuk. A hátépitményen Ágost püspök és Szent Borbála látható. Baljukban mindketten szívet tartanak. Az oltárépitmény oromzata: hét lángnyelvvel díszített koszorúban a hét ajándékát árasztó Szentlélek. *Stuhlhoff Sebestyén* 1765-ben kezdte el az oltár szobrainak faragását. *Stuhlhoff Sebestyén* szép domborműve az ország első Jézus Szíve-oltára. - **A Jézus Szíve tisztelet ünneplését XIII. Kelemen pápa (1758-1769) ugyanebben az évben engedélyezte a lengyel katolikusoknak.** Amikor a hatvanöt éves *Carlo Torre Rezzonico* bíborost pápává választották, állítólag így kiáltott fel: „Az én kezeimben tönkregyű az egyház; én nem vagyok képes kormányozni!” Az ő idejében a jezsuita rend valóban tönkrement: Portugáliából, Spanyolországból (1767), Franciaországból (1764), Ausztriából és több kisebb fejedelemségből is kiűzték a jezsuitákat. A pápa 1768-ban kiadott *In coena Domini* kezdetű bullájában pedig eredménytelenül vette védelmébe őket. 1769. február 2-án, a jezsuiták feloszlatása ügyében összehívott konzorcium megalakulását megelőző napon hunyt el. XIII. Kelemen elődeihez hasonlóan a tudósok és művészek patrónusa volt, de elkedvetlenítette őket, amikor a Szixtuszi kápolna freskóin is befedette a meztelenséget. Az egyszerű nép viszont nagyon szerette jótékonyágáért. **A Jézus Szíve tisztelet ünneplését az egész egyházra kiterjedő érvénnyel csak 1856-ban, IX. Piusz pápa (1846-1878) rendelte el.**

1889-ben Czigler Győző tervei szerint megerősítették az állandóan mozgó talajra épített templom alapozását. Ekkor festette a főoltár feletti képet Deák *Ébner Lajos*, a szentélyboltozaton lévő négy evangélistát Székely Bertalan, a diadalíven látható Isten Bárányát *Lotz Károly*. Ők hárman készítették a hajó boltozatait díszítő képeket, míg a grisaille-képeket *Feichtinger Károly* és *Scholtz Károly* alkotta.

LEVÁRDY FERENC – TIHANY APÁTSÁGI TEMPLOM – TKM. (P. 14.)

## 115) TOKAJ (MÚZEUM)

A Bodrog és a Tisza összefolyásánál fekvő Tokaj a középkortól kezdve tiszai átkelőhely Erdély felől Lengyelország felé. A szőlőművelést a IV. Béla által idetelepített olaszok fejlesztették ki. Tokaj városában választották királlyá 1526-ban Szapolyai Jánost; a várnak fontos történelmi szerepe jutott a Rákóczi-szabadságharcban.

Copfstílusú, 1790 körül épült, volt görög kereskedőház. Egyemeletes, hatalmas kosáríves, virágfüzérdíszes kapuval. Kiállításai Tokaj és a Hegyalja mezővárosainak XVI-XX. századi történetét, a földszintes Béres Béla esperes egyházművészeti gyűjteményét mutatják be. – Tokaj - Hegyalja az Eperjes-tokaji-hegylánc déli, délkeleti és délnyugati pereme, jellegzetes mezővárosi településekkel: Tokaj, Abaújszántó, Bodrogkeresztúr, Mád, Szerencs, Tállya, Tolcsva. Szőlőtermesztéssel és európai hírű borászattal rendelkezik. A Monarchiának Szilézia 1763. évi elvesztésével már csak a lengyel piac maradt meg, ahonnan a magyar országgyűlés 1715-ben újra megengedte Árva, Túróc és Liptó vármegyéknek a lengyel só behozatalát, s ez az egyetlen árucikk, melynek fuvarozása és eladása a tót és felvidéki magyar lakosság kezében volt. A borkereskedelmet, főleg a tokaji bor exportját a görög kereskedők kiszorítását követően már egészen a lengyel zsidóság bonyolította le. A hétéves háború (1756-1763) következtében bevezetett osztrák védővám-rendszer miatt a lengyel kereskedelem gondot okozott. Lengyelországból vásznat hoztak be Magyarországra és borokat vittek ki, azonban Galiciának elfoglalása óta Magyarországnak és Lengyelországnak nem volt többé közös határa. Az ausztriai vámrendszer felfogása ebben a viszonylatban is alkalmazhatókká váltak, a Lengyelországba kivitt magyar áru, vagy a behozott lengyel áru galíciai területen tranzit-vám alá esett. Ezenkívül a galíciai lengyelség (vagy magyar) határon kiviteli vám alá, amely ellen a magyar országgyűlés rendszeresen tiltakozott.

A céhekbe tömörült kapások szervezettségére utalnak a helységenként rendezett kapásbálok. A szüreti mulatságok során a jelmezes nagysáfr rigmusából a kapások fontossága, a munka dicsérete csendült ki.

*Orsó, kapa, csákány, ásó,  
Kemény szerszám, de nagyon jó!  
Jó metsző késeket tartsál,  
Görbe kést a csizma szárnál,  
Ruszka, polyák, lengyel, görög,  
Cigány, zsidó, magyar, török,  
Kinek a kétágú tetszik,  
Erejében nagyon bízik,  
Katona, kántor-e vagy pap,  
Mihelyst a kapanyélhez kap  
Céhünkbe vétetik az nap...  
A remek is épp annyi,  
Csak a kapát bírd vagdalni,  
Sőt más céhek kit kivetnek,  
Nálunk itten bevétetnek,  
Vélünk lesznek egyenlővé  
De azért nem tegyük őket elsőkké.”*

1719-ben Lengyelországba 668000 liter hegyaljai bort szállítanak. A lengyel dal is így hangzik:

### **Tokaj**

*Co wieczora tokaj pilem,  
Moja ty, miła ty, dzieweczko ma!  
I do rana się bawilem,  
Moja ty, miła ty, dzieweczko ma!  
I choć w głowie tego zaszumiało,  
Serce się do ciebie rwało,  
Moja ty, miła ty, dzieweczko ma! ...*

BENCSIK JÁNOS - VERES LÁSZLÓ – TOKAJ – MÚZEUM – TKM. 363.

## 116) VAJA (VAY ÁDÁM MÚZEUM)

A Vay Ádám Múzeum 1964. október 4-én nyílt meg. A volt Vay-várkastély reneszánsz stílusú építmény, magja a XVI. század első harmadában épült. Földszinti helyiségét 1650-ben boltozták, az északi saroktorony 1659-ből, a déli a XVIII. század elejéről való. A XIX. század közepén a reneszánsz homlokzatot megsemmisítették a csúcsíves ablakrendszerrel, lépcsőházát 1896-ban építik a díszterem kialakításakor. 1962-ben az Országos Műemléki Felügyelőség helyreállította.

\*

II. Rákóczi Ferenc 1703. március közepén Brezán várában fogadta a tiszaháti követeket. Papp Mihály elszegényedett munkácsi nemest és Bige György egykori kuruc hadnagyot. Rákóczi elküldte Bercsényi lovászt, Barwinskiyt a magyarországi helyzetről tájékozódni (a magyar jobbágyokat kényszorsorozták, Montecuccoli Itáliába készült). Májusban Papp Mihállyal Esze Tamás tarpai jobbágy érkezett Rákóczihoz. Ezt követően, 1703. május 6-án Rákóczi és Bercsényi Brezánból kiáltvánnyal fordult a magyarokhoz. Bercsényi további segítségért Varsóba ment, Rákóczi pedig Potocky kijevi palatinustól és egy másik baráti lengyel főúrtól vett fel kölcsönt birtokaira, hogy ebből állítsanak ki számára kisebb lovascsapatot. Bercsényinek végül is - a fejedelem birtokainak elzálogosításából - négy század román-lengyel sorkatonát és két század dragonyost sikerült kiállítania. Meghozta a francia követ pénzügyi segítségét is. Rákóczi ezután Sieniawskával együtt az asszonynak a magyar határ közelében fekvő birtokára ment. Itt kapta az első híreket a tiszaháti felkelésről. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1703. június 16-án a magyar szabadságharc élére állt. Június 16-án II. Rákóczi Ferenc a Vereckei-hágón keresztül Magyarországra érkezik. Június 24-én harcra kerül sor Munkácsnál. 1703. július 8-án Rákóczit Erdély fejedelmévé választja a gyulafehérvári országgyűlés. 1703. július-október 16. között Rákóczi a Tiszántúlon vezet hadjáratot. Július 14-én Tiszabecsnél kerül sor ütközetre. Az ún. Rákóczi-szobában találkozott II. Rákóczi Ferenc 1703. július 19-én Vay Lászlóval és fivérével, Vay Ádámmal.

\*

1711. január 9-én Rákóczi Lengyelországba távozik, hogy tárgyaljon Nagy Péter cárral. Január 21-én Károlyi Tégláson (Szabolcs m.) személyesen találkozik Pálffyval. Tárgyalásairól Károlyi a lengyelországi Skoljében számol be Rákóczinak. Január 31-én Rákóczi Vaján Pálffy János tábornaggal, a császár küldöttével tárgyalt. A békekötés feltételei:

- Magyarország törvényes szabadságjogainak betartása,
- általános bocsánat a felkelés résztvevőinek,
- újabb méltóság és vagyon Rákóczinak,
- de Erdély különálló marad.

Rákóczi azonban nem fogadott el magának semmit. Teljhatalmat adott Károlyi Sándornak, majd február 18-án Munkácsnál útnak indulva, 1711. február 21-én Zavadvánál (ugyanott, ahol 1703 kora nyarán bejött), II. Rákóczi Ferenc örökre elhagyta az országot. Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferenc hazájuknak nem csupán szabadságát, de egyúttal korszerű és szükséges átalakulását is akarták. Ez a belső átalakulás ment sok évtizedre (1848-ig) veszendőbe a majtényi síkon. Ez maradt a leghosszabb magyar szabadságharc elbukásának igazi tragikuma. II. Rákóczi Ferenc pedig lemondott óriási vagyonáról és a bujdosást, a száműzetést választotta. Rákóczi hol Sieniawskáké valamelyik kastélyában töltötte napjait, hol a saját lengyelországi uradalmában. Itt találkozott újra feleségével is, akitől már elidegenedett. Rákóczi a Prut folyó melletti csatavesztésről és az előzetes orosz-török békéről Péter cártól értesült, amikor az útnak a Karlsbadi gyógyvizek felé, visszatért Lengyelországba. Rákóczi örökre búcsút vett feleségétől és Sieniawska asszonytól, és 1711. augusztus végén Péter cár társaságában hajóra szállt, és a Visztulán lehajózott. Toruńban a cár és a fejedelem elbúcsúztak egymástól.

Rákócziék október elején Danckába (Gdańsk) érkeztek. Itt Sárosi grófnak nevezte magát, Mikes Kelemen segítségével bepakoltak a Hull felé induló Szent György nevű hajóra, amit Anna angol királynő követe bocsátott rendelkezésükre, és 1712. november 13-án végleg elhagyták a lengyel partokat. A Rákóczi-szabadságharc idején Gdańskon keresztül érkezett XIV. Lajos francia király anyagi segítsége a Habsburg-ház ellen harcoló magyar fejedelem számára. A szabadságharc alatt kuruc megbízottak időztek Danckában. 1711-től, a magyar szabadságharc bukását követően pedig menekültek telepedtek le itt, és a francia konzulon keresztül tartottak kapcsolatot a fejedelem nyugati szövetségeseivel. II. Rákóczi Ferenc 1712-1713-ban egy ideig Gdańskban tartózkodott, és innen indult száműzetésének újabb állomása, Franciaország felé.

A Rákóczi-teremből nyíló északi bástyaszobában a múzeum névadójának, *Vay Ádámnak* és feleségének, *Zay Annának* állítottak emléket. A szoba bejáratánál lévő tabló Vay Ádám életéről ad tájékoztatást.

**A szobában látható Zay Anna Herbariumának fotokópiája is. Ezt a művet 1711-1718 között Dancka (Gdańk) városában írta Zay Anna, aki önként követte férjét a bujdosásba.**



A gdański Szt. Erzsébet-templomban temették el 1719-ben Rákóczi udvari marsallját, Vay Ádámot, majd leányát, Vay Annát is. 1906-ban kerültek vissza hazai földre hamvaik. Sírversüket az 1690-től kezdve Danckában élő Hagymássy András, gdański iskolai tanító, „Andreas Hadmaschi, Pannonius” fogalmazta meg. A gdański Szt. Erzsébet-templom mögött elterülő régebbi Stare Miastót még a Keresztes Lovagok uralma előtt alapították. 1375-ben nyert városi jogot. Az 1951-1953 között újjáépített *Szent Erzsébet-templom* (Kościół Św. Elżbiety) karcsú tornyú, 1394-ben épült gótikus templom, amely a hozzá csatlakozó asylum (szegényház), majd kórház kápolnája volt. A második világháború után helyreállították. Ebben van a Vay család másolatban itt maradt síremléke.

A kastély előtti parkban állították fel Vay Ádámnak, II. Rákóczi Ferenc udvari marsalljának a mellszobrát. Vay Ádám (1656-1719), főnemes. 1703-ban csatlakozott a Rákóczi-féle szabadságharchoz. A fejedelem egyik bizalmasa lett. Elutasította a szatmári békét, majd 1711-től haláláig Danzigban (Gdańk) élt.

MOLNÁR MÁTYÁS – VAJA – VAY ÁDÁM MÚZEUM – TKM. 64.

## 117) VÁC (MÁRIA MENNYBEMENETELE ÉS SZENT MIHÁLY-SZÉKESEGYHÁZ)

Vác püspökségét valószínűleg még I. István alapította. Az egyházmegye területe a Duna-Tisza közén Kalocsáig és Csanádig húzódott. I. Géza az 1074. évi mogyoródi csata emlékére román székesegyházat alapított. 1077-ben itt is temették el. A nógrádi birtokot Imre, vagy II. Endre király 1199-1212 között adományozta Boleszló (?) váci püspöknek (1188-1212). Boleszló II. Endre pártjára állott, sőt fia, Béla keresztapja is volt.

A tatárjárást megelőzően Bereck volt a váci püspök (1221-1235). Bereck váci püspök számos pápai megbízatása, küldetése bizonyítja, hogy Rómában nagy tekintélye volt. Ő szentelte fel 1224-ben az újjáépített pannonhalmi apátság templomát, 1228-ban pedig a deákmonostort. Ő lehetett kezdeményezője, vagy egyik támogatója Erzsébet 1235. évi szentté avatásának is. Az 1241. évi tatárjárás során a tatárok a templomot felgyújtották, a püspökséget és a várost kirabolták, a lakosokat leölték, vagy rabságra vitték. István püspök (1241-1243) ez időben a király megbízásából Ausztriában járt a királyné kíséretében. A tatárok elől menekülő IV. Béla Zágrábból küldte István püspököt a német császárhoz, majd IX. Gergely pápához, hogy az ország részére segítséget kérjen. A püspök eredmény nélkül tért vissza Dalmáciába a királyhoz. Míg István Rómában járt, az esztergomi káptalan, a mohi csatában elesett Mátyás érsek helyébe, érsekké választotta. Istvánt Haymo püspök (1243-1254) követte a püspökségben.

Mátyás püspök után Fülöp lett az új püspök (1262-1278), aki egyben Nógrád megye főispánja is volt, de egyben IV. Béla feleségének, majd később Kun Erzsébet és Izabella királynénak kancellárja is volt. 1271-ben részt vett Árpád-házi Szent Margit temetésén, majd IX. Gergely pápa őt bízta meg Margit szentté avatási perének vezetésével. A tatárjárást követően épült Vác új, gótikus székesegyháza. Ez háromhajós, szentélykörüljárós csarnoktemplom volt. A Fülöpöt követő Tamás váci püspök a megromlott közbiztonság miatt 1285-ben nyolc évre bérbe vette az esztergomi érseknek a Margitsziget felső végén álló megerősített kúriáját, hogy ott „... magát és javait megvédhesse...” Mihály püspök (1342-1363) a nagyhatalmú, gazdag Tamás, erdélyi vajda és szolnoki főispán fia volt. 1462-ben Vince (Szilassy) váci püspök (1456-1474) kezdeményezésére Vácot kötött békét Mátyás király Giskrával, a huszita hadak vezérével. Ezt a templomot Báthori Miklós püspök (1474-1507) reneszánsz kápolnával egészítette ki. Ez a két épület az egykori vár területén állott, de a török időkben véglegesen elpusztult.

Az egykori székesegyházból fennmaradt reneszánsz töredékek közül kettő II. Ulászló címere és névbetűje díszíti, mely az *Isidore Canevale* által épített székesegyház altemplomában látható. Szintén az új székesegyház altemplomában kapott helyet az a püspöki címerrel díszített két vörösmárvány tábla is, amelyek finom kidolgozása a legjobb olasz kőfaragók munkájára vallanak. Az egyiken 1485-ös évszám olvasható. Ebből arra következtethetünk, hogy az egykori várszékesegyház reneszánsz díszítése korán megindult, de még II. Ulászló alatt is tartott.

1526-ban a mohácsi csata után Budáig nyomuló török csapatok Vácot is felégették. Nógrád vára és a megye nagy része 1544-ben került török fennhatóság alá. A török itt rendezte be a váci nahijét. A váci püspökség székhelye lett az 1595-ben felszabadított nógrádi vár. Oda szállították a püspököknek járó egyházi tizedeket.

A török kor (1544-1686) végén a polgárváros főterének Szent Mihály templomát használták püspöki székesegyházként.

A hódoltság megszűnte után *Dvornikovich Mihály* püspök (1689-1705) tért vissza Vádra. A klasszicizáló késő barokk, egyhajós, kereszthajós székesegyházat *Esterházy Károly* püspök kezdte építtetni *Franz Anton Pilgram* (1699-1761) tervei alapján 1760-ban. Pilgram a mai helyen egy egységes, barokk kompozíció szerint tervezi meg a kupolás, díszes templomot és a hozzá csatlakozó épületeket.



A terv szerint kéttornyos, gazdagon díszített késő barokk templom épült volna, melyet íves, oszlopos kolonád kapcsolt volna a szemközt álló püspöki palotához. Esterházyt közben egri püspökké nevezték ki.

*Althan Mihály Frigyes* majd *Althan Mihály Károly* püspökök utóda, *Migazzi Kristóf* püspök (1756-1757 és 1762-1786), bécsi hercegérsek anyagi okokra való hivatkozással megváltoztatta elődje elképzeléseit, és a székesegyházat a Bécsben élő *Isidore Canevale* (1730-1786) tervei szerint Oszwald Gáspár piarista építész fráter vezetésével építtette fel 1777-ig. A templomot már 1772-ben felszentelték.

1771-ben *Franz Anton Maulbertsch* (1724-1796) festette a főoltár mögötti fal, a kupola és a csegelyek freskóit 1724-1796 között. A szentélyfreskót Migazzi 1774-ben elfedette *Johann Martin Schmidt* (ún. Kermser Schmidt) *Keresztrefeszítés* képével (a Maulbertsch freskót 1944-ben állították helyre). Schmidt főoltárképe ma az oratóriumban látható.

A templom homlokzatán a hat korinthuszi oszloppár barokk ritmus szerinti tagolódásban tartja a tömör mellvédet. A nagyméret templom 76 m hosszú, belső tere 60 m hosszú, 34 m széles, és a földtől a kupolán lévő keresztségig 55 m magas. A külső nagy, merev falsíkjai mellett a főhomlokzatot alacsony, baluszteres mellvédes tornyok között álló, oszloppáros előcsarnok díszíti, attikáján Josef Bechert (Beckert József) váci szobrász hat apostol szobrával. A templomot dob nélküli lantornás, copf kupola fedi.

Az egyhajós belső téren a kupola uralkodik. A barokk hajó táguló, a kupolánál előbb szűkülő, majd táguló tér, végül az ismét keskenyebb, hosszú szentély következik. A kupola alatt a tér szinte kereszthajóvá bővül. A kupolán és a csegelyeken Maulbertsch freskói láthatók. A kupola freskó a *Szentháromság diadalát* ábrázolja. Az egyik felhőgomolyagon a magyar szentek: István király Imre fiával, **László király**, Árpádházi Szt. Erzsébet és Margit látható. A szentély félgömbjének freskóját a XIX. században Kontuly Béla, a kereszthajók falát Takács Pál festette ki. A főoltárfreskó *Mária és Erzsébet találkozása*, balra lent szignálva. A mellékoltárképek közül a két elsőt Schmidt festette, az 1771-es *Szent Miklóst*, az 1770-ben készült *Nepomuki Szt. Jánost* ábrázolja. A szentélyelválasztó kőmellvéd 8-8 reneszánsz baluszteres pillére a középkori székesegyházból származik. **Az atemplomban ugyancsak a székesegyházból való baluszteres vörös márvány pillértörödékek II. Ulászló névbetűjével vannak ellátva.** Báthori Miklós püspök két címeres táblája 1485-ből származik.

A szomszédos püspöki palota klasszicizáló, késő barokk stílusban épült 1774-75-ben, a térre néző oldalán Migazzi-címeres kerti kapu van. Kétemeletes, középizalitos, erkélyes épület.

1) DERCSÉNYI DEZSŐ – VÁC – SZÉKESEGYHÁZ – TKM; 2) KOZÁK KÁROLY – KOSD - PLÉBÁNIATEMPLOM – TKM. 98.

## 118) VÁRGESZTES (GESZTES VÁR)

A Vértes-hegységben sűrű erdőtől övezve áll a gesztesi vár, a mai Várgesztes községtől északra eső egyik hegy kúpján. Eredetileg nem stratégiai jelentőségű, hanem a vadban bővelkedő Vértes egyik vadászkastélya lehetett, amelyet megerősített formájában hadicélokra csak később, a XV. században használtak. A belső vár nyújtott háromsejtes elrendezésű, szabályos téglalap alaprajzú, északi oldalán felvonóhidassal kapuval. Az északi és a déli homlokzathoz csatlakozó védművei későbbi időből származnak. A vár körül a hegykúp vonalához alkalmazkodó kerítőfal húzódik, amelynek feltehetően az északkeleti oldalán volt a bejárata.

A vár első írásos említése 1332-ből való. 1338-ban Mária királynő Gesztesen adott ki oklevelet. Zsigmond 1387-ben egyik oklevelében említi Gesztest, és 1399. október 28-án a várban tartózkodik. Mária királyné 1388. október 30-án, Albert herceg 1435-ben tartózkodott a várban. 1438-ban Albert a Rozgonyiaknak adta zálogba, ennek ellenére 1444-46-ban Újlaki Miklós mondhatta magáénak. 1460-ban Rozgonyi János tárnokmester és fia, valamint testvérei, Újlaki Miklósról ruházták a várban és tartozékaiban szerzett összes örök- és zálogjogukat, és 1492-ben is az Újlakiaké volt a vár. **1495. szeptember 21.-október 4. között II. Ulászló király Gesztesen vadászott.**

A várat első ízben 1529-ben ostromolta a török, de csak 1543-ban, Tata elfoglalása után vette be, és akkor Tatához hasonlóan ezt is felégette. Ezután Gesztes újra magyar kézre került, majd 1558-ban megint a töröké volt a vár. 1536-ban Tata bevételének hírére az őrség elszökött Gesztesről, s így Salm hadai az üres várat foglalták el, a következő évben a törökök visszafoglalták. 1588-ban kétszer is gazdát cserél. Még két alkalommal cserélt gazdát a vár, majd 1605-ben újra magyar kézre kerül. 1669-ben a török még Gesztes alatt portyázott. A vár pusztulása a XVIII. században következett be, amikor Esterházy József a majki kamalduli rendház alapításához engedélyt adott arra, hogy többek között Gesztesről is köveket hordjanak el. 1795-ben már romként említik a várat. 1877-ben Rómer Flóris felmérést készített a vár akkori állapotáról. 1932-ben a vár délnyugati részében a Munkás Turista Egylet turistaházat épített. 1942-ben Lux Géza és Csányi Károly mérte fel a várat. 1945-ig a vár az Esterházy család birtokában volt.

RUBAZZI STEPANCSICS GUSZTÁV – VÁRGESZTES – VÁR ÉS FALU – TKM. 486.

## 119) VELEMÉR (RÓMAI KATOLIKUS SZENTHÁROMSÁG-TEPLOM)

Vas megye északnyugati csücskében, a magyar államhatár közelében, az Őrségben fekszik a Velemér falu, melynek szélén apró, késő román kori katolikus templom áll. A templomra vonatkozó első írásos adat 1360-ból való, amely szerint Szentháromság tiszteletére emelték. Azonban a téglalapú templom sokkal korábban, részletformáiból következtetve a XIII. század második felében épült. Alaprajza inkább román kori, a torony, a hajó és a szentély hármastömege a korszak kései emlékei közé sorolja a templomot. A szentély sokszög formájú, csücskíves ablakai a gótika hatásáról vallanak.

E templomot Aquila János festette ki 1378-ban. Aquila János 1378-ban szülővárosából, az akkor még Magyarországhoz tartozó Radkersburgból (Regede) jött Velemérrre, ahol a veleméri templom kifestésével bízta meg. A mester működési területe viszonylag kis területre korlátozódott. Dolgozott szülővárosában, esetleg Fürtenfeldben és Biztosan Bántornyan (Turnisce) 1381-ben és Mártonhelyen (Martjanci) 1392-ben. Ez utóbbi helyen a templom építését is ő irányította. Olaszos iskolázottságú mester volt, aki jól ismerte a magyar megrendelők szokásait, viseletét és ikonográfiai alakító képességét. Művészi öntudatára jellemző, hogy képeinek keletkezési idejét mindenütt megörökítette, sőt arcképe is megjelenik Veleméren, Bántornyan és Rómer leírása szerint Mártonhelyen is.

Aquila a kor szokásainak megfelelően a templom valamennyi falát kifestette több sorban. Amikor a protestánsok a XVII. század közepén átvették a templomot, lemeszelték a freskókat. 1733-ban ugyan a templom visszakerült a katolikusokhoz, de 1808-ban már nem használták: tetőzete romos, főoltára pusztult. Alig félszáz évvel később csupán a szentély fedett, a hajó és a torony tetőzete már teljesen hiányzott. Így látta Rómer Flóris, aki rávette a szombathelyi püspököt, hogy legalább tetővel és ajtóval lássák el a romot.

A veleméri templom külsején, a nyugati homlokzaton egykor látható volt Szent Kristóf hatalmas alakja, de ma már csak festéknyomok lelhetők fel belőle. A templomba belépve, a nyugati zárófalon a múlt század végén még látható volt Szent Márton és Szent György képe. Ez utóbbi alatt ma egy meghatározhatatlan városkép, míg a másik figura alatt a kor divatos képe, a Köpenyes Mária ismerhető fel. Igen töredékes a háromablakos déli falon látható képsor, csupán négy alak vehető ki. A szentély felőli oldalon Magyarországi Szent Erzsébet áll és feltehető, hogy a többi figura is magyar szentek közül került ki. A hajó északi falát két sorban freskók díszítették. A felső sor, miután az épület hosszú ideig tető nélkül volt, zömében elpusztult, de a lábából, a fülkéből arra lehet következtetni, hogy bennük tizenkét apostol állt. Az apostolok alatt a királyok vonulása és tisztelgése látható, amint a gyermek Jézust ölében tartó Máriaéhoz mennek. **Őket Szent László és Szent Miklós püspök követi. Szent László fejére egy angyal éppen koronát helyez.** A diadalív északi falát jobbról a Kálvária díszíti. Bal oldalon Szent Anna áll harmadmagával, karjában tartja Máriát a Kis Jézussal együtt. A felső kép egyetlen freskótöredékén az Utolsó ítélet látható.

A boltozott szentély felső mezőiben az evangélisták szimbólumai láthatók: Márk-oroszlán, János-sas, Máté-angyal és Lukács-tinó. Márk és János alatt az Angyali üdvözlés ábrázolta a mester, akinek arcképe balra látható. A festő zöld kabátban, lila harisnyanadrágban térdel, mellette címere, vele szemben pedig Szent Apollónia töredékes képe van. A veleméri freskók ritka üzenetet hordoznak: az olasz – trecento – tanultságú mester reneszánsz-humanista gondolkodásának megfelelően odafestette önmagát is a szentek gyülekezetébe.

HOKKAYNÉ SALLAY MARIANNE – VELEMÉR – RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM – TKM. 293.

## 120) VESZPRÉM (MÁRIA MENNYBEMENETELE ÉS SZENT MIHÁLY-SZÉKESEGYHÁZ)

A veszprémi vár a környezetből 30 m magasan kiemelkedő dolomitsziklára épült. Veszprém vára is királyi alapítású volt. A honfoglaló magyarok sánccal megerősített templomos helyet találtak itt és ennek további fejlesztéseként alakult ki Veszprém az első magyar püspökség még Géza fejedelem idején. Géza alapította a Veszprém-völgyi apácakolostort is. A Szent György-kápolna X. századi eredetű. A székesegyház északi oldalán kb. másfél méterrel a jelenlegi terepszint alatt egy körkápolna alapfalai kerültek elő. Környezetében feltárt korai sírok alapján ezt tartják a vár legrégebbi, X. századi építményének. István fiának, Imre hercegnek legendájából ismert, hogy a szentéletű királyfi Veszprém-ben, egy Szent Györgyről elnevezett igen régi templomban tett szüzességi fogadalmat. Ezt a templomot a középkor folyamán többször átépítették, majd elpusztult. Jelenleg az Erdei Ferenc építész által tervezett védőépületbe foglalt romterületen lényegében csak alapfalakban, a padlóba „kirajzolva” látható.

**Géza magyar fejedelem (972-997) 985-ben adta nőül Judit magyar hercegnőt I. (Bátor) Boleszló (Bolesław) lengyel herceghez (987-88), aki magyar feleségét Veszprém herceggel együtt rövidesen visszaküldte. Ezzel felbomlott az első magyar-lengyel szövetség. I. Boleszláv (Boleszó) előbb lengyel fejedelem (992-1025), majd 1025-ben király lett.**

A fellelt épületmaradványok a püspökség megalapításakor a régi épületek bontásából származnak. A püspöki várost megelőzően Veszprém Géza fejedelem szállásterülete volt. Számos jel mutat arra, hogy a veszprémi kerektemplom 1002-nél korábban, de 972 után épült, a közelében egykoron álló épületről feltételezhető, hogy palota volt.

A X. század végéről más fejelemi paloták is ismertek. Így pl. a lengyelországi Ostrow Lednickiben, Gieczben, Krakkóban, Przemyslben is tártak fel körtemplommal egybeépült fejedelmi palotát. Az utóbbiban feltárt centrális templom formája megegyezik a veszprémivel. Ezek a kápolnával egybeépült paloták mind a X. század második feléből valók. A lengyel Mieszkó herceg megkeresztelése 967-ben történt. A lengyelországi paloták kápolnáinak nagyszabású előképei a bizánci és frank birodalomban a VIII. század végén épültek. Az előképek nyomán a közép-európai területen sokkal szerényebb megjelenésű utáztatok készültek. A templomok a megkeresztelkedett népeknél igen nagy népszerűségnek örvendtek: Lengyel-, Cseh- és Magyarország területén szép számban épültek és ezek között éppen a veszprémi típus a leggyakoribb.

Veszprém közelében, a sólyi mezőn győzték le István király hadai az új rend ellen lázadó Koppány seregét. Veszprém az I. István király által alapított várispánság székhelye volt. A XII. századi vár magában foglalta a püspöki palotát, a Gizella királyné alapította székesegyházat, a királyi palotát a Gizella-kápolnával, káptalani iskolával és egyéb épületekkel. A Veszprém-völgyi monostor apácái készítették 1031-ben a biborselyemből készült, sodrott aranszákkal díszített, a magyar koronázási palástként használt bizánci stílusú miseruhát. A vár az 1242. évi tatárjáráskor jórészt rommá lett. 1276-ban a Németújvári Péter püspök ellen támadó Csák Péter hadai a székesegyházzal együtt felperzselték a vár többi épületeit is. **Veszprém püspöke 1335-1342 között Meskó (?) volt.** 1380-ban a székesegyházzal együtt a belváros jó része is leégett. 1412-1424-ben olasz kardinális, *Castiglione Branda* volt a veszprémi püspökség adminisztrátora. Az ő idején alakult ki a kétrészes, külső és belső várból álló veszprémi vár, melyben Mátyás király idején Vetési Albert veszprémi püspök reneszánsz építkezéseket folytatott.

A meredek sziklahegy keskeny gerincén a XVI. században hosszan elnyúló, szabálytalan alaprajzú belsőtoronyos vár mintegy 400 x 400 m alapterülettel rendelkezik. Délkeleti végén kettős kapuudvar van, egyetlen várkapuval, előtte kapuszorost építettek, újabb kapuval. A kapun át kb. 250 m hosszú, egykori alsó vagy elővárba vezet az út. Ezt egykor – a mai püspöki palota előtt – kettős fal választotta el a felső vártól. A kettős várfalon újabb kaputorony és kapusoros volt. A mai Tűztorony (1814-1817 között épült) alsó része a régi vár egyik védőtornyának maradványa. A felső várat az alsótól elválasztó várfal közepén külső állású kaputorony állt. A védőfal alá másik védőfalat emeltek, újabb kaputoronnyal és körülötte félkör alaprajzú kapu-vedművekkel.

A XVI. században a Zápolya kezén lévő várat, amelyet a püspök védett, Ferdinánd serege foglalta el. Ferdinánd 1538-ban spanyol katonasággal rakatta meg a várat. Az 1549-es török ostromnak sikeresen ellenállt. A török kor kezdetén a káptalan kincseit Sümegre, Tátika várába és Sopronba szállították és a legyengült várat a sorsára hagyták. A Tihanyba menekült káptalantól a király foglalja el.

A várat végül 1552-ben Ali budai basa csellel foglalta el. A várat 1557-ben tűzvész sújtotta, 1566-ban török gyújtogatás pusztította el a vár kapuját és épületeit. 1564-1594 között a császári hadak birtokolták. A Győri főkapitánysághoz tartozó Veszprém várát 1572-ben *Civital József*, Tata építőmestere erősíti. 1577-1592 között *Suess Orbán*, a főkapitányság építészeti felügyelője tartózkodik itt. 1589. és 1593. évi ostrommal a török beveszi. 1598-ban a töröktől ismét visszafoglalják a császáriak, majd 1605-től egy ideig Bocskaié volt. 1606. évi török béke lejáratá után 1620-ban Veszprém várát Bethlen Gábor foglalja el, majd 1622-ben a császár seregei szerzik vissza. A császár a Zichyeknek adományozza. 1683-ban rövid ideig újra a töröké. A vár erősségeit 1702-ben az osztrákok lerombolják. A kurucpárti várost 1704-ben Heister generális csapatai szörnyen elpusztítják. Ettől fogva hadászati jelentősége megszűnik. A vár kevés maradványa is elenyészik. Veszprém később a barokk jegyében születik újjá.

\*

A latin rítusú térítőpüspökök (püspökök) huzamosabb dunántúli jelenléte eredményeként Veszprém Esztergommal vetekedett az egyházi elsőbbségért. A X. századi Szt. György-kápolna a missziós püspökök itt tartózkodására utal. A Séd völgye felett magasló hegygerincen települt vár és egyúttal püspöki székhely kereskedelmi és hadiutak csomópontja is volt. Géza fejedelem (970-997) veszprémi püspökségének, első egyházmegyéjének alapítása 990 körüli időben történhetett. Bár az 1001. évi ravennai zsinat a magyar keresztény egyház élére Esztergomot állította anya- és főegyház minőségben, de ezzel párhuzamosan megkezdődött a veszprémi egyházmegye szervezése is. A veszprémi egyházmegyét négy vár alkotta a hozzá tartozó területtel: Veszprém, Fehérvár (1777-ben önálló püspökség lett), Visegrád és Kolon. Az esztergomi érseki tartományhoz tartozott.

A Gizella királyné alapította Szent Mihály arkangyal tiszteletére emelt székesegyházat 1001-ben már említik. Az 1002-ben kiállított pannonhalmi alapítólevelével már említést tesz róla. Veszprém a királyné szálláshelye volt. A székesegyház a királynék koronázótemploma volt, benne a királyné trónszékével. A veszprémi püspök a királyné kancellárja és koronázója lett a későbbiekben. A XI. századi, vörös homokkőből készült háromhajós román bazilikából azonban csak néhány töredék maradt fenn. 1241-ben a tatárok dúlták fel, majd az 1258-1268 között helyreállított templomot Csák Péter nádor hadai 1276-ban felégették. Ezután épült fel gótikus szentélye.

1380-ban a vár és a székesegyház leégett. Ezt követően alakították ki a szentélyt s az altemplomot gótikus stílusban. 1400-ban Hédervári Mihály püspök szentelte fel újra. 1473-ban Vetési Albert, Mátyás király diplomata püspöke reneszánsz falfestményekkel és falmaradványokkal ékesítette. Amikor 1552-ben, Bornemissza Pál (1549-1553) püspök idején a törökök elfoglalták Veszprémet, a veszprémi püspökség Sümegre költözött. Ettől kezdve kétszáz éven át Sümeg lett a püspöki székhely. 1566-ban visszafoglalták a veszprémi várat, ekkor a székesegyház ismét leégett, de újabb helyreállítása csak 1630 után kezdődött, addig az altemplomot használták. 1630-ban id. Sennyei István püspök restauráltatta. 1704-ben Heister generális hadai gyűjtötták fel. 1723-ban Esterházy Imre püspök barokk stílusban állíttatta helyre, ennek során a főhajót fiókos dongaboltozattal, a mellékhajót csehsüveg-boltozattal fedték.

Hornig Károly püspök idején, 1907-1910 között a székesegyházat – a szentély és az altemplom kivételével – , Aigner Sándor tervei szerint „purista” felfogásban neorómán stílusban gyökeresen átépítették. A pilléres bazilika felemelt szentélye alatt altemplom van. A nyolcszög három oldalával záruló szentély gótikus, az alatt elterülő háromhajós, csúcsíves, pilléres altemplomot késő gótikus keresztboltozat fedi. Mellette, a délre lévő kriptában Padányi Bíró Márton püspök XVIII. századi, barokk síremlékét helyezték el. A székesegyház északi mellékhajójában álló barokk Mária-mennybemenetele oltár 1781-ből való. A jobb hajó klasszicista stílusú oltára 1811-ből származik. A székesegyház északi oldalán lévő Szent György-kápolna eredetileg félköríves szentélyű körkápolna volt. A székesegyházat megelőző időkben, a X. század elején királyi kápolna céljára építették. A legenda szerint a veszprémi székesegyház melletti Szt. György-kápolnában tett szüzességi fogadalmat 1020-ban I. István király fia, Imre herceg. Ezt a kápolnát a XIII. század második harmadában lebontották. 1957-1961 között tárták fel és foglalták védőépületbe a korábbi, X. századi körkápolna helyén, a XIII. század első felében épített későromán, nyolcszögű apszisszal bővített Szt. György-kápolnát, amely építészeti részleteiben az esztergomi várkápolnával tart rokonságot. Itt temették el Vetési Albert püspököt (1458-1486), síremlékének maradványai fennmaradtak.

A sümegi barokk püspöki palotát 1748-1755 között Padányi Bíró Márton építtette korábbi épület felhasználásával. A veszprémi püspöki palotát a lebontott középkori királynői palota helyén *Fellner Jakab* 1765-1776 között építtette. U alakú épülettömbjének középtengelyében oszlopos kocsifelhajtó van, felette kovácsoltvas rácsos erkély látható. A háromszögű timpanonban az építető *Koller Ignác* veszprémi püspök címerét helyezték el, fölötte vázakkal, szobrokkal díszített attika van. Az épület belsejében, az első emeleten lévő nagytermet *Johann Cymbaluck* (J. I. Cimbal) 1772-ben készült, a négy évszakot ábrázoló freskója díszíti. A kápolna mennyezetfreskóját is ő készítette: Isten megszabadítja az embert a gonosztól. A palotához mindkét oldalon jelentős műemlékek csatlakoznak. A jobbra fekvő egyemeletes, öttengelyes épületet szintén Fellner Jakab építtette 1775-1778 között a püspöki palota alkalmazottai részére.

A Gizella-kápolna egykor a középkori királynői palota kétszintes kápolnája volt. A török pusztítások után 1723-ban, majd 1747-ben helyreállították. A püspöki palota építéskor kapta mai alakját. 1766-ban a felső kápolnát lebontották, s csak a boltozatot tartó félhengeres falpillérnyalábját és bimbós fejezetét hagyták meg. Mai bejáratát 1772-ben Fellner Jakab építtette. A kápolna egyhajós, bordás keresztboltozatos, kétszintes belső terű, melyhez csúcsíves diadalívvel, valamint keskenyebb négyzetes, ugyancsak keresztboltozatos szentély csatlakozik. A szentélytől balra van a sekrestye, jobbra pedig az eredeti bejárat XIII. századi eredetű lépcsői. A kápolna északi falán – a kápolnával egyidős freskók -, semleges háttér előtt három szakaszban apostolpárok, összesen hat apostol látható. Bizantinizáló olasz művész alkotása a XIII. század közepéről. 1937-ben állították helyre. Az 1938-as Szent István-évre történő felkészülés során rekonstruálták a várkaput, restaurálták a Gizella-kápolnát és a várkutat, megépítették az északi kilátót Szent István- és Gizella szobraival (1935), felállították Szent Imre szobrát (a Szent György kápolna akkor még nem ismert romjai fölé). **II. János Pál pápa 1981. szeptember 9-én Breve-jével a székesegyháznak a „Basilica Minor” címet és az ezzel járó kiváltságokat adományozta.**

1) BALASSA LÁSZLÓ – VESZPRÉM – VÁRNEGYED – TKM. 300. – 2) ERDEI FERENC – DERCSENYI BALÁZS – VESZPRÉM – SZÉKESEGYHÁZ – TKM. 120. – 3) H. GYÜRKI KATALIN - ERDEI FERENC – DERCSENYI BALÁZS – VESZPRÉM – SZÉKESEGYHÁZ ÉS A SZENT GYÖRGY-KÁPOLNA – TKM. 639. – 4) KRALOVÁNSZKY ALÁN – VESZPRÉM – GIZELLA-KÁPOLNA – TKM. 235. - 5) KRALOVÁNSZKY ALÁN - DEÁK KLÁRA - VESZPRÉM – GIZELLA-KÁPOLNA – TKM. 650. – 6) DÁVID KATALIN – VESZPRÉM – EGYHÁZMEGYEI GYŰJTEMÉNY – TKM. 294.



## 121) VISEGRÁD (SIBRIK-DOMB – ISPÁNSÁGI SZÉKHELY)

A 176 m magas Sibrik dombon látható Visegrád legnagyobb méretű római erődítménye, amely a 320-as években épült, *I. Constantinus császár* uralkodása idején. A 130 x 140 m alapterületű, a domb felszínét követő, szabálytalan háromszög alakzatú katonai tábor 1,0-1,15 m széles falait 3 legyező és 4 patkó alakú torony védte. Az ÉK és DK-i oldalon két párhuzamos, míg a Várhegy felé egy harmadik árok nehezítette a castellum ostromát. A tábor belső építményeiről kevés adat áll rendelkezésre, ezek inkább a főfalak mellé épültek. A Dunára néző bejáratot a 360-as évek második felében az egyik patkóalakú oldaltorony elbontásával bővítették, majd 380 körül befalazták és eléje egy 12 x 12 m-es négyszögletes tornyot emeltek. Az erődítmény szerepe a IV. század végétől fokozatosan csökken, az V. század elején kisebb germán (quad) csoport lakott a falak között.

A 970-80-as években, *Géza fejedelem* 973 körül Székesfehérvárról a fejedelmi székhelyet a Duna-szoros felső végét ellenőrző esztergomi Várhegyre telepítette, s ekkor vált szükségessé a Sibrik-dombon a vár (ún. *Visegrád*), amely a szoros alsó, Buda felőli bejáratánál állt. *Szent István* uralkodásának kezdetén már megyeszékhely (a tatárjárásig), ispáni vár lett. A Sibrik-dombi várnak Várhegy felőli feltárt DK-i részében, az elpusztult római kori épületek romjain, a XI. század elején nagyobb méretű, 16,5 x 9-10 m-es kőházat, ispáni lakot építettek. **A Képes Krónika és más források szerint, Szent László király uralkodása alatt, 1083-ban a vár börtönében őrizték a fogoly Salamont. I. (Szent) László király elhatározásában talán az is közrejátszott, hogy ebben az időszakban Dömös az Árpádok Béla-ágának a Duna menti birtokközpontja lehetett, a mellette levő Visegrád viszont az András-ágé, tehát Salamon „háziörizetbe” került.**

A korai Visegrádot elpusztító tatárjárás után meginduló újjáépítés az új, korszerű vár emelésével kezdődött. A Sibrik-dombról átellenben emelt lakótoronyhoz és várfalakhoz elhordták az ispánsági vár köveit és ott építőanyagként újra felhasználták.

1) GRÓF PÉTER – GRÓH DÁNIEL – VISEGRÁD – RÓMAI KORI EMLÉKEK - TKM. 551.  
p. 2. – 2) SZŐKE MÁTYÁS – VISEGRÁD – ISPÁNSÁGI KÖZPONT - TKM. 244.

## 122) VISEGRÁD (SZENT ANDRÁS MONOSTOR)

Egykor a Várkert-völgy végében, a Duna partján álló monostor alapítója a Szent Gellért legenda szerint – 1055 körül – *I. András királyunk* volt. Lakói a kezdetektől ortodox (görög) szerzetesek voltak, ittélükéről még 1221-ben is tudomásunk van. Ebben az esztendőben ugyanis III. Honorius pápa hozzájárult ahhoz, hogy II. Endre király a monostort latin nyelvű szerzetesekkel, bencésekkel erősítse meg. A pápa ugyanakkor elrendelte, hogy a görög szerzetesekről életük végéig gondoskodás történjen. A tatárjáráskor elpusztult monostort, amely évtizedeken át lakatlan volt, 1333 körül Dániel apát újjáépíttette. A Fellegvárbán 1386-ban megölt II. (Kis) Károly király holtteste, a pápai kiközösítés miatt évekig temetetlenül feküdt a monostorban. A pápai átkot 1390-ben feloldották és a szerencsétlen sorsú királyt a templomban temették el.

1493-ban a pálos rend birtokába került az épület, mert a bencés apátok hosszú időn át gondatlanul kezelték, romba dőlt és évekig lakatlan volt. **A pálosok rövid idő alatt rendbe hozták, mert 1500 nyarán Zsigmond lengyel herceg hosszabban itt időzött.** A török hódoltság idején elpusztult monostor alapfalait 1894-ben kiásták és felmérték. 1920-ban a monostor területén villa építése kezdődött, amelynek során valószínűleg a romok nagyobb része elpusztult.

SZŐKE MÁTYÁS – VISEGRÁD – ISPÁNSÁGI KÖZPONT - TKM. 244. P. 13-14.

## 123) VISEGRÁD (FELLEGVÁR)

Visegrád alsó- és felsővár szabálytalan alakú várrendszere, mely lakótoronyból és fellegvárból áll, a közöttük húzódó egészen a Dunáig érő várfalakkal, melyeket kaputoronyok erősítenek. A fellegvárat a Dunaparti XIII. századi lakótorony megépülte után, a hegy tetején 1250-58 között IV. Béla felesége, Mária királyné – a Margit-szigeti apáca kolostorral egyidőben - építtette. Ugyancsak kiépültek a várrendszer megerősített pontjait összekötő várfalak is. A IV. Béla idején épült vár még csak az ún. északi palotaszárnyból, az öregtoronyból, az épületeket körülövező kerítőfalból, a csapóhidás, farkasvermes kaputoronyból állt.

A fellegvárat Csák Máté halála után, az Anjou-házbeli *Károly Róbert* (1308-1342) 1320 körül építtette újjá. Amikor székhelyét Temesvárról áthelyezte, a vár az ellenzéki érzelmű Budával szemben évtizedekig az ország központja lett. Előbb 1323-ban a királyi udvartartás, majd 1324-ben az országbíró helyezte át a székhelyét. Amikor pedig Károly Róbert visszaszerezte a királyi koronát és a koronázási jelvényeket, a fellegvárbán ötszögű tornyot építtetett őrzésükre.



1310-1440 közötti időszakban a Szent Korona előbb Visegrádon (1310-1408), majd Budán (1408-1434) illetve Esztergomban (1434-1440) van. Előbb tehát *Károly Róbert* (1308-1342) Székesfehérvárról Visegrádra viteti és 1323 után itt őrizteti, amikor pedig 1333-ban Nápolyba indult, a koronát is magával vihette. I. Károly király 1342. július 16-án halt meg Visegrádon. Székesfehérvárott temették el a Szűz Mária-bazilika nagy oltaránál, István király és Imre herceg sírja közelében. A király elszíratására eljött sógora, a lengyel király, és násza, Károly morva őrgrof, a majdani IV. Károly császár is.

**Fia, I. (Nagy) Lajos lengyel királysága idején (1370-1382) Visegrádon, a magyar korona mellett őrizték a lengyel koronát is. Ide kerültek fia, I. (Nagy) Lajos magyar király 1370. évi krakkói koronázását követően a lengyel koronaékszerek is. Az Anjou-korban a kaputoronyhoz kapcsolódó nyugati és keleti szárnyak épültek fel. I. Lajos korában épült ki az alsó várudvar is.** A XIV. század végén a fellázadt főurak itt őrizték Luxemburgi Zsigmondot. Zsigmond építteti fel a külső várfalrendszert és a keleti kaputornyot. A magyar koronát Visegrádról lopta el Albert özvegye, Erzsébet királyné részére 1440-ben Helena Kottanerin, akinek naplója részletes elbeszéli a lopás történetét, és leírja a vár valamint a palota akkori állapotát illetve beosztását is.

Habsburg Albert király (1437-1439) Visegrádon őriztette. Halála után özvegye, Erzsébet királyné 1440. február 20-21-én éjjel ellopatta Kottaner Jánosné Wolfram Ilona udvarhölgyével születendő gyermeke számára. A koronát a komáromi várba vitték, ahol Erzsébet özvegy királyné átvette, aki 1440. február 21 vagy 22-én fiút szült. A korona május 15-ig Komáromban van. A csecsemőt – V. Lászlót – az ellepott koronával Székesfehérvárott megkoronáztatta. Erzsébet királyné, elhunyt férje végrendeletét teljesítve, 1440. augusztus 23-án Pozsonyban fiát és a Szent Koronát átadta Frigyes osztrák hercegnek, a kijelölt gyámnak. A korona 1440-1463 között Bécsben van. A Szent Koronát Hunyadi Mátyás 80000 arany váltságdíj ellenében Frigyesztől 1463-ban visszaszerzi az Erzsébet királyné által 1441. március 3-án elzalogosított Sopronnal együtt. 1492-1526 között a korona Visegrádon van.

Hunyadi Mátyás 1464-ben tudta csak visszaszerezni III. Frigyes német-római császártól a magyar koronát, amelyet újból Visegrádon őriztek. Ebből az időből származnak a belső vár palotái. Mátyás építteti a nyugati szárny folytatásában a lovagtermet. II. Ulászló – 1471-től cseh király – Jagelló Kázmér lengyel király és Anna (Erzsébet) hercegnő (I. Albert magyar király leánya) fiaként – 1456. március 1-jén született. 1490. július 15-én választották királlyá, és szeptember 18-án koronázták meg Székesfehérvárott. Első felesége, az 1476-ban nőül vett Brandenburgi Borbála, Glogau örökösnoje volt (VI. Sándor pápa érvénytelenítette a házasságot). Második feleségét, Beatrixot (Mátyás király özvegyét) 1490-ben vette nőül, szándékosan formahibával, ezért a pápa ezt is érvénytelenítette. Harmadik feleségét, Candalei Anna (Anne de Foix) francia hercegnőt 1502-ben vette el. II. Ulászló koronázását 1490. szeptember 14.-re tűzték ki. Székesfehérvárra vonult, de az ünnepeket az ellenzék, elsősorban a kalocsai érsek és Újlaki Lőrinc távolmaradása miatt elhúzták. Szeptember 18-án Thuz Osvát zágrábi püspök tette a koronát II. Ulászló király fejére, és szeptember 27-én ért vissza Budára. Tisztségviselők II. Ulászló uralkodása idején:

1493-ban a visegrádi vár a koronaörök birtokába került, akik csak az országgyűlésnek tartoztak engedelmessé. 1517-ben *Werbőczy István* Hármaskönyvében fogalmazza meg a koronaelméletet, a magyar Szent Korona-tant. A *Szent Korona az ország teste*, melynek tagjai a bárók, főrendek, főpapok, nemesek és az uralkodó. 1527 novemberétől a koronaőr Ferdinánd híveként Perényi Péter és Báthory István nádor. A korona 1526-1527 között Visegrádon van, ahonnan 1527-ben, a török hódoltság elején Perényi Péter koronaőr Füzér várába, majd Siklóstra, onnan a Sárospataki várba szállítja, de a szekérkaravánt a török elfogja, Szolimán szultán táborában felpróbálja, majd visszaadja. 1529-1551 között Lippán és Gyulafehérvárott van: a korona Zápolya (Szapolyai) Jánoshoz került, majd 1551-ig özvegye, Lengyel Izabella a kialakuló erdélyi fejedelemség fővárosában, Gyulafehérvárott rejtegeti. 1551-ben Tordán, Kolozsvárott van, majd 1551. július 26-án Izabella özvegy királyné a Szent Koronát átadja a Habsburg-háznak. A korona 1552-ben Bécsben, 1557-1607 között Prágában, 1607-1619 között Pozsonyban van. 1611-ben II. Mátyás (1608-1619) tallérján jelenik meg az első hiteles koronaábrázolás.

Az 1526. évi mohácsi csatavesztés után a török csapatok elérték a várat, de csak 1529-ben tudták bevenni. 1530-ban a Habsburg Ferdinánd ellen fellépő Zápolya János királyé. 1540-ben Habsburg Ferdinánd foglalja el. 1543-ban újra a törökök szereztek meg, akiktől Aldobrandini zsoldosai 1594-ben hosszú ostrommal foglalták vissza. Az újból megerősített vár 1605-ben ismét török kézre jutott. A várat 1684-ben Lotharingiai Károly herceg foglalta vissza, de 1685-ben a török újra birtokolta. A romokban lévő várat azonban már nem tudta megtartani. 1702-ben a bécsi udvari haditanács felrobbantotta a még álló falakat. A fellegrvár szabálytalan háromszögű hegyi vár. Három védőöv veszi körül a belső várat, melyben keleti oldalon a királyné lakosztálya és a kápolna állt. Ehhez a koronát őrző – még Károly Róbert által építtetett - ötszögű torony csatlakozott, majd az északi palotaszárny és Mátyás palotája kapcsolódott, nyugatra a lovagteremmel. Az alsó várudvarban ciszterna látható 10 m-es vízoszloppal.

**SZŐKE MÁTYÁS – VISEGRÁD - FELLEGVÁR – TKM. 250.**

## 124) VISEGRÁD (KIRÁLYI PALOTA)

A visegrádi királyi palotát Károly Róbert (1308-1342) építette a Duna partján. A XIII. századi várrendszer védelme alatt település épült ki, s a királyi udvar XIV-XV. századi gyakori itt tartózkodása során várossá fejlődött. A középkori város és a Salamon-torony közötti területen kezdte meg Károly Róbert a Dunára néző palota építését. Róbert Károly 1316 körül családjával és egész udvartartásával együtt Visegrádra költözött. A palotát az 1320-as években már használták és itt követte el 1330-ban Zách Felicián a király elleni merényletét. Itt folytatták le Károly Róbert magyar király, János cseh és Kázmér lengyel király, Károly morva őrgróf, Wittelsbach Henrik bajor és Rudolf szász herceg részvételével a visegrádi királykongresszust, amely megteremtette Cseh-, Lengyel- és Magyarország gazdaságpolitikai kapcsolatait.

1330 körül Visegrádon felépül I. Károly váraljai palotája. 1330. április 17-én Zách Felicián a visegrádi királyi palotában sikertelen merényletet követ el a király és családja ellen. Feliciánt helyben lekaszabolják, családját kiirtják. A merénylet kiváltó oka udvari pletykák szerint Zách, Klára leányának elcsábítása volt. A vélt csábító a királyné öccse, a későbbi III. Kázmér lengyel király volt. A lengyel király leánya, Erzsébet 1320-ban lett I. Károly (Károly Róbert) felesége. Hét gyermeknek adott életet (öt fiúnak és két leánynak). Férjét közel négy évtizeddel élte túl. Végrendeletéből, hosszú élete során tett számtalan egyházi adományából egy mélyen vallásos, kegyes adakozó képe bontakozik ki. A Képes Krónika miniatúráján Köpenyes Madonnaként áll Erzsébet királyné gyermekei körében. Az ő életüket óvta 1330-ban, amikor négy ujját vágta le a királyi családra rontó Záh (Zách) Felicián.

Az 1335-ben, Szent Márton ünnepe körül megtartott visegrádi kongresszus résztvevői I. Károly (Károly Róbert) magyar király, János cseh király (1310-1346) a fia, a későbbi IV. Károly császár (1346-1378), továbbá Kázmér lengyel király (1333-1370), Anjou Károly feleségének, Erzsébetnek a testvére voltak. A cseh király ebédjére Magyarország királyának bőkezűségéből naponta 2500 kenyeret adtak és a királyi étkekből bőségesen, a lovaknak pedig minden nap 25 mérő abrakot. A lengyel király ebédjére pedig 1500 kenyeret és élelmiszert bőségesen, borból 180 hordót mértek ki. A cseh király Magyarország királyától 50 ezüstkorsót, két tegezt, 2 övet, 1 sakktáblát, 2 nyeret, 200 ezüstmárkát érő tört és 2 gyöngykagylót kapott. Mivel ekkor Lengyelország királya adófizetője volt a csehek királyának, Károly, Magyarország királya 500 márká értékű aranyat adott neki, hogy megváltsa őt a cseh királynak fizetendő adózástól. Elhatározták azt is, hogy ha a királyok közül bármelyiket vagy országukat valami ellenség támadná meg, a többiek kötelesek a segítségére sietni. 1335 novemberében I. Károly magyar király a visegrádi királytalálkozón békét hoz létre két szövetségese, III. (Nagy) Kázmér lengyel és János cseh király között. A korszak lengyel és cseh ellentétek forrása a Luxemburgok lengyel trónigénye volt. A Piastok pedig a hajdani lengyel területet, Sziléziát szerették volna megszerezni. A béke során Kázmér Sziléziáról mond le, a cseh király pedig lengyel trónigényéről. Cseh-magyar külön-megállapodásban szabályozták az északi kereskedelmi utak forgalmát, Bécs árumegállító jogát semlegesítve, egy Cseh- és Morvaországon át német földre vezető új utat jelölve ki (Budavár és Brünn árumegállító joga).

**1338-ban Lajos herceg itt tartotta kézfogóját Luxemburgi Károly leányával, a 12 éves Máriával, 1339-ben Kázmér lengyel király és kísérete itt fogadta örökösévé Lajos herceget. 1340 őszén Károly cseh király volt a palota illusztris vendége. 1342-ben a lengyel és cseh uralkodó tartózkodott Visegrádon Róbert Károly temetése alkalmából.**

1347-ben I. (Nagy) Lajos udvara átköltözött a Duna alsóbb szakaszán felépült Budára. Ettől kezdve a XV. századig királyi nyaralópalotaként funkcionált. I. Lajos király 1355 után udvarát egy időre visszahelyezte Visegrádra, és jelentősen kibővítette az épületegyüttest. Megépítette a királyi kápolnát és elkészült a déli, királynői palotaszárny is. Az ő idejéből származnak az Anjou-díszkutak. 1410 körül Luxemburgi Zsigmond egy tűzvész után helyreállította és bővítette.

1474-84 között Hunyadi Mátyás jelentős méretű díszlépcsővel, udvarral és kutakkal késő gótikus stílusban és reneszánsz műtárgyakkal díszítette. 350 teremből álló palota volt. A függőkertjébe 17 m széles, 40 fokos lépcső vezetett. Kápolnájában ezüstsípos orgona volt.

1473-tól száz német kézműves család települt ide, Kőfaragó György irányításával. Csak 1478-tól irányították olaszok az építkezést. A palota tervezője Hunyadi Mátyás olasz építész, *Chimenti Camiccia* volt. Mátyás új díszkutakat faragtatott és reneszánsz díszítéssel látta el a palotát. Felépítette a nagy díszlépcsőt. A gyermek Herkulest ábrázoló díszkút töredékei fennmaradtak.

A palota tengelyében elhelyezett díszlépcső dongaboltozatokra támaszkodott. Ez vezetett a kápolna teraszára. Az észak-déli tájolású, nagyméretű egyhajós kápolna volt a palota centruma. Ettől északra a királyi és délre a királynői palota tömbjei csatlakoztak. A kápolna teraszát is a hegyből faragták le, hasonló teraszra épült a palota egykor legalább kétemeletes tömbje is. Az északi palota díszudvarába ülőfülkés folyosó vezet.

1526-ban az első török támadás során súlyosan megsérült. Vízvezetékei, csatornarendszere nem funkcionált többé. A hegyről lezúduló víz lassan iszapba temette a palotaegyüttes falait. A XVIII. század során köveit a falu építéséhez használták fel. A palota feltárása 1934-ben indult meg, a feltárt emlékek konzerválása folyamatosan tart.

A kőtar terme Magyarország újkori történelmének is fontos helyszínévé vált. 1991 telén ebben a teremben írták alá Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország államfői a Visegrádi országok együttműködési megállapodását: 1991. február 14-15. között Budapesten és Visegrádon magyar-lengyel - cseh-szlovák csúcstalálkozót tartanak. Antall József magyar miniszterelnök, Václav Havel csehszlovák és Lech Wałęsa lengyel elnök megállapodást írtak alá.

1) HÉJJ MIKLÓS – VISEGRÁD – KIRÁLYI PALOTA – TKM. – 2) BUZÁS GERGELY ET.  
– VISEGRÁD – KIRÁLYI PALOTA – TKM. 675.

## 125) VILLÁNY (SZOBORPARK)

1967 júniusában, a Siklói Várfesztivál alkalmával tíznapos találkozót szerveztek fiatal pécsi és baranyai művészek számára. Ennek eredményeként jött létre a KISZ égisze alatt a Siklói Képzőművészeti Szimpózium. A Siklói Nemzetközi Szobrász Szimpózium szabadtéri műhelye és szoborgyűjteménye a Szársomlyó-hegy Keleti Kőbányájában (Nagyharsány) 1968-ban nyílt meg.

A siklói Járási Tanács V. B. helyi társadalmi összefogással hozta helyre az államosítás óta üresen álló Gyimóthy-villát, ahol nyaranta néhány hetet (majd 1972-től 5 hónapot) tölthettek a Siklói Szimpozion tagjai sorába meghívott vendégek. A vezető szerep Rétfalvi Sándor szobrászművészé volt, aki 1966-ban Ausztriában dolgozott, a St. Margarethen-i Szobrász Szimpozionon, ahol közvetlenül *Karl Prantl*tól kapott ösztönzést. A munkákból a siklói várban rendeztek évente kiállítást.

1970-től új periódusa kezdődött a telepnek. Nemzetközi lett és a szobrász tevékenység került a középpontba. A cseh és lengyel szimpozionok jelentős egyéniségei, *Milos Chlupac* „Család” című (1970), **Metody és Irena Molyn Sowa** „Madár” (1970), illetve „Villányi táj” (1970) című szobraikkal. 1970-től *Csenkey Éva* művészettörténész került a telepre. Az új programadó *Bocz Gyula* szobrász volt. **A visszatérő külföldiek között volt a lengyel Wladislaw Tumkiewicz is.**

1975-ben nem rendeztek szimpozionot. A telep fejlesztési, építési munkái folytak. A szobrászok szállást kibővítették és a huzamosabb ott-tartózkodásra alkalmassá tették. Meghosszabbították a betonutat, vízvezeték és telefon létesült, parkolót kaptak a turisták. A Déldunántúli Természetvédelmi Felügyelőség biztonságossá tette az egykori kőbánya meredek, omló falait. 1976-tól ismét megindult a szimpóziumok sora. Az 1981-82-es és 1983-as években nagyszabású környezetalakító munka kezdődött el a szobrásztelepen a szimpozionok keretében. *Mathias Hietz* osztrák szobrászművész volt a vezéregyénisége az újabb, korszerű komplex programnak. Csoportjában japán művészek is részt vettek. A villányi telepen létrehozott szabadtéri színház megvalósulásáért *Mathias Hietz* mellett *Juan Ohara* japán, *Peter Vogt* német, **Maria Talaga lengyel** és **Papi Lajos magyar szobrászművész** tette a legtöbbet.

CSENKEY ÉVA – VILLÁNY – SZOBORPARK – TKM. 191.

## 126) VIZSOLY (REFORMÁTUS TEMPLOM)

A Hernád völgyében fekvő falucska közepén fehér torony: a templomerőd magasodik. A XI. században itt állt az ősi falu temploma. A Hernád völgye a honfoglalás előtt is lakott volt. A folyók és folyóvölgyek természetes életteret biztosítottak az embereknek és mindig is bölcsői voltak a civilizációnak. A jelentős középkori települések mind a folyóvölgyekben találhatóak. Vizsoly is földrajzi helyzetének köszönheti korai kialakulását és jelentőségét. A honfoglalás után az Aبا nemzetség telepedett itt le, s nevét is innen kapta a vármegye. Valószínűleg már II. Géza uralkodása (1141-1161) alatt is érkeztek ide német telepesek a Rajna-vidékről, Flandriából és szász területekről. Minden bizonnyal a XIII. század elején is telepesfalu létezett s ezek a királyné birtokában voltak, így a telepeseket a „királyné németjei”-ként emlegették. Vizsolyban volt az ispánsági székhely. A település neve először egy 1215-ben keletkezett oklevélben található. A kezdeti időben *Vysl*, *Wysl* vagy *Wysol* néven szerepel, de *Egyházasvizsoly* elnevezése a korai templomára utalt.

A XIV. században jelentős helyé vált Vizsoly. Itt vezetett át a Lengyelországba menő legfontosabb kereskedelmi útvonal (via Regia). Az Anjouk korában megerősödtek a lengyel-magyar politikai kapcsolatok, ami a kereskedelmet még inkább vonzóbbá tette. A község önálló vámjoggal rendelkezett. A XV-XVI. században nagy méreteket öltött a hegyaljai bortermelés, és ezen az úton szállították a bort a mindig zavartalan és jó piacot jelentő Lengyelországnak.

Ebben az időben a nagy tekintélyű és nagy vagyonú Druget család birtokába tartozott Vizsoly. Druget Fülöp nádor, Abaúj-Sáros vármegyék főispánja itt tartotta ispáni-nádori székét. Többször hívták ide közgyűlésre a vármegye nemeseit.

Vizsoly kőfallal övezett temploma félköríves apszisú, a hozzákapcsolódó szentélynégyyszög és az ez előtti hajószakasz román kori, XIII. századi, az ennél még szélesebb hajó és a nyugati homlokzat előtt álló tornya a XIV. században épült. A torony hegyes, bádogsisakos. Földszintjén három irányban csúcsívekkel megnyitott. Emeletén keskeny, magas, fölötte mérműves, gótikus ablakok nyílnak. A templom hajószakaszai oromfalas, nyeregvetésű tömegűek. Az újabb, nagyobb hajón négy gótikus ablak nyílik, alattuk csúcsíves kő ajtókeret látható. A keleti hajószakaszon három román kori ablak helyezkedik el a lépcsős párkány alatt, e homlokzatszakasz nyugati részén a lépcsős béléttű román kori kapun még a középkori festés részletei is megmaradtak. A szentélyen egy-egy ablak nyílik délre és keletre, az apszis külseje hegyes vaknyílásokkal díszített.

A nagyobbik hajószakasz síkmennyezete újkeletű. A régi, XIII. századi hajót a XIV. században zárókövel díszített bordás keresztboltozattal fedték le. A szentélynégyyszög dongaboltozatos, az apszist félkupola fedi. A virágos, rokokó festésű, falazott alsó részű szószék díszes fakoronájának felirata szerint 1792-ben készült. A hajó nyugati végében egyszerű fakarzat áll. A szentély festése zömében XIII. századi, a kisebbik hajószakaszé 1400 körüli, a másiké a XV. század első feléből való. Az apszisban Krisztus születése és a háromkirályok jelenete látható. A régi hajó boltsüvegeibe angyalok közé szentek képeit festették kör alakú keretbe, az oldalfalra pedig a szenvedő Krisztust. **Az újabb hajószakasz falfestései közül az északin fent a Szent László-legenda**, alatta nagy Kálvária-jelenet és a Köpönyeges Mária látható.

A keleti fal felső sávjában az angyali üdvözlés, Mária és Erzsébet találkozása, valamint Krisztus születése, továbbá a diadalív északi oldalán Szent Kristóf, déli oldalán két lovagszent, alattuk pedig Szent György látható a sárkánnyal.

Vizsolyinak temploma mellett van még egy nevezetessége, az első teljes magyar nyelvű Biblia, amelyet itt nyomtattak 1590-ben. Fordítója után így nevezik: Károli Biblia, de az irodalomtörténet így tartja számon: a Vizsolyi Biblia. Már 1533-ban, Krakkóban jelent meg az első magyar nyelvű nyomtatott könyv, *Komjáti Benedek* által fordított Szent Pál levelei. 1536-ban adták ki *Pesti Gábor* Új Testamentum fordítását. 1536-ban, Krakkóban jelenik meg *Gálszécsi István* Énekeskönyve. 1537-ben Nádasdy Tamás birtokán megkezdte működését a sárvári nyomda. 1538-ban, Bécsben megjelenik *Dévai Bíró Mátyás* magyar nyelvű ábécés könyve. 1539-ben jelenik meg *Sylvester János* latin-magyar nyelvtana, majd 1541-ben megjelenik az első, teljes magyar Újtestamentum-fordítás, *Sylvester János* műve: ez a Magyarországon nyomtatott első magyar nyelvű könyv, amely az 1541-ben Sárvár-újszigeti nyomdából kikerült ki.

1549-ben, Krakkóban jelent meg *Dévai Mátyás* „Ortographia ungarica” c. műve. 1553-ban *Heltai Gáspár* kolozsvári nyomdájában megjelent az első magyar ábécéskönyv. 1560-ban *Heltai Gáspár* „Zsoltár” c. műve napvilágot lát Kolozsvárott. 1562-ben megjelenik Bécsben az első magyarra fordított katolikus katekizmus.

**Károli Gáspár** Göncön volt református prédikátor. Bibliafordításának kéziratát **Szenci Molnár Albert**, a későbbi zsoltárfordító vitte kinyomtatni a vizsolyi nyomdába. Az 1590-ben, Vizsolyban megjelent első teljes, protestáns szellemű, magyar nyelvű Bibliafordítás **Károlyi Gáspár** munkája. A művet a lengyel származású **Mantskovit Bálint** Vizsolyba telepített nyomdája nyomtatta ki 800 példányban (1589. február 18.– 1590. június 20.). **Mantskovit Bálint** a Galgócon (Nyitra megye) működő Bornemissza Péter nyomdájának tipográfusa volt. Az akkori viszonyok miatt nyugalmasabb körülményeket keresve költözött át ez a nyomda Vizsolyba. Mint protestáns szolgálatban álló nyomda, a szepesi prépostság zaklatásának volt kitéve, és a Hernádvölgy mint a Partium széle, mely az erdélyi fejedelemség – Ecsedi Báthory István - oltalmát élvezte, zavartalanabb lehetőséget biztosított a nyomda működéséhez. Vizsolyban éppen üresen állt a Mágóchy-kúria, mely kellő és megfelelő helyet tudott biztosítani a 3-4 sajtót működtető nyomdának, a nyomdásznak és segédeknek.

A nyomdát a főúri pártfogók megfelelő módon felszerelték, újabb betűkészlettel egészítették ki. Az újabb betűket Németalföldről, a papírt pedig Lengyelországból hozták. A község emellett a kereskedelmi út mellett feküdt, melyen szállították a főurak a hegyaljai boraikat Lengyelországba. A bort szállító fogatok „visszafuvarként” papírt hoztak a Biblia kinyomtatásához. A Biblia 2412 oldalon kb. 800 példányban már másfél év alatt elkészült. Súlya kb. 6 kg. 52 példány maradt fenn. Egy eredeti példány látható a vizsolyi templomban is. Az Európa Kiadó Magyar Helikon osztálya 1981-ben külön e célra készített papíron kiadta a hasonmás kiadásban a Vizsolyi Bibliát.

BENKE GYÖRGY – VIZSOLY – REFORMÁTUS TEMPLOM \* KÁROLI BIBLIA – TKM.  
327.



## 127) ZALA (ZICHY MIHÁLY EMLÉKMÚZEUM)

Zala faluban született Zichy Mihály (1827-1906) festő és grafikus, aki élete nagy részét Oroszországban töltötte, mint a cári család udvari festője. Könyvillusztrációival európai hírnevet szerzett (*Az ember tragédiája*, *A párdüchörös lovag*, *Faust*). Nagy szimbolikus festményeiben a zsarnokság ellen állt ki. A hatalmas fenyőfákkal körülvett műemléki egykori szülőházában, amelyet 1830-ban Zichy Ferenc építtetett újjá, a nagy művész festményeiből, használati tárgyából emlékmúzeumot (Zichy Mihály Emlékmúzeum) rendeztek be. A múzeum alapja 1930-ban magángyűjtemény volt, amelyet 1952-ben a budapesti Szépművészeti Múzeum anyagával bővítettek ki.

A festmények közül a legnagyobb méretű mű „*A rombolás géniusának diadala*” (1878) Zichy háborúellenes állásfoglalását tanúsítja a festészet nyelvén. A képtár másik nagy értékű festménye a „*Szírén*” című triptichon. Érdekesek a régi, többek között keleti, indiai, kaukázusi bútorok, szőnyegek, vázák, terítők, Zichy Mihály 4000 kötetes könyvtára, fegyvergyűjteménye stb. Megtekinthető a művész jórészt eredeti állapotban fennmaradt műterme is. A bemutatott dokumentumok, fényképek, levelek nagy vonalakban a festő életútját követik nyomon. Jelentősebb részük a művész párizsi életéből valók. A Párizsi Magyar Egylet és Zichy kapcsolatát érdekes iratok, tárgyak villantják fel. **Kiemelkedő dekorációként szolgál itt a lengyel barát, Cyprian Godebski által készített Zichy Mihály bronz mellszobra.**

Külön figyelmet érdemel a művész érett kori vázlata és akvarellje, továbbá azok a víziószerű illusztrációk, amelyeket Petőfi, Madách, Shakespeare, Goethe, Puskin, Gogol, Lermontov műveikhez készített.

- 1) HORVÁTH JÁNOS – ZALA – ZICHY MIHÁLY EMLÉKMÚZEUM – TKM. 142. p. 14. –
- 2) HORVÁTH JÁNOS – ZALA – ZICHY MIHÁLY EMLÉKMÚZEUM – TKM. 702. p. 7.

## 128) ZALAEGERSZEG (MÁRIA MAGDOLNA PLÉBÁNIATEMPLOM)

A négy boltszakaszos hajóval és két boltszakaszos szentéllyel bíró barokk stílusú templomot 1750 és 1760 között építették *Padányi Biró Márton* és *Koller Ignác* veszprémi püspökök megbízásából. Az impozáns méretű templom építőmestere valószínűleg Tiethrath József volt. A templombelső valamennyi falfelületét – az 1826-os tűzvész miatt – erősen restaurált falképek díszítik. Az 1769-ben elkészült freskók mestere a bécsi Johann Ignaz Cimbal (Cymbal) volt. A szentélyfreskók a Sentháromságot és Mária mennybemenetelét, a hajóban az Egyház diadalát, a Hit allegóriáját, a mennybe felvett, szentekkel kísért Szűz Máriát ábrázolják. A főoltár és a mellékoltárok képei is freskók, Szent Erzsébet, Nepomuki Szent János, Immaculata, Szent Ignác és Szent István tiszteletére készültek. A főoltárkép Bűnbánó Magdolnát ábrázolja, a hatodik kápolna képe pedig a Kálváriát mutatja.

**A szentély két oldalfaláról Szent László, illetve Salamon királyunk tekint a főoltárra. A magyar szentek tisztelete a Habsburg uralom alatt álló XVIII. századi Magyarországon különösen aktuális volt, ezért oly gyakori kísérője az oltároknak István, Imre és László alakja. Előbbi kettő most külön oltárképen jelenik meg, hasonlóképpen az Árpád-ház negyedik (akkor) kanonizált tagjához, Erzsébethez. A paradox módon, éppen I. (Szent) László király által detronizált Salamon egyes hiedelmek szerint bűnbánó remeteként fejezte be életét, ezért szentként való tisztelete több helyről ismert. Így jelenik meg az egerszegi templom szentélyében is, ötödik Árpád-házi szentként.**

A templom berendezési tárgyai közül kiemelkedően szép a feltámadt Krisztus szobraival díszített stallum és a Szent István-kápolna oltárán álló Pietà-szobor.

KOSTYÁL LÁSZLÓ – ZALAEGERSZEG – MÁRIA MAGDOLNA PLÉBÁNIATEMPLOM – TKM. 657.

## 129) ZIRC (APÁTSÁGI TEMPLOM)

A Képes Krónika közli, hogy 1060 decemberében az öccse, I. Béla elől Németország felé menekülő András királyt Mosonynál elfogták, Bakonyerdőbe, a zirci udvarházába vitték, és ott meghalt. Az általa alapított tihanyi apátsági templomban helyezték örök nyugalomra.

A bakonyi királyi birtokokat külön ispán igazgatta. Erről 1232-től oklevelek is tanúskodnak az utolsó 1384-ben említik. Királyi birtokon emeltette I. István király a bakonybéli apátságot. Másfél évszázad múlva III. Béla király a francia eredetű ciszterci rendnek lett nagy pártfogója.

A ciszteriek rendje a Benedek-rend reformmozgalmaként jött létre. Anyakolostora Cîteaux (lat. Cistercium), a franciaországi i Côte-d’Or megyében. 1098-ban alapította *Róbert apát*. 1790-ben feloszlatták. 1898-tól trappista apátsággént működik. Különösen szigorú és egyszerű életmódjukkal tűntek ki. Magyarországon a XII. század első felében jelentek meg. Főbb hazai kolostoraik: Zirc, Szentgotthárd, Pásztó, Békő, stb.



A török hódoltság megszűnése után a XVIII. században újjászerveződtek. Központjuk Zirc lett. Magyarországon 1989 óta ismét működő rend.

1142-től Cikárdon, a mai Bátaszék mellett már állott egy ciszterci monostor, de ennek az ausztriai Heiligeekreuzból kiindult kezdeményezésnek nem lett folytatása. III. Béla négy apátságot alapított: 1179-ben a Maros mellett Egrest, 1182-ben a Zircit, 1184-ben a Rába melletti Szentgotthárdot, 1191-ben pedig a korábban valószínűleg bencés, pásztói monostort is a cisztercieknek adta. A király az apátság benépesítésére az anyaországból kért szerzeteseket, s a champagne-i Clairvaux-ból, a legnagyobb és legnevezetesebb kolostorból jöttek a rendtagok (1153-ig Szent Bernát volt Clairvaux apátja.). Az apátság építése a XII. század vége felé kezdődött és a XIII. század első évtizedében fejeződött be.

Trónviszályok és beháborúk miatt 1538 körül a monostor elnéptelenedett, s amikor 1552-ben Veszprém vára is elesett, Zirc lakatlanná vált. A pusztuló apátság birtokait először a világiak kapták meg, majd 1659-ben az alsó-ausztriai Lilienfeld ciszterci apátságának birtokába került. 1699-ben a sziléziai heinrichai apát jelentős pénzbeli megváltás ellenében megszerezte a zirci birtokokat és a XVIII. század első negyedében telepéseket hozatott a faluba. Ez időben még álltak a templom falai a mérműves ablakokkal és a pillérek.

A kereszthajóból nyíló két-két kápolna boltozata olyannyira jó állapotban volt, hogy egy ideig a rendbe hozott két bal oldaliban istentiszteletet tartottak a telepéseknek. Később már a régi épületeket nem tartották igényeiknek alkalmasnak, s új, a barokk művészetnek-ízlésnek megfelelőt kívántak építeni, ami a romok bontásával kezdődött. A faragott köveket beépítették, a templomnak csupán egyetlen pillérkötege maradt meg, melyre Szent Imre szobrát helyezték.

Az új kolostor 1727-1733 között épült Heger Mátyás és Witwer Márton tervei szerint, akkor még egyemeletes formában. A középkori templomtól délre 1732-ben rakták le az új templom alapkövét. Építői feltehetően sziléziai mesterek voltak. A középkorival teljesen azonos méretű új épület 1751-re készült el, berendezése 1770-ig folyt. A templom tornyait jó száz év múlva megmagasították, 1858-ban készült a mai sisak. 1844-1847 között kétemeletessé alakították a kolostort és kibővítették a klasszicista könyvtárat.

A templom főhomlokzatát felül a Boldogságos Szűz szobra díszíti, alatta a heinrichai és a zirci apátság egyesített címere látható, míg a bejárat magasságában, egy-egy fülkében Szent Benedek és Szent Bernát szobra áll. A templombelsőben lévő főoltár Szűz Mária mennybevitelét bemutató képét Franz Anton Maulbertsch festette 1754-ben és csak később vásárolták meg a zirciek. A hatalmas képet szoborpárok kísérik: legfelül Szent Benedek és Szent Bernát, az oszlopok között Keresztelő Szent János és Szent József, a széleken pedig Szent Péter és Szent Pál alakja látható. Az oltár felső részén Szent Mihály főangyal lebeg, mellette Gábor és Rafael arkangyal áll. A Pápa faragott és 1755-ben felállított főoltár mecénása Dubniczay István kanonok volt. A szentély további díszei a dúsan faragott oratórium (1761), a kis orgona (1770), valamint az apáti trónus. A pesti Wagenmeister József festette a mennyezetképeket, de az 1891-es felújítás során erősen átfestették azokat. A mellékoltárok közül a szentélyhez legközelebb eső jobb oldali mellékoltár a Szent Kereszt oltár. A jobb oldali középső mellékoltár valamikor Szent Imréné volt, ezért látható kétoladalt Szent István és **Szent László király szobra**.

1) HERVAY FERENC – ZIRC – APÁTSÁGI TEMPLOM – TKM. 114. – 2) MOÓR GYULA – ZIRC – ARBORÉTUM – TKM. 48.

### 130) ZSÁMBÉK (LÁMPAMÚZEUM)

Egy falusi házban, Borus Ferenc által létrehozott kiállítás, a világítás fejlődését mutatja be a kezdetektől a petróleumlámpáig. Sok értékes iparművészeti jellegű darab látható itt a XIX. századból. Az udvaron tűzoltási eszközök vannak.

A kőolaj iparszerű „bányászásával”, a földből a felszínre hozott ásványi olaj finomításával a petróleum a világítás alapanyagává vált. A kőolaj-finomítás kialakulásával Amerikában és Lengyelországban szinte egy időben kezdték a petróleumot a világítás anyagaként használni a XIX. század közepe táján. Jó üzleti fogás volt és nagy vagyonok megszerzését tette lehetővé Amerikában, hogy a vásárló ingyen kapta a lámpát a kereskedőtől, akinek haszna a petróleum eladásából búsán fedezte az ajándék lámpa árát.

A Podgórze Karpackie (Kárpátalja) területén lévő Wisłok partján fekvő Krosno a XIX. század második felétől kezdve a Kárpátok kőolajkörzetének központja lett. *Ignacy Lukaszewicz* (1822-1882) kőolaj lepárlásból nyert először a világon petróleumot, és 1853-ban feltalálta a petróleumlámpát, majd 1854-ben a közeli Bóbrkában megalapította az első kőolajbányát. Lukaszewicz kezdetben gyógyászati célokra akarta hasznosítani a Beszkidék vidékén kitermelt ásványolajat. A XIX. század közepén a városháza épületében működő helyi gyógyszertárban dolgozott Ignacy Lukaszewicz.

PATI NAGY ELEMÉR – W. HAJDI MÁRTA – BORUS FERENC – ZSÁMBÉK – KÁMPAMÚZEUM – TKM. 491. p. 14.

## BUDAPESTI LENGYEL EMLÉKHELYEK

### I. KERÜLET

1. **I. Ulászló (1440-1444) emléktábla** (fehérmárvány tábla); Hadtörténeti Múzeum budavári épületének belső falán; (1994. november) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 11-12.
2. **Kőből faragott lengyel címer a XVI. századból**; Budavári királyi palota (Budapesti Történeti Múzeum), a II., Hűvösvölgyi út 78. sz. ingatlanon találták) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 12-13.
3. **Szent László-freskók, Szent László herma másolata**; budavári Nagyboldogasszony-templom (Mátyás-templom) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 44.
4. **A Gestapo áldozatainak emléktáblája (köztük Elfrida Bakalas)**; Budai Vár, Országház u. 28. volt Belügyminisztérium (1945-ig). 1992. Magyar Ellenállási Szövetség emléktáblája. – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 39.
5. **O'sváth László emléktáblája (1892-1970)** – Fülöp Zoltán alkotása, 1995: Szemere Bertalan Tudományos Társaság; Budai Vár, Országház u. 28. volt Belügyminisztérium - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 39.
6. **XI. Ince pápa bronz szobra** (harashti mészki talapzaton, hátoldali Szent Liga-emlékermén Sobieski János király látható); (1936. október 5., Damkó József műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 16.
7. **Lázár Mária (szül.: Czartoryski) színművésznő (1895-1983) emléktáblája**; Budai Vár, Móra Ferenc u. 1. (2001. október 1-jén avatták fel); - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 42-43., Polonia Węgierska 2002. NR 73. p. 14-15.
8. **Lengyel Orvosok Csoportja (Magyar Vöröskereszt tagozata volt) emlékműve (bronztábla)**; 1944. március 19-én több lengyel orvos áldozatul esett, köztük *dr. Jan Kollataj-Srzednicki* (1883-1944) orvos vezérőrnagy: sírja a Rákoskeresztúri új köztemető lengyel parcellájában van. Itt került fogságba *dr. Teofil Kondefer* (1902-1944) katonaeorvos, *Jan Szablewski* hadirokkant. Stanisława Sikorska is az épület előtt esett el.); (Az emlékmű *Andrzej Siblinski* és *Marian Banaszkiwicz műve*) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 38-39., Polonia Węgierska 2002. NR 76. p. 13.
9. **Ludwik Zamenhof (1859-1917) szemorvos portréja (mészki)**; budai Tabán, Rác fürdő előtti parkban; 1958: Gyenes Tamás bronzszobra, 1989-ben állították fel, többször ellopták, 2000-tól mészkiéből faragott szobor - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 41-42.
10. **Tadeusz Kościusko (1746-1817) utcatábla**; Tadeusz Kościusko u. 14. sz. (1948) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 16. old.
11. **Tadeusz Kościusko márványtábla**; Tadeusz Kościusko u. 3. sz. Kodolányi János Főiskola előcsarnokában (1968) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 16.

### II. KERÜLET

12. **József Bem bronzszobra**; Bem József tér, Istók János szobra, a talapzatot Müller Tibor készítette - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 18-21. old.
13. **Przemysł-emlékmű, Oroszlán**; Margit-híd budai hídfő; (1932. november 13. Szödy Szilárd alkotása) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 31-32., Polonia Węgierska 2003. NR 85. p. 5.
14. **Szentlélek-templom: Szent István és Szent László szobor**; Máriaremetei út; a templom Kismarty-Lechner Jenő terve szerint épült (1942. január 23.). Pál Mihály szobrai. - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 56.
15. **Szent László portré**; Máriaremetei kegytemplom (1938. Krasznai Lajos műve) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 6-7. old.

16. **Honi Hadsereg magyarországi katonái (Jan Korkozowicz (1891-1962) ezredes parancsnokkal);** Máriaremetei úti r.k. templom (Pesthidegkút); az emléktábla: 1995. április 23. - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 40, 57.
17. **Németek által fogva tartott és kivégzett lengyelek emléktáblája;** Gyorskocsi utcai börtön (1999. szeptember 1.) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 41.

### III. KERÜLET

18. **Nagy Lajos relief (mészkő, kör alakú dombormú);** Óbuda, Lajos u. 47/A. - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 10. old.
19. **Koronás Sas; Óuda, volt Királyi vár (városcímere)** – Erzsébet királyné kapta 1343-ban ajándékba I. Lajos királytól - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 10. old.
20. **Óuda, volt Klarissza kolostor** – Erzsébet királynét a templomban temették el - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 10. old.

### V. KERÜLET

21. **Szent László (1046-1095) álló szobra;** Országház Dunára néző homlokzata; Vasadi Ferenc alkotása - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 6.
22. **I. Ulászló szobor;** Országház dunai, nyugati homlokzatán; Strocker Béla műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 13.
23. **II. Ulászló szobor;** Országház dunai, nyugati homlokzatán (biai mészkő); (Vasadi Ferenc műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 13.
24. **II. Lajos szobra;** Országház dunai, nyugati homlokzatán (biai mészkő); (Vasadi Ferenc műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 13.
25. **Nagy Lajos király szobra;** Országház dunai homlokzatán; (Fleischl Róbert műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 9.
26. **Báthory István (1533-1586) fejedelem szobra (kő);** Országház déli szárnya; (Brestyánszky Béla műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 13-14.
27. **Nagy Lajos király szobra;** Országház Kossuth tér felőli főbejárata; (Mayer Ede műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 9.
28. **I. Szent László király szobra;** Országház Kupolacsarnok; Róna József műve – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 6.
29. **Nagy Lajos király szobra (színezett horgany);** Országház Kupolacsarnok; Brestyánszky Béla – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 9.
30. **Báthory István szobra (színezett horgany);** Országház Kupolacsarnok; Brestyánszky Béla műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 14.
31. **Nagy Lajos király fejszobra (mészkő);** Vigadó (1863-1864: Alexy Károly munkája) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 8-9.
32. **Szent Kinga-szobor;** Március 15-e tér, (2002. szeptember 15-én szentelték fel, Tóth Dániel alkotása) - Polonia Węgierska 2002. NR 82. p. 9.
33. **Szent László király szobra;** Szent István Bazilika; (1903. Fadrusz János műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 45.
34. **II. János Pál pápa látogatásának emléktáblája;** Szent István Bazilika; (1991.) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 45.
35. **Bem József (1794-1850) bronz domborműve;** Akadémia u. 1., volt István Főherceg Szálló, (1926. Farkas Zoltán munkája) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 17-18.
36. **Bem József (1794-1850) márványtábla;** Akadémia u. 1., (Bem József halálának 150. évfordulóján, 2000. december 15-én leplezték le.) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 18.

37. **Mieczysław Woroniecki herceg (1825-1849)**; Vértanúk tere, a Földművelésügyi Minisztérium mellett, Woroniecki halálának színhelye (1932. Hajdú Endre műve) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 22-23.
38. **Kazimierz Konrad Rulikowski (1814-1849) emléktáblája**; Vértanúk tere, 1997. Czinder Antal műve - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 24.
39. **Karol d'Abancourt de Franqueville (1811-1849) kivégzésének színhelye (Dembiński adjutánsa volt)**, Szabadság tér, Batthyány örökmécses; az egykori Neugebäude épület helyén 1936-ban Újépületi mártírok emlékműve készült, *Dózsa Farkas András* alkotása, melyet 1940-ben Kassára vitték. 1940-ben készítette az örökmécses. – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 25-26.
40. **Kisboldogasszony (Egyetemi-)templom**; częstochowai Madonna másolata – Katolikus templomok Magyarországon; p. 26-28.

## VI. KERÜLET

41. **Lengyel Intézet**; Nagymező u. 15.
42. **Fryderyk Chopin (1810-1849) dombormű**; Andrassy út- Vörösmarty utca sarkán álló régi Zeneakadémia épületében lévő Liszt-emlékszobában (1837. Antoine Bovy műve; Liszt Ferencé volt) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 26-27.
43. **Fryderyk Chopin portréja**; Liszt Ferenc téren álló új Zeneakadémia Nagytermének előcsarnokában; (1958. lengyel kormányküldöttség ajándéka); Ksawery Dunikowski munkája (1949) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 29.
44. **Stanisław Moniuszko (1819-1872) szobra**; Operaház (1965. Antal Károly műve) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 30-31., Polonia Węgierska 2002. NR 75. p. 11.
45. **Egykori Pesti Indóház (1846) épület**; **Budapest Nyugati pályaudvar**: a korábbi, 1846-ban átadott épület *Wilhelm Paul Eduard Sprenger* (1798-1854), sagan-i (Zagań) születésű építész műve volt.

## VII. KERÜLET

46. **Id. Antall József (1896-1974) felirat**; Dohány u. Zsinagóga kertjében (Wallenberg park) 1997. július 5.: a márványtáblán az üldözötteket mentők névsorával – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 40.

## VIII. KERÜLET

47. **Béke-kút (Pálosok kútja) Częstochowai Madonna portréjával (márvány)**; Papnevelő Intézet kertje, Papnövelde u. 7. (1916. okt. 8. Csernoch János hercegprímása avatta fel, Ligeti Miklós alkotása) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 47.
48. **Józef Wysocki (1809-1874) mellszobra**; Nemzeti Múzeum, Múzeumkert; (1976. Varsó ajándéka: Hanna Danilewicz szobra) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 22.
49. **Mieczysław Woroniecki herceg (1825-1849) síremléke**; Kerepesi temető (1877. obeliszks) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 23.

## IX. KERÜLET

50. **Sobieski János (1629-1696) lengyel király emléktáblája**; Sobieski János u. 44. (1934. Körmenyi Frim Jenő Sobieski portréja) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 15-16.

## X. KERÜLET

51. **Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat (OSMP) székháza**; 1997-től OLKÖ. székház, 1998-ban nyílt meg a Magyarországi Lengyelek Múzeuma és Levéltára (Magyarországi Lengyel Múzeum és Archivum), - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 43. Polonia Węgierska 2000. NR 75. p. 16-17.

- 52. Szent László-plébániatemplom;** Kőbánya (Lehner Ödön építette, 1900.), Főoltár: Szent László király, Roskovics Ignác alkotása; Oltárkép: Szent László király; domborművek: OLKÖ, Kőbányai Horvát K. Ö. (1999.)
- 53. Szent László-szobor;** Kőbánya, Szent László-templom előtt; (1940. Antal Károly műve) PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 7-8.
- 54. Lengyel Templom és Lengyel Ház;** Óhegy u. – Kőér u. sarok; a Lengyel Templom 1930-ban Árkay Aladár tervei szerint épült, értékes belső díszítéssel és szentek szobraival. 1996-ban Nemzeti Örökség lett (védett). A Lengyel Ház 1935-ben épült, 1998-ban került vissza, a Szent Adalbert Egyesület kezelésében van. Felújítását követően 2002. október 26-án szentelték fel. - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 48-53. Polonia Węgierska 2000. NR 56. p. 14.
- 55. Kőkereszt (Lengyel légionisták emlékére);** Lengyel templom, Templomkert. - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 48-53.
- 56. Chopin-mellszobor (mészkő);** Csajkovszkij park; (1961. Konyorcsik János alkotása) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 29.
- 57. Lengyel legionisták emlékműve;** Kőbánya, Népliget (1934. Farkas Béla kompozíciója); PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 34-35.
- 58. Elesett légiósok emlékműve;** Kőbányai Lengyel templom kertje - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 49.
- 59. Władysław Bandurski püspök (1865-1932) emléktábla (fehérmárvány, bronz portréval);** Lengyel Templom, 1940. – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 50.
- 60. August Hlond (1881-1948) bíboros hercegprímás emléktáblája; Lengyel Templom, 1930., 1945-ben áthelyezték** – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 50.
- 61. Wincenty Danek (1870-1945) plébános emléktáblája (vörösmárvány); Lengyel Templom, 1995. budapesti Lengyel Nagykövetség** – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 50.
- 62. Rákoskeresztúri Köztemető: Lengyel síremlékek (lengyel parcella)**

## XI. KERÜLET

- 63. Magyarok Nagyasszonya-sziklatemplom és pálos kolostor;** 1926-ban szentelték fel, Weichinger Károly tervei szerint 1934-ben épült fel a templom, az épületegyüttes 1989-ben került vissza a pálos rend birtokába, 1992-ben újjáépült, a rendház külső felújítására 2000-ben került sor - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 53-55.
- 64. Magyarok Nagyasszonya-sziklatemplom: Częstochowai Madonna-kápolna; Lengyel oltár** (1994. május 15-én szentelték fel), a bronz Sas Bronisław Chorny műve; Magyarországi lengyel internáltak emléktáblája (bronz) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 53-55.
- 65. Magyarok Nagyasszonya-sziklatemplom: Kolbe Szent Maximilián** (1894-1941) domborműve; Majcik Mária alkotása - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 53-55.
- 66. Zielinski Szilárd (1860-1924) emléktáblája;** Budafoki út 3. (1994) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 42.

## XII. KERÜLET

- 67. Id. Antall József (1896-1974) és Baló Zoltán sírja; Farkasréti temető (Budapest, XII., Németvölgyi út 99.);** - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 40.; Polonia Węgierska 2001. NR 69. p. 4-5.
- 68. József Pilsudski (1867-1935) emlékmű (bronzrelief és tábla);** Apor Vilmos tér 2. (volt Pilsudski u. - Böszörményi út sarok; 1935-ben Pilsudski u.; 1936-ban Antal Dezső által készített emlékmű, a bronz reliefet Szódy Szilárd készítette) – 1993-ban újra elkészítették; az új mészkő tábla Pusztai Ágoston műve, 1995. november 11.) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 36-37.



**XIV. KERÜLET**

- 69. Szent László-szobor;** Hősök tere, Milleniumi-emlékmű, (1911. Telcs Ede műve) PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 8.
- 70. Nagy Lajos király szobra;** Hősök tere, Milleniumi-emlékmű, (1927. Zala György alkotása) PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 8.
- 71. Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király ülő szobra;** Thököly út – Hungária krt. sarok (1990 óta Báthory park) 1943. Pásztor János műve, a Kismarty-Lehner Jenő építészeti elemein (1958-ban állították fel), Jan Matejko Báthory Pszkov előtt című festménye (1872) alapján készült (a festmény a varsói Nemzeti Múzeumban található) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 14., Polonia Węgierska 2002. NR 77. p. 12-13.

**XVII. KERÜLET**

- 72. Kegyoszlop;** 1941-ben lengyel katonai internáltak állították a Budapest, XVII. Péceli út 228. sz. alatt (Rákoscsabai Katolikus Kör telkén) - PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 56.

## LENGYEL EMLÉKEK ÉS EMLÉKHELYEK

### BUDAPEST

- 73. Nereidák kútja (Budapest, V., Ferenciek tere):** már a régi Ferenciek terének is nevezetessége volt a *Nereidák kútja*, melynek helyén a XVIII. század elején faszervezetű kút állott, majd egy 1828. évi tervpályázatot követően - *Dunaiszky Lőrinc* (?) díjnyertes tervei helyett - 1834-ben *Uhrl Ferenc* faragta a szoboralakot. A talapzatot *Fessl József* és *Dunaiszky Lőrinc* készítette. A kút 1835-ben készült el. A kút a pesti ferencesek temploma előtt, az akkori Hatvani utca és a Barátok tere találkozásánál a kocsút közepén állott. A forgalmi akadályokat képező kút 1899-ben Kőbányára került. Maguk a szobrok 1945-ben elpusztultak, *Győry Dezső* szobrász rekonstruálta őket. A talapzat még az eredeti. 1976 óta a ferencesek barokk temploma előtt áll. - DR. DÉRY ATTILA – BUDAPEST – FERENCIEK TERE, TKM Kiskönyvtár
- 74. Kútvolgyi-kápolna, Szent Hedvig-szobra:** *Jan Kuliński* lengyel szobrászművész alkotása, 2002. június 8-án leplezték le.
- 75. Baló Zoltán honvéd ezredes emléktábla:** Baló Zoltán házában (Budapest, Margit út. 58.), 2002. szeptember 20-án avatták fel. Polonia Węgierska 2003. NR 82. p. 2. (2002.)
- 76. Istók János (1873-1972), a budapesti Bem József szobor alkotójának emléktáblája (Budapest, IX., Ráday u. 22.):** Polonia Węgierska 2003. NR 82. p. 2. (2002.)
- 77. Id. Antall József (1896-1974) magyar politikus, jogász, 1939-től menekültügyi kormánybiztos emléktáblája (Budapest, V., Ferenciek tere 9.):** Id. Antall Józsefet a német megszállás után a Gestapo letartóztatta, 1944 szeptemberében szabadult, majd a Független Kisgazdapárt (FKgP) képviselőjeként 1945-46-ban újjáépítési miniszter lett, majd 1946-48-ban az FKgP pártigazgatója. Építésztervező: *Mohácsy György*, szobrászati munkák: *Thury Levente*. Leleplezve: 2003. november 11.
- 78. Kispesti temető: Dóró Gábor (Sędziszów, 1892- Budapest, 1978), a Lengyel-Magyar Cserkészszövetség alapítójának síremléke;** Polonia Węgierska 2003. NR 85. p. 8.
- 79. Bem József-emléktáblája (Budapest, XVIII., Bem József u. 2.):** 2003. szeptember 13-án leplezték le, a testvérváros, Dąbrowa Tarnowska helyhatóságának ajándékként.

### BALATONBERÉNY

- 80. 2002. július 1-i lengyel buszbaleset áldozatainak emlékműve:** a balesetben 20 zarándok vesztette életét.

### BALATONBOGLÁR

- 81. Balatonboglár:** itt működött 1940-1944 között a Lengyel Gimnázium és Líceum. - Lengyel-Magyar Barátság Háza.

### BÖRCS

- 82. Varga Béla emléktáblája:** 2003. február 23-án leplezték le..

### DERENK (DERENY)

- 83. Az Aggteleki Nemzeti Park területén lévő egykori Derenk települést a XVIII. században, a Szepességből bevándorló lengyel favágók és szénégetők alapították, 1943-ban áttelepítették őket Emőd (Istvánmajor), Ládbesnyő, Andrástanya vidékére. 1991-ben rendezték az első derenki búcsút. Az egykori templom helyén álló kápolnát 1994-ben építették, közelében temető maradványai láthatók.**

### DUNAÚJVÁROS

- 84. Vasmű:** a vasmű kiemelt, monumentális oszlopokkal tagolt kőbejárátú főbejáratajánál (épült 1955-ben), a páros oszlopok mögötti védett, a belső kapuk feletti mezőkben levő *Domanovszky-freskó*. (Domanovszky Endre)- KAPSZA MIKLÓS – DUNAÚJVÁROS – AZ ÖTVENES ÉVEK ÉPÜLETEI, TKM Kiskönyvtár 558. p. 8-9.

**EGER**

- 85. Városi temető:** lengyel tisztok sírjai
- 86. Egri Bazilika:** Maksymilian Kolbe atya emléktáblája; 2001. május 5-én avatták fel
- 87. Minorita-templom:** Szent Hedvig gyűrűsujjának jobb darabját a lengyelek adományaként 2002. február 24-én helyezték el.

**ÉRD**

- 88. Érd Ófalu:** *Leonard Gnojeński* vezette lengyel gyalogos sereg 1526-ban, a mohácsi csata előtt itt csatlakozott II. Lajos magyar király seregéhez.

**FEHÉRVÁRCSURGÓ**

- 89. „Béke királynője” (Mária-alak) szobra (Deák Ferenc u.):** 1943. szeptember 12-én állították fel lengyel menekültek ajándékaként.

**GÖDÖLLŐ**

- 90. Chopin-emlékmű;** Margó Ede alkotása, 1938-ban Kőbányán, a Szent László téren állították fel, majd 1948-982 között raktárban tárolták, 1983-ban Gödöllőn állították fel. - PROHÁSZKA L.: *Lengyel Emlékek Budapesten*, p. 27-29.

**GYŐR**

- 91. Lengyel katonák emlékműve (1939-1945):** Győr város lakossága állíttatta, 2003-ban újították fel.

**KEMENCE**

- 92. Domszky Pál (1903-1974), a magyar-lengyel kapcsolatok kutatójának és aktív támogatójának emléktáblája:** 2002. május 13-án leplezték le.

**LÁDBESNYŐ, ANDRÁSTANYA**

- 93. Derenk Emlékház:** *A Magyarországi Lengyelség Múzeuma és Levéltára*, valamint *Safarcsik Ilona és Tibor* 2003. október 12-én tartotta a „DERENKI EMLÉKHÁZ” (3780 Andrástanya, Ládbesnyő, Fő út 4.) ünnepélyes megnyitóját. A házat Teresa Notz asszony, a Lengyel Nagykövetség Konzuli Osztályának Vezetője nyitotta meg.

**NYÍREGYHÁZA-SÓSTÓ**

- 94. Lengyel menekülttábor emlékműve:** Bíró Lajos szobrászművész alkotása, 2002. októberében avatták fel.

**PÁPA**

- 95. Lubienski János (1862-1921) huszár altábornagy, a Magyar királyi 7. honvéd huszárezred volt parancsnokának emléktáblája**
- 96. Alsóvárosi köztemető:** itt volt *Schnoblowszky (Szdebnik, v. Schnóbel) János* (Jaromiritz, 1819. – Pápa, 1904. február 18.) 48-as honvédtiszt, erdőmérnök egykori sírja

**SOLYMÁR**

- 97. Brit Katonai Temető:** A Solymári Brit Katonai Temetőben 37 lengyel név olvasható. Az 1586. sz. Special Duty Flight kötelékében lévő JB-283 G. sz. Halifax gép legénységéből Szentes közelében elesett *Lewandowski* őrmester és *Szejnowski*. A Solymári Brit Katonai Temetőben temették el Pawel Szejnowski tizedest és Jan Szejnowski bombázó őrmestert is. (Polonia Wegierska 2002. 84. sz. p. 12-13.) - A temető „B” parcellájának első sorában a 4-7. sz. közös sírokban nyugszik többek között *Witold Paździor* lövész-rádiósvadász.

**SÜMEG**

- 98. Szent László-szobor;** Ludovika Akadémia, Orczy kert; (Oláh Sándor szobra, 1945-ben eltávolították, 1990-ben Sümegeen, a ferences templom közelében állították fel) – PROHÁSZKA L.: Lengyel Emlékek Budapesten, p. 7.

**ZAMÁRDI**

- 99. Az 1939-től itt működő első lengyel gimnázium és líceum emlékére készült emléktáblája;** A Fővárosi Gyermekotthon és Általános Iskolában, 1980-ban avatták fel.